

forrás

SZÉPIRODALOM, SZOCIográfIA, MŰVÉSZET

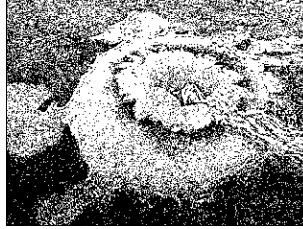
Tandori Dezső: A fekete füzetből
– közreadja Tóth Ákos
Böndör Pál verse
Fried István, Füzi Péter tanulmánya
Maurits Ferenc fotókorrekciói
Rigó Róbert interjúja
Apáti-Tóth Sándor fotói

2019

SZEPTEMBER

forrás

51. ÉVFOLYAM 2019. 9. SZÁM

<i>Tandori Dezső</i>	3	Mégmár-i dalok (<i>A fekete füzetből</i>) (Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: Tóth Ákos)
<i>Fried István</i>	18	„az idő mint egy szonett ideje” (<i>Töredékek néhány Tandori-sonettéről</i>)
<i>Böndör Pál</i>	35	Halálhír: A két Tandori, vagyis a végletek (<i>vers</i>)
<i>Füzi Péter</i>	38	Olvasni az olvashatatlant (<i>A Koppár Köldüs olvasási és írási lehetőségeiről</i>) ***
<i>Mohai V. Lajos</i>	44	Sebhelyek
<i>Boda Edit</i>	51	A bányamágnás nyugdíjba vonul; Ébredés. Hova megyünk; A kör érintése; Hogyan történt?; Hajsza; Nagytotál; A gyümölcsös; Közelebb; Nyári nap (<i>versek</i>) ***

Fehér Zoltán	54	„Ég az ingem, Föld süvegem” (Hagyományos népi műveltségünk a magyar folklorizmus alapjai)
Schiller Róbert	67	Égbe néző viktoriánusok
***	70	„Vannak vidékek legfelül” (Némethi András professzorral Staar Gyula beszélget)
***	89	„Világéletemben szabad ember voltam...” (Apáti-Tóth Sándorral Rigó Róbert beszélget)

Kabdebó Lóránt	113	A mindenség szerelmese
Bertha Zoltán	116	Tanító és intő költői sorstörténelem (Kovács István: Shakespeare a Corvin közben)
Pikó András Gáspár	124	Magát emésztő, szikár alak (Keszthelyi Rezső: Magányt ragyogni)

Maurits Ferenc fotókorrekciói
Apáti-Tóth Sándor fotói

forrás

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •
Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Kecskemét
Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata •
Kiadja a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek Nonprofit Kft.;
Felelős kiadó: Füzi László • A szerkesztőség címe: 6000 Kecskemét,
Kápolna u. 11.; Telefonszáma: 76/482-223; Honlapcím: www.
forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@forrasfolyoirat.hu • Tördelés:
VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@fibermail.hu •
Nyomdai kivitelezés: Print2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.;
Tel.: 501-240; Felelős vezető: Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: Buda Ferenc (főmunkatárs), Füzi Péter, Pál-Kovács Sándor Attila, Pintér Lajos (szerkesztő), Bosznay Ágnes (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: Bahget Iskander, Dobozi Eszter, Komáromi Attila • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. • A borítón Benes József Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Rt. 1097 Budapest, Táblás u. 2. • Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu Belföldi előfizetési díj: 4800,- Ft • Index: 25947 • HU ISSN 0133-056X

Tandori Dezső

Mégmár-i dalok (A fekete füzetből)¹

Ha ez itt még az életem volna,
azt mondanám, ez már nem élet.

Mégmár

*légvár
földvár
égvár*

*

*cégvár
jégvár
rég vár*

*

*végtár
végsár
végvár*

ilyenez

*olyanoz
semmiz még
hajlamos.
Felez felel
el el el el
L L L L
mindsemmivel*

A vers születése

Hász Robinak

az éjszakát
tuléltem
most jön hogy az
éjszakátmegérjem
az éjszakát
túléltem
jön hogy az éjt
megérjem

éjem igen megéljem
megérem hogy megérem
elé nem és mögé sem
√ √ pampam √ √ m.²

KosztoláRnyi

Robinak

Kosztolányi Kosztolányi
oszt olényi oszt olányi
osztó lényi osztó lényi
osztol, énnyi, foszt olányi,
osztol, ángyi.

Osztol positol
sok a jódból,
ne a rosszból!
ne a jódból
csak a tósztból
nem a jódból
ne a jőmből
ne jójából
ne mijónkból
mákunkból és diónkból
ide vezet az élvezet
ha-mi szép nevét kérdezed
felkéredezed lekérdezed
felkéredzkedsz lekéredsz
Karinthytól lekéred
túléltségény már vérszegény

*több évtizedével szerény
Kosztolányi Karinthy
így tudatok túlélni:
túlélsz túlfelfoghatatlan
két-fele vesztes a katlan
védhetetlen óhatatlan
Karinthytlan Kosztolányi
plusz még minden Karinthytlan
kétfelől veszted a katlan
peremén is mélyen ott van
ha akarod a semmi
de ha nem, hát mindennyi
Még azt mondd: mind: ennyi,
mindennyi nem midennyi
„midenni” egy fura ige
meg is van mennyi midene
ahogy midene megvan,
lege van, legebbe van.*

Más

Aranynak

*A mi kutyánk legebbe
legebbe, jaj, ellebegve.
Jaj, arra rimel az út,
jaj, arra, hogy tovafut.
Ahogy ily útját befutja:
ebenguba és egykutya
vihog mint a fakutya
hallgat mint a kutyafa
Azt a kutyafáját,
ezt a fakutyáját.*

Rajzaimról

*Elvisznek a hátukon,
ezt már nem is kukkolom
Kakukktojás, kukktojás,
ott fészkel a kukkolás
Dézsza-Degas-dőzsölés,
képtelen beszédülés.*

*Mindegy ha-mit
kérdzgetsz
feltűnhetsz
és kéredzkedsz
kérgeskedsz és
mérgeskedsz
nem lesz hogy
lekéredzkedsz
sértegetsz és
értegetsz
véreskedsz
és hérakleitosz
képletében
vizeskedsz.*

*Akárhogy is
viselkedsz:
véreskedsz és
vizeskedsz.
Vér nem válik vízzé,
csak Hérakleitosz hinné.
Hiny-hány a Hérakleitosz,
egyszer van,
de színarany,
amit elhoz,
egy mocskosan
tündökletes, tűnt-ötletes
vége van.
Fél szervem vagy annyi sincs,
egész van, ha vége van.*

*Mértékegység a fél-semmi,
nem kell tovább negyedezni.
Mogyoró, mák: Kosztolányi
háza lett egy bombázásnyi.
Gyom virított alóla,
rím volt rá: „állat óla”.
Állat óla, elállhat,
romjába a rom fárad.
Így romjába fárad a rom:
megfrissüljön – abbahagyom.*

*Abba hagyom vagy ebbe,
egykuttyája: felesbe
Arany János áldása*

mégmár menstváram lenne.
Légvár, éjvár, ami rég vár,
mentsvár, te ne rettents már!
Ő is egyikutyája-kölke
éltét addig öltögette, költögette
költögette, ötlögette, keltegette.
Ötlönye-ötlönye lett e'!
Végén a garast letette
mi mellett? törte a lándzsát.
Élt, fizette halál-árát.

Halálos órán
halálos áram.
Halálos ágyon
ezem-e, másom?
Felem se kérdi,
kiegészíti, mi egész, érti.
Mindig ennyi felem volt,
ha túlél, ha velem-holt.

Túl sok időm megy el
akármi-semmivel.
Túl sok időm marad
akármi-ezalatt.

Mint tizen-egy apostol,
KosztoláRnyija posztol.
Nejét vette Karinthytól,
Nejét vette apóstól.
A halál nem fejét vette,
abban csak fogínyét vette.
Hinnyét, azt a fogínyét,
jaj, Dide Úr tüntél innét.
Ez csak tólig-szeretet,
hogy látásig viccelek.
Hogy látástól fogyásig,
átlátó vakulásig.
Jaj, de fogíny nincs másik,
s véle egész test vásik.

Ahhoz kell az egész test,
hogy a halált megérthesd.
Amivel jön, elérjed,

Plusz-mínusz szakriléged,
már ne kérjed.
Mitől hogy megrogy térded?
Artériád szklerég lett.
Nem „lekid szakrilég lett”,
mondom: szűkült,
szklerég lett.
Olvashattad ám: szklerég,
szűkülést csak másokét
Szűkülésre szűkölés,
halálos tüdőlövés
az isteni műhiba:
száz napkelt, egy-alkonya.
Szklerég, ó, te SZARILÉG.³

Holig-tólig szakrilég,
artérián szűkülék.
Szűkületből szűkölék,
mintha csak hoznák-vinnék.
Ritmusa: enyhült tusa,
Dinnye, ínyc, fogínye,
szeptemberi áhítat,
A hajnali részegségre
józsanság épít hidat.
Híddal nem jutsz semmidre,
Mind a halál közhelye,
Amire jutsz, amit hazudsz
A nem-tudodra a tudsz,
Szabadságodra a tús-lét,
Az, hogy el kell menned innét,
Rövidülő Kosztolárny.
Hosszabbodó béna szárny.⁴

Mégvár,
márvár,
légvár-Sárvár!
Ég vár, föld vár,
valamit veled tölt már.
Akármilyen kis poroddal,
sokasul a hegyoldal.
Még a hegy is kevesül,
ha a vég ráheverül,
a heves vég: mint a láva,
ömlik hegyed oldalára.

*Hegy voltál, vagy völgy voltál,
pöcegödör, vagy oltár,
hegy volt ugyan, avagy völgy,
Virginia WOOLF úrhölgy...*

Kosztolányi,

*Kosztolányi,
magadtól*

*megfosztó
árny-nyi!*

*Árnyyi semmi,
bármennyi,
mennybe menni,
mennyet venni
anyádnak,*

hirt-nevet ilonáknak.

*Kosztolányi, Kosztolányi,
kosztól ami mennybe látni,
csak ily koszt elégséges,
a többi: híjas, véges.*

*Éges, eges, regés, réges,
berregés,*

új kor régmúltra kevés.

Arany János óhaja:

ne zavarja város zaja.

Tölgyek alatt pihenhessen,

hölgyek felett tűnődhessen.

Arra-merre sétálhasson

Szép Ernő is, folyvást folyton,

legyen Sziget-krúdyja,

jaj-hamar-holt Adyja.

A közeli Lajos utca

a folyó túloldalán,

szilfa, hársfa, pár platán,

4 liter bor, 5 liter bor

2 költőnk naponta kóstol.

Éj s nap

*elé menet
mögé menet
elélvezet,
kiélvezet...
ld. hátrább.⁵*

Ugróiskola

(fagyival)

*Ha kiugrom,
ha beugrom,
ha felugrom,
ha leugrom
etc.
végül elnyel a buzgalom.
Fagyfaltomat inkább nyalom.⁶*

Aranynak

*Gyí, kese ló, gyí, fakó,
fagyimat nyalogató.
Ez még csak kívültre-halom,
de eljön a belehalom.
Mibe kell majd belehalnom?
Szép nem lesz, inkább borzalom.⁷*

Éjszakák

*Az éjszakát túléltem,
Várom hogy újat megérjem.
Mire való így az éj?
Hogy eljön-e új, hadd félj!
Ócska rímekkel,
ha neked ez kell,
ha neked úgy kell,
hát neked úgy kell?
(Hátul kicsit nehéz kiol-*

*vasni, itt azért adom jól.)
Szépen adtam, jól adtam,
éjszakáim megkaptam.
Jaj, ezek az éjszakáim!
Mennyi Ábel, mennyi Káin!*

*De nincs internet-kábelem,
de nincs internet-káinom,
semmi szín alatt kárminom,
a kárminért mindig kár,
a kórból meg káró lesz,
a kör így lesz négyszöges.
Kiélnék, beállnak,
kiválnak, ha ifjak,
beválnak, ha vének.
Ifjak hozzák, vének fosztják
Tó-öln a tavirózsát.
Erotika, tarotika,
marad testem-lelkem titka.*

*Magam úgy elcsapongtam,
hogy túl sokszor kivontam
Túl sokszor úgy csapongtam el,
túl sokszor úgy kicsaptam,
biztosíték, túladtam,
akármi elintézetlen,
kint ízetlen, bent kéretlen,
mire nem kértem magam,
másommal csak oltottam,
kikezdés és bekezdés,
falra ha ördögfestés,
kerülgettem árnyakat,
mondtam: KOSZTOLÁRNYAKAT.*

Vogézek

*Ha írom, hogy VOGÉZEK,
ezzel mit is intézek?
Elértem az éjszakát,
hadd érném el hajnalát.
Az éjszaka olyan dolog,
hogy már hajnalt rá gondolok.
A gondolás gondolata:*

*a jónépes jóéjszaka.
Gondolátlan gondolok,
ne kelljen semmi dolog.
Ne kelljenek szereplők se,
én se, te se, mi se, ők se,
többesek vagy kevesbek,
s ha némák ha mekegnek.⁸*

Dolgom

(KÁNYÁDINAK)⁹

*Ha nincs semmi dolgom,
nagyon is dolgozom.
Azután, azelőtt:
kitöltsem az időt.
Vagy épp emlékezem:
jaj, jó költő-felem.
Te, Kányádi Sándor,
Víziváros-vándor,
vándora Erdélynek,
sohasem-elégnek!
Elek apó szobrát
elhoztad pecsétnek.
S ott laktál, evégből,
légies-pecsétőr-
-gondolataiddal.
Ritka, ha ki így hall,
ám tette gyomlálod,
ami tétlen-állott
füves-gizgazos rét,
bár annak is kedvét
tudod, el is mondod,
mint rügyet, kibomlót,
Tóth Árpád versében,
pár vonalnyit éppen
hajlik le koponyánk
idő jele gyanánt,
sír elé, rög felé,
örökélet belé!¹⁰*

Jegyzetek

- 1 A versciklus címe és alcíme nem szerepel a szövegek lelőhelyeként szolgáló kéziratos füzetben. A szerkesztett kézirat Tandori által is olvasott változatában azonban már megjelent a cím, vagyis a szerző jóváhagyásával írtuk ezúttal is a versszövegek fölé. A 'Mégmár' Tandorira jellemző rendhagyó időhatározója a versekben megjelenített, idősiséggel kapcsolatos határ-élmény megjelölésére szolgál, egyúttal megidézi és kiemeli a ciklus első művének programadását, alapgesztusát, mint az együttes minden darabjára jellemző logikai-akusztikus referenciák kimeríthetetlen, sajátos dichotómiákban megnyilvánuló lehetőségét. A 'mégmár' kifejezés előfordul a *Rajzaimról* című, itt közölt versszövegben is.

A 'fekete füzet' megnevezés az írásokat tartalmazó, nagyalakú, kockás, 40 lapos, fekete színű (borítóján az Eiffel-torony képét és a 'Parigi city' feliratot tartalmazó, Pigna márkájú, Olaszországban gyártott) füzetre utal.

- 2 A kéziratot tartalmazó füzet 40. oldalán a következő, ide vonatkozatható szövegváltozat olvasható:

*az éjszakát túléltem
most élhetek
hogy a túlélendő
elérjem.*

*most jön hogy az
éjszakátmegérjem.*

- 3 A versszöveg mellett elhelyezett, magyarázó megjegyzés a szerzőtől: „szkrilég: a szűkület okán!”
- 4 A vers mellett elhelyezett megjegyzés a szerzőtől: „direkt jó lapos rímek!”
- 5 A kéziratot tartalmazó füzet 39. oldalán a következő, ide vonatkozatható szövegváltozat olvasható:

*Éj s nap
elé vezet mögé vezet
kiélvezek beélvezek
felélvezek leélvezek
átélvezek szétélvezek
kiélvezet beélvezet
felélvezet leélvezet
elélvező félvezető
élvezetig elvezető
a hashajtó bélvezető*

- 6 A kéziratot tartalmazó füzet hátsó belső borítólapján a következő, ide vonatkozatható szövegváltozat olvasható:

*Ugróiskola
kiugrom beugrom...
leugrom átugrom felugrom
szétugrom (?) elugrom*

- 7 A kéziratot tartalmazó füzet hátsó belső borítólapján a következő, ide vonatkoztható szövegváltozat olvasható:

*Ez még csak
kívül(r)e-halni
de eljön a
belehalni*

(Arany Jánosnak)

*murvadurva kurvaság
tisztesség*

- 8 A kéziratot tartalmazó füzet 40. oldalán a következő, ide vonatkoztható szövegváltozat olvasható:

*elé nem és mögé sem
az éjszakát elérem
elézek és vogézek
éjszakáig elélek
elézezek mögézezek
vogézekben élévezek*

- 9 Magyarázat a vers dedikációjához: Kányádi Sándor 2018. június 20-án bekövetkezett halála után a *Tiszatáj* folyóirat a költő emlékének szentelt megemlékező blokkot tervezett közreadni, néhány felkért pályatárs művének bemutatásával. Tandori a felkértek között volt, tekintve, hogy mindig kedvezően nyilatkozott Kányádi személyéről és teljesítményéről. A füzetbe lejegyzett verskézirat megosztásával, amint arra kísérőlevelében utal is a szerző, ennek a szerkesztői kérésnek kívánt eleget tenni.

- 10 A versszöveg mellett elhelyezett, magyarázó megjegyzés a szerzőtől: „Tóth Á.: ERDŐSZÉL”

A szerkesztő utószava

A fentebb olvasható versek Tandori Dezső irodalmi hagyatékának részét képezik.

A verseket tartalmazó füzetet a szerző 2019. január 22-én postázta szerkesztőjének, jelen sorok írójának. A fekete filctollal írt verseket, versfogalmazványokat és hat lapnyi krétarajzot is magába foglaló füzet a *Felplusztulás-leplusztulás* címmel tervezett, következő Tandori-kötet anyagaihoz sorolható. A szerző egyértelmű, a füzetrel együtt érkezett, illetve más alkalmakkor közölt megjegyzései értelmében a *Felplusztulás-leplusztulás* című könyv vegyes műfajú olvasnivalók gyűjteményeként képzeld el, olyan összeállításként, melyben Tandori újabban legautentikusabbnak érzett megnyilvánulási formái: a rajz és a kevés szöveg jutnak majd fontos szerephez. A 2019 januárjában keletkezett versek (a kézirat lezárásának dátuma, az egyik kísérőlevél szerint: I. 20.) ciklusszerű elrendeződése és határozott kombinatorikus szándékról tanúskodó formája szintén arra látszik utalni, hogy Tandori megírásukkor „könyvben gondolkodott”, és olyan tartalmak közlésére, szakaszos megosztására vállalkozott itteni szövegeivel, melyek kevésbé feleltethetők meg a zárt vagy elzárkózó műegészhez kapcsolódó, értelmi-érzéki önállóságot hirdető vers kompozíciós szabályainak. Mindez nem jelenti azt, hogy a kéziratot füzet változatlan „bemásolására”, kötetbe iktatására számított volna. Ellenkezőleg, felhívja a levelekben megszólított szerkesztő figyelmét a szövegek bizonyos, maga által is észlelt jellemzőire, pl. a létrejött anyag sokféleségére, amire hivatkozva az itteni versek valamilyen logika szerint megvalósított átválogatását is javallja.

Ugy tűnhet, hogy a kézirat mostani közlése, mely az elérhető filológiai hűség megcélzásával szeretne minél hívebb képet nyújtani a Tandori-műről, valamint annak keletkezéséről és világáról, fellelhető külső és belső kontextusairól, mintha ezt a szerzői kérést figyelmen kívül hagyva cselekedne. A hosszas mérlegelés eredményeként született, reményeink szerint a művet a lehető legkomplexebb alakban nyilvánossághoz segítő megoldás természetesen nem a szerkesztés – mindenkor, itt is – kötelező és tanácsolt fázisai alól menti fel a szöveg közlését, hanem a Tandori-mű megváltozott irodalomtörténeti státusára reagál. Míg ugyanis a magát, genezisést különben is gyakran dokumentáló – és e tudatos fél-késztséget és megőrzött variabilitást azután a mű jellegadó stilisztikumaként megörökítő – Tandori-mű esetében a nyilvánosságra hozott és az előzetességeként szemlélhető (az olvasó részéről: feltételezhető) forma egybeesése a mű egyedi hatáseffektusainak egyikeként értelmeződik, és egy sajátos rekonstruáló olvasásmódot implikál, mely megképzeli az írás „történetét”, addig a ránk maradt, de nem, vagy csak részben a nyilvánosságnak szánt dokumentumok a valódi előkészület és készület dramaturgiáját tartalmazzák. S még egyszer emeljük ki: ha a kései Tandori-munkák esetében, főképpen a 2000-es évektől túlnyomóvá váló kézírásos közlések kapcsán nyilvánvalónak és hatékonynak is tűnik a mű keletkezésben lévő esztétikumának, egy paradox módon eltervezett folyamatszerűségnek a megfigyelése, nem érvényesíthetők az ottani eljárások, legalábbis automatikusan nem, a posztumusz Tandori-kéziratok ismerősnek

tűnő formátumai esetén. A komplex műalkotásként elgondolt, a kézirat olvasásának logikáját kreatívan alkalmazó munkák (pl. a pályát lezáró, 2019-ben megjelent *Nincs beszédülés* című kötet) befogadója mindannyiszor a személyessé vált jel olvasásának dilemmáival szembesült: intézményesíthető, biztonságosan feltűntethető jelentések és a megnevező nyelv által kisajátíthatatlan szubjektivitás jelzéseinek koegzisztenciáját állapíthatta meg. A kézvonás olyan – egyelőre kevésbé ismert – terv képviselője Tandorinál, mely nemcsak a közvetlenség lehetőségét, de az eljutás szakaszosságának tudatosítását is magában rejthette, éppen a konvencionális olvasás médiumának számító tipografizált szövegtől való eltérés, a végeredményként felajánlott, de értelmező tudatunk szerint köztesként olvasódó scriptura alakzata által.

Az életmű alakulástörténetének, a szerzői ajánlat értelmében: visszaalakulástörténetének a jövőben komolyan értelmezendő tárgya kell legyen az utolsó korszak irodalmisággal és a képviselőként elgondolt lejegyzéssel szembeni kételye, mely az írásképtelenség többszörösen motivált gesztusaival meghatározta a Tandori-mű választásait. Az önmaga szemében folyton kultúrává váló, és ezzel másodlagosnak nyilvánuló „beszéd” elítélése és helyettesítése a mindenkori Tandori-megszólalás egyik kötelezően odaértett kontextusát jelzi, mely a hosszú pálya egyes időszakaiban konkrét ösztönzésekkel (pl. az Art Brut irányzatával a '90-es évek folyamán) találkozva csak újabb és újabb értelmezéseit és megoldáskísérleteit hozza létre a nyelvnélküliség hívását jelző művészi ön-állításnak. Észlelhető, hogy a rajz, a kép, az ideogramma, mely a Tandori-megszólalás sajátos kísérítő médiumaként oly régóta (legalább az első nagyobb rajzkollekciót bemutató *A feltételes megálló* [1983] óta) biztonságosan és a nyelvi jel magától értetődő autonómiáját elismerő módon vett részt az oeuvre határainak kiterjesztésében, a kései Tandori szemében nem a szóbeli közlés lehetséges kiegészítéseként, hanem annak leváltását sugalló riválisaként nyilvánul meg. Míg ezelőtt joggal vélhettük úgy, hogy Tandorinál a vizuális közlés a valamiképpen elfojtott, de bizonyosan verbális előzményekre visszavezethető megoldás alapján nyeri el értelmét, addig a magyarázatnak, a kísérítő, felmentő szónak a jelentkezése mintha elmaradt, kiiktatandóvá vált volna a kései műcsoportok megalkotásakor. A kép ekkor, regisztrálhatjuk, mindegyre ellentmond, pontosabban ellent mutat, ellentétét képezi a korábbi pozícióiról lemondani kényszerülő szónak. A szofisztikált nyelvi közléssel szembeni ellenérzések, melyek a költészet elkerülésének paradox, mert majd mindenkor kvázi-költészeti formát öltő gesztusában jelentkeztek, talán törvényszerűen az utolsó írói nyilatkozatot magába foglaló *Nincs beszédülés* szemantikai vákuumában kulmináltak. A magánjel sugallt nincsmögöttese, mint egy másképpen elért homályosság ígérete, a rajz nem szűnő inspirációjának „terében”, „idejében” két fő megnyilvánulási formát választott már csak magának: a portré kísérletét és a kézírás állandóan „határon” (írás és kép határán) lévő jelenségét.

Az átmenet könyve, az *Írásbeliség és Írásjeliség* című kötet, a *Nincs beszédülés* és minden, az elhallgatás-toposzt körüljáró nem-írói teljesítmény magyarázataként megszületett ugyan, de nem jelent meg. A következő évek filológiai, könyvkiadói hiánypótlásainak egyik legfontosabbja ennek a 2015-ben összeállított és lezárt,

terjedelmes kéziratnak a publikálása lehet. A nyelvi jel írott alakjának, közkeletűen: a betűnek és felfedezett vizualitásának szentelt kötetnyi mű az alkotás megtagadott, letagadott, főképpen kisajátíthatónak vélt „géni jussa”, vagyis elszigetelő közege ellenében a kommunikáció olyan sajátos, a másikat kiiktathatatlannak mutató, pán-szemiotikus formáit állítja előtérbe, mint például a szó soron kívüli kalandjait ábrázoló tánc (*Írásosságtánc*). A jelsor kötelékéből kiszabadult jelek Tandori-féle „tánca” nem a nyelvi mindentudásról való lemondás hanyag bizonyítéka, hanem éppen egy új, a valóság tényeire (hiper)érzékeny episztémé megszületésének tanúsága. A „most már csak néz beszédem” korábbi versmondatát (Ld. T. S. *Eliot-érme*, a *Töredék Hamletnek* című kötetből) idéző indítás a látószervvé, szemmé vált beszéd lényegileg új, ismeretlen világát vázolja hat nagyobb ciklusban a hűséges Tandori-olvasóból mindinkább a Tandori-mű elfogulatlan szemlélőjévé váló befogadó számára. A kísérletként kezelt nyelv újra megtalált, előállított szabadsága, úgy véljük, Tandori minden ezutáni teljesítményének, így az itt közölt verseknek is felismert-alapvető feltételeként szolgál. A nyelvi kiképzés látszólagos visszaállítása a kimondás és hangzás konvencionális viszonyai közé, nem feledtetheti vagy rejtheti el azt a nem a verbum logikájából, követelő külső rendjéből levezethető eredeti tervet, belső indoklást, mely a szó, a költői kifejezés itteni speciális helyzetét, sokirányú érintettségét, *írásbeliségét és írásjeliségét* együttesen állítja előtérbe.

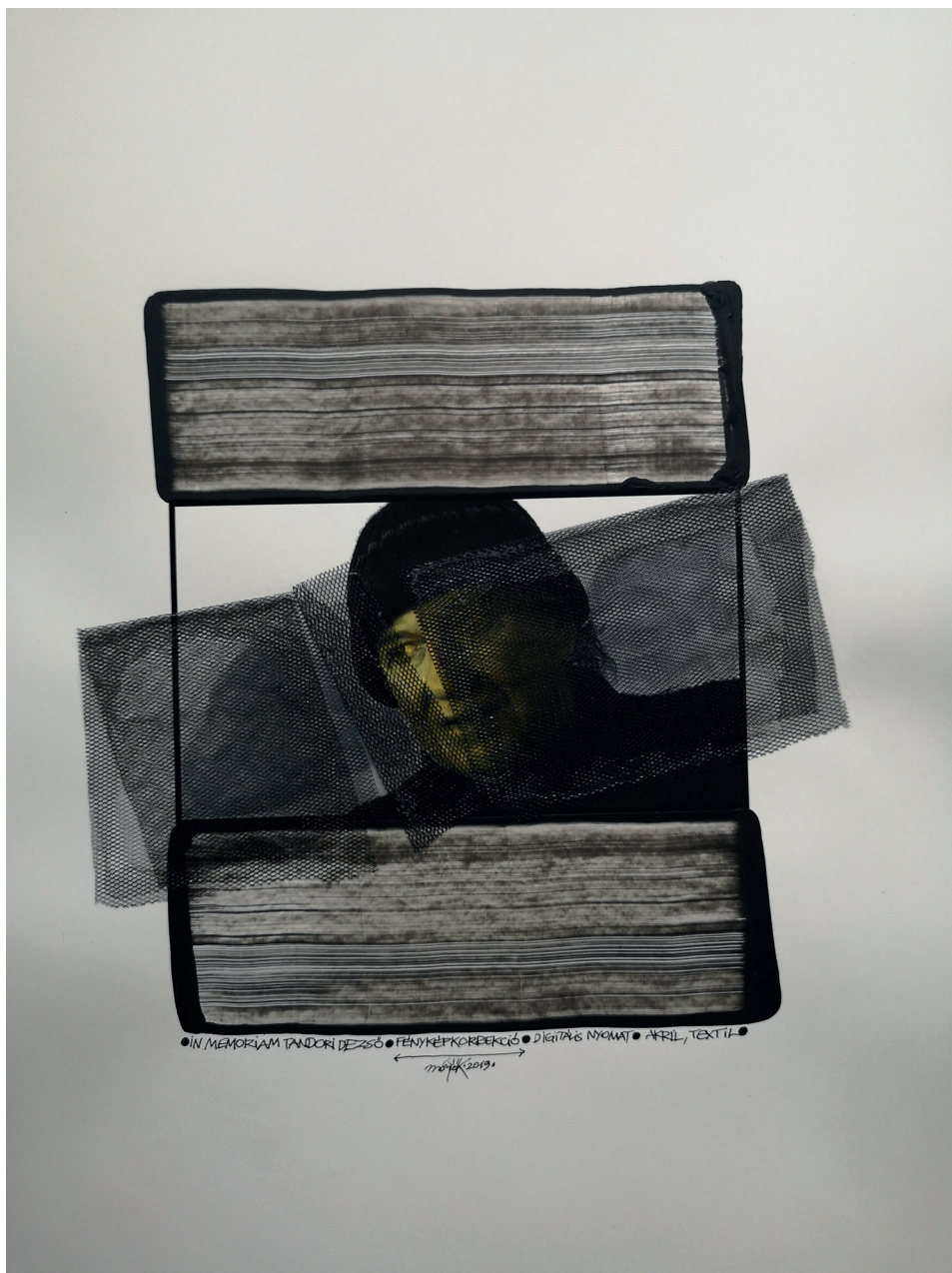
Tóth Ákos

Maurits Ferenc fotókorrekciója (fotó: Óbudai Anziks)

Maurits Ferenc fotókorrekciója (fotó: Gárdi Balázs)

Maurits Ferenc fotókorrekciója (fotó: Honéczy Barnabás)

Maurits Ferenc fotókorrekciója (fotó: Kovács Tamás)

Maurits Ferenc fotókorrekciója (fotó: Honéczy Barnabás)

Maurits Ferenc fotókorrekciója (fotó: nemzetmuvesze.hu)

Fried István

„az idő mint egy szonett ideje”

(Töredékek néhány Tandori-szonettről)

*nincs más,
csak vers-nélküli-(vers nélküli vers) tan.
Csak vers(tan) – nélküli – (verstan és vers) van.*

(Tandori Dezső: 1976713/g – Verstan és vers)¹

Nem vitathatóan jogos az újra meg újra felmerülő igény: ideje volna „eligazító” rész-tanulmányok helyett (amelyeknek azért nem vagyunk olyannyira bőviben, mint állítani szokás) az összegzést megcélzó, áttekintő, legalábbis a csökkentett „terjedelmű” problémákat tárgyaló dolgozatokat némileg mellőzve, értekezések készítése, amelyek fölmerik a Tandori-életműben szerepet játszó irányok, „eljárások” jelentőségét, a köteteken átívelő megfontolások, (költői) előfeltevések, motívumok szerepét tágabb összefüggések között; továbbá olyan kutatások szerveződése, amelyek kitekintenek a kötetekből valamely ok miatt kimaradt, összegyűjtetlen „anyagra”, szembesítve az egyes kötetekkel.² A magam részéről eddigi olvasmányaim alapján kételkedem abban, miszerint Tandori első két kötete után *valamennyi* (verses)kötet egy-egy új korszak jelzése lenne, jóllehet pillanatnyilag elfogadhatónak gondolom, hogy Tandori kísérletezőkedve, versáradása (amely párhuzamos a versekhez képest kevésbé vizsgált és értékelt prózájával, pedig arra is érdemes sort keríteni, miként felelnek egymásnak a különféle műfajokban megnyilatkozó szövegek) soha nem szimulálta az állandó újrakezdések, állandó teljesen másképp szólások sűrű változásait; és ezt részben azzal vélem alátámasztani, hogy ugyan egyik kötetből sem jósolható(k) meg a következő(k), de a kötetek mégis egymásra, helyenként egymásba épülnek. Nem azért, mert meghatározott helyeken félreérthetetlen önidézetekre bukkanunk³, azért sem, mivel vissza-visszatérő előd szerzők és előszövegek (nem feltétlenül ismétlődnek, bár olykor úgy is) utalnak, hogy itt egy életmű épül, az épülés állandói a grammatikával, a mondatszerkezettel vívott rendszeres és állandó küzdelem, a kihagyástechnika különféle

1 Tandori Dezső, *Még így sem*. Budapest, Magvető, 1978, 153. A továbbiakban az e kötetből idézetteket külön nem hivatkozom.

2 Tóth Ákos, *A napóra fája*, in: Tandori Dezső, *A Legjobb Nap*. Versek. Szeged, Tiszatáj, 2006, 299–319. (főleg a „középső” Tandoriról) A kötet olvasási ajánlatáról ld. *„Ezt mind egyszerűen kell mondani”* (Tandori Dezső *A Legjobb Nap* című kötetének szerkesztőjével, Tóth Ákossal Gyuris Gergely beszélget). Forrás 2007, 7–8., 156–160.

3 Nat Roid ajánlja Tandori Dezső, *A komplett tandori – komplett eZ* című kötet hátlapján a könyvet. Budapest, Új Palatinus, 2007; Egy Kosztolányi-idézet: *„kilobbant sejtcsomók”* tér vissza az életmű különböző helyein, akár kötetcímként (Budapest, Európa, 2008), „kedvenc” versek (*Paper star, Madárzsoké, Párizsi Mindszentek*), hol különféle kötetekben tűnnek föl, hol idézet nyit (*„Nyihorásunk csak, hazaérünk”*) egy verse. A különféle kontextusokba szervezett versek a kontextus más darabjaival dialogizálnak, s így jelentésmezejük egyre kiterjedtebb lesz.

megoldásajánlatai, nem utolsósorban a halmozás, ismétlődéses előadás finomszerkezetének kimunkálása.

A túl sűrűnek vélt ismétlésekkel szemben érdemes figyelni a „kihagyások”, „elhagyások”, rövidítések poétikájára, arra nevezetesen, hogy a Tandori-vers egyrészt sosem játssza ki *minden* lehetőségét, nemegyszer elhallgatja vagy behallgatja a verssorba a kimondásra várót, másrészt eleve él a korántsem alkalmi összevonásokkal (talán a német értekező-bölcseleti nyelvből⁴ ideültetett többszörös, kötőjeles összetételekkel, amelyekből nem bizonyosan a szorosán összetartozás jut felszínre, hanem az egy lélegzetre kimondás során egymáshoz került, egymást csak bizonyos mértékig kiegészítő főnevek, főnévi funkciót betöltő más szófajok *együttessé* lett csoportja). Alighanem tévedés, ha csak a Tandori-vers agrammatikusnak hitt próbálkozásait kísérjük nyomon, talán produktívabb, ha annak az erőfeszítésnek eredünk nyomába (még ha az erőfeszítést nemegyszer humor vagy lazaság színlelése fedi el), amely a nyelvi szabályok nem önkényes módosulásának lehetőségével vet számot. Avval, hogy szavak, mondatok verssé formálása, különféle versformákba kényszerítése természetesen visszahat a megformálódó gondolatmenetre; amely gondolat is, menet is, csakhogy nem engedelmeskedik az általánosan beszélt nyelv szabályainak. Még akkor sem, vagy akkor különösen nem, ha a *Nyugat*-hagyományból közvetlenül és közvetve megismert, méltányolt „költőiség”-gel való szövetséget felmondja, a Nyugat kedvelt versformáit úgy véve át, hogy egy más beszédmódnak rendeli alá, vagy más beszédmódtól teszi függővé. Példával élve: Babits Mihály leoninusai a tájvers, hangulatvers hagyományát viszik tovább, „festenek”, Tandoriéi pedig önnön versnyelvét hitelesítik, kihasználva a leoninusok ritmikából-rímeiből adódó zeneiségét (eufóniáját), egyben érzékeltetik a följebb említett kihagyásos-összevonásos előadásban rejlő esélyeket. Itt csak az első nagy sort idézem:

*Kis gyűlevész aforizmás
Hely, szűk prizma, karizmás,
járjon utána remény,
hitre: előre-szerén*⁵

S minthogy félrevezetvén az olvasót, a külső forma szokatlan voltára hívja föl a figyelmet, talán eltereli az „én”-történetről, a létezés során megképződő (?) énnel szemben fölmerülhető kételyről egyáltalában (az „egyáltalán” a Tandori-költészet egyik kulcsszavává vált, nem annyira az elhárítás, inkább a bizonytalanság leplezésére szolgáló többesélyűség óvatos megcélzására törekedve), feltehetőleg az én pozicionálásának időiségén töprenkedve. Hasonlóképpen vezet sokfelé a szonettidő (a *Még így sem* kötetben nagy kezdőbetűvel, verscímként írva, a vers végére birtokos szerkezetté fölbontva, általánosítva, a vers gondolatmenetében azonban többé-kevésbé pontosan, egy adott eseményhez kötve): minthogy a kötet előszava, a szonettciklus „életrajzi” tanulsága szerint a meghatározott időszakban naponta több órában szonetteket alkotó költő eszerint méri ki az ellenőrizhető időt, az ellenőrzés mértékegysége óránként egy szonett, amelybe életrajz, műhelytanulmány, magyar és világirodalom (címbe vetítve, ajánlasként verscím alá írva), életrend és „versrend” egyként belefér. Ugyanakkor ez az idő kitágul, visszafelé a történeti

4 Friedrich Schlegel, Hegel, Schopenhauer (Tandori Ágnessel együtt), Lukács György műveinek fordítója, Goethe idehivatkozható prózája átültetésében is tevékeny szerepet vállalt.

5 Tandori Dezső, *Úgy nincs ahogy van*. Budapest, Scolar, 2010, 26.; uő, *A Legjobb Nap*, 92. *A Szpéró gesztenyefűje* Tandori temetésén hangzott föl. A „legújabb leoninusok” utalhat a versforma korábbi fölbukkanására, ám éppen úgy a magyar irodalmi hagyományra (Babits Mihályra).

korok irodalmáig jut el, párbeszédet kezdve egynémely kortárrsal, illetéknéppen olvasmányokról árulkodva. Kulcsár-Szabó Zoltán *Metapoétika* című könyvében mutat rá arra⁶, hogy „Az új szenzibilitás költészetének jelentős része pl. egyáltalán [ő is? F. I.] nem formabontó (s ezzel a ténnyel a kortárs fogadtatás nem nagyon tudott mit kezdeni), sőt egyik legjellegzetesebb műfaja a szonett, s ez a magyar lírában szintén párhuzamra talál, Tandori műveiben.” Ilyen módon a szonettidő a *Még így sem* kötetben a szonett-múltat találkoztatja a szonett-jelennel, ez a találkozás valójában a „költőietlenített” szonett-történekek azon a pontján fogalmazódik meg, mely a szó szoros értelmében találkozásról számol be, az én és a te: különböző korú személyek találkozásáról, egy a biográfiát, a keletkezhető vagy létezhető érzelmekeket elfedő, közömbösítő helyzet megrajzolásakor, e helyzet rendkívüliségét annak „köznyelvi” előadásával tolmácsolva. Ezt tartalmazza a szonett ideje azáltal, hogy a szonett felidézheti évszázadok költészetét, műfajttörténetét, az a b b a a b b a c d e d e c korántsem teljesen szokványos rímképlettel. Éppen az előadás egyensúlyoz a drámaivá fokozható szituáció (az apa néhány nappal a halála előtt) és az apai (fiú?) tapintat között, amely mintha nem venne tudomást erről, „elviccelné”, semmibe venné a „pár perc időt”. Melynek jelentőségteljessége éppen az időt megidéző, körülíró, utaló kifejezésekkel látzólag azonos szintre emeli, noha fontos pontokon (a szóhasználattal fenyegetőleg jelzi) az élet-halál egymásra gondolasát: haláloed előtt, kórházdélelőtt, pár perc időt, délelőtt, születésed napjától, haladék, „az idő mint egy szonett ideje”. A csattanóként elhangzó birtokos szerkezet az irodalomba vonja a fiú látogatását a kórházdélelőttökön, és megfordítva a „valamivel haláloed előtt”-re „időzíti” a szonettidőt; hogy az első tercett második sorában, egy (újabb) megfordítással, egy írásjellel érzékeltetett fölcseréléssel nem egyszerűen megszünteti a távolságot („te hatvanhét évre a születésed / napjától, én még harminchatra se”: az apai időszámítás a fiúé, az ő létezése is csak az apáéval egyetértve nevezhető meg): „te már, én még, de hát »én már, te még«” vigasztalásnak szánt kijelentés („így is mondhatnánk, mondtam, és nevetünk”), csakhogy a zárótercett szétfoszlatja a kötelezőnek gondolt vigasz célzatát. Visszatérít a már és még között feszülő verssorhoz, amely önidejét révén kételkedne a visszavonhatatlanban, a versben a végig nem mondottsággal, a pusztán idői utalással. A személyiség fenyegetettségére gondoltat a mit és miért, már és még kérdésével szembesítheti. Feltehetőleg függőben marad, hogy a *Szonettidő* az önmaga által megszabott időre, egyetlen órára vonatkozik, látható-érzékkelhető (nyelvtani, és talán nem csak nyelvtani) szerkezetté alakítható át, sor- és versvégi helyzetében elárul valamit az időről, hiszen az 1976712/k óra „ideje” az emlékezeté, az emlékezetből kiemelt epizodé, amely „külsőleg” tagadja a drámaiságot, nem él a különös helyzethez illő (?) pátozzsal. Apró jelek ugyan árulkodnak a feszültségről, a második kvartett és az első tercett közötti áthajlás a születésedet választja el a napjától, a második kvartett első sora egy igekötőt az igétől (meg-könnyítsd), mintegy jelezve, miféle színjáték készül elő, a teljes pontosságra törekvés, a részletek kidolgozása nem kevésbé jelzésértékű, majd az, ahogy az első tercett utolsó sorától kezdve két ízben is feltételes módú az ige, a zárótercett visszafogott reménytelenség-élményét követőleg az utolsó sor kijelentése nominális szerkezetű. S ha ebben a versben (talán a közöltek miatt) legfőljebb egyhelyütt él a vers a kihagyással, amely akár enigmatikusnak volna fölfogható, a szonett idejébe más versek is bevonódnak, kis túlzással állíthatnám, valamennyi vers egy/a szonettidő szülötte, valamiképpen napi, pillanatnyi, töredékes és szeszélyes történés, elbeszélés és leírás kénytelen beleférti abba a tereleg tizenegyet sorba, amelynek időhatárai az irodalom és a létezés vélt vagy valódi egészére terjednek ki. A vers hasonló a létjelenségekhez, szól egy különösen árulkodó sor, hogy

6 Kulcsár-Szabó Zoltán, *Metapoétika*. Önprezentáció és nyelvsemlélet a modern költészetben. Budapest, Kalligram, 2007, 367.

olyképpen leplezze le magát, amely írástechnikailag újabb rejtélyeket, „rébuszokat” állít a remélt olvasó elé. Mindenesetre a létezés mint irodalmi (jellegű?) megnyilatkozás, illetőleg az a fajta „irodalmisság” mint a létezéshez hasonló, hasonlítható, azzal kölcsönviszonyt teremtő elgondolás nem tesz engedményt a „költészet-vallás” feltételezésének, nem tér el a szonett köznapi beszédmódját mint „adekvát” előadásmódot elfogadtatni kívánó, nemegyszer hangsúlyozottan anti-retorikus, a szuverén módon alkalmazott grammatika szólamainak, verssé szervezésének törekvésétől; Tandori Dezső szonettideje ekképpen válhat egy költői időszámítás, időfelfogás alapjává, ezt szem előtt tartva jelenthet ki több ízben látszólagos magabiztossággal (valójában e magabiztosság mögött kitetsző kísérletezés beszédével), fogalmazhat meg axiómába illő megállapítást, amely indoklást igényel, még akkor is, ha megállapítás és indoklás között esetleg üres helyre bukkanhat az olvasó. Az önazonosság versbe foglalása mindig többesélyes vállalkozás, az én és nem-én költői útja egymást keresztezheti, egy már korábban idézett versből sorokra hivatkozva: „mondhatnám ha-mi másnak, / mit mondtam, s miye túlzás: / inneni »én«, nem a túl-más...” Talán az inneni és a „túl-más” én szembesülése során, valamiképpen mégis alakot öltő, jóllehet rögzíthetetlen, önmaga nyomába eredő, önmagát kereső személyiség kutakodása, képzelgése (?), szonettet kitöltő igénye találgatja el/befogadása lehetőségeit, amely nem más, mint az önazonosságra törekvés szonettnyi esélyéhez eljuthatás. Sokféleképpen közelít a versek beszélője a megértés, a beavatódás, a beszédre ismerés „verstan”-ához, talán a legerőteljesebben a metazonett-hagyomány Aufhebungja (jobb híján: megszüntetve megőrzés) révén.

*Minden költőnek hozzá kell szólnia
a verstanhoz, a szakkérdésekhez.
Az első sor, itt egy tizenegyed,
A másik; tízes. A ritmus csalóka.*

Nem volna hálátlan feladat egy kurta metazonett-történet főlvázolása Lope de Vega udvarlóversétől Wordsworth szonettáttekintéséig, illetőleg annak ideidézése, mint ismereti August Wilhelm Schlegel (Tandori Dezső Friedrich Schlegeltől fordított, ám átültetése egy kötetben jelent meg a fivértől tolmácsolt szemelvényekkel) a „déli” (olasz, spanyol, portugál) irodalmakról szólva a maga szonettelméletét, és ez miként kelti föl Goethe gyanúját, aki az 1800 körül szerzett versével (*Das Sonett*) kifejezést is ad ennek a gyanúnak. Ez a futó szemlélés történeti háttérrel kölcsönözne (valójában csak kölcsönözne) Tandori Dezső metazonettjének, nem tenné inkább hihetővé a hagyományba belépés, hagyományátírás modusát.⁷ Hasonlóképpen állítható ez a magyar örökségről, amelyet Kazinczy Ferencről kellene elkezdni, *A Sonett Múzája* című verstől, nagyot ugorva a Nyugat szonettfelfogásával folytatni.⁸ Talán erős kivételképpen lehetne megemlékezni arról, hogy Babits Mihály számára a szonett egyben vitafórum, kritikusaival szemben (akik tárgyiasságában a szenvtelenséget, tárgyszerűségében a parnasszizmus hidegen csillogó művésziességét rótták föl neki) ironikus-önironikus feleletet ad szonettjei aranyművessége és hidegsége ügyében, mintegy ars poeticaként.⁹ Ami mégis idekívánkozna: Goethe a szonett megalkotottságára tett megjegyzése; nem a teljes (egész) fából kimetszett

7 Fried István, *Az európai romantika szlovén poétája*. Budapest, Lucidus, 2018.

8 Goethe *Das Sonettje* még magában áll, később szerelmezzonett-tapasztalatait összegezve, vitatja Petrarca szerelemfelfogásának verses korszerűségét. Kazinczy viszont a maga szonettgyakorlatát szintetizálja. Egy még kéziratban lévő dolgozatomban fejtem ki részletesen: „*Den Liebenden, Sängern und den Patrioten.*”

9 Rába György, *Babits Mihály költészete 1903–1920*. Budapest, Szépirodalmi, 1983, 274–276.

mű alkotását kívánja meg a szonett szerzése, hanem össze kell csirizelni az egyes darabokat, az összeenyvezés az igazi feladat; Kazinczy pedig a négyest fűzné össze hármásával, mintegy kézimunkával, miközben a táncoshoz hasonlóan a „keccsel-tellyes” léptekre ügyel. A „szakértés” — a Tandori-sonettre hivatkozva — elengedhetetlen, nem tűr vitát-megfontolást, a költő nem lehet „kívülálló”, hiszen szakmabelinek kell(ene) lennie, megnevezve alább a szonett sorainak szótagszámát, engedményt nem téve a ritmus kérdésében, pusztán megkockáztatva annak csalókaságát. Ezzel máris a szakkérdések középebe tenyerelt a beszélő, innen azonban a tágabb horizontok irányába közelít a tizenegyese és tízesek összefűzője:

*De ez így mintha hasonló volna – ha
Jól nézzük – a létjelenségekhez.
S a vers így valóban élethű lesz,
magához is hívebb, mintha az volna.*

Amiről korábban már volt egy kevés szó: a hasonlóság tagjait, az első versszakban a vers(tan) dolgában megpendített gondolatot, melyet a beszélő kétség nélkül látszik közölni, a feltételes módú létige kapcsolja össze, még hozzá a létjelenségekkel. Tehát nem magával a pusztával léttel, eltérő módon annak jelenségeivel (megnyilatkozásaival, a létet tanúsító kifejezésekkel, azzal, ami a léttel kapcsolatban esetleg fölmerülhet, immár feltételekhez kötve). Nem csekély a tét: a vers „élethűsége”, mármint a feltételek teljesülése esetében. A versszakot záró utolsó sor egyben önértelmezés, indoklása, hogy az élethűséget nem mimetikusán kell elgondolni. Sőt, talán az ellenkezővé formált jelentés alakulása közelebb vihet a beszélőhöz. Ti. az élethűség következménye a „magához is hívebb” alkotás, az alkotás ennél fogva inkább ön „maga” lehet mint másképpen. Ezt a feltevést segíti a mintegy függelékként odagondolt „mintha az volna”. Nem kerülheti el figyelmünket, hogy az első versszak határozott kijelentéseit a vers átjátssza a mintha, mint ha + létezés jelentő ige feltételes módja bizonytalan terepére, azaz semmi nem biztos, minden valamilyen feltételtől függ, bármiképpen is fordítjuk a vers (költői) szavát, semmit nem fogadhatunk el fenntartás nélkül. Azt különösen nem, hogy „klasszikust” idézve, „mintegy tükröt tart a természetnek”, azt meg kiváltképpen nem, hogy az „élethűség” értékkritériumként volna elfogadható. Ilyen módon az önmagához hú, önmagát önmagának „tükröző” (Tandori életművének számos epizódját bevonva ebbe a gondolatmenetbe: trükköző) vers – bizonyos feltételek között, „ha jól nézzük”, a magam értelmezésében, ha alaposabban, közelebről, egészen szövegközelből nézzük — ugyanúgy szemlélhető, *mintha az volna*; persze, mi és hogyan, nem teljesen következik az előzőkből. Miért is következne, még ha *Verstan és vers; (jambusok)* címen futnak is a sorok, nem verstani, versre vonatkoztatható tézis(ek) sorakoznak egymás után, hanem a szonetről *volna* jó valamit megtudni, nem meghatározást (elég reménytelen *volna*), nem felhívást, utasítást a készítés mikéntjére vonatkozólag, hanem annak vállalása *volna* (talán még) iránymutató (is), milyen formában szóljon hozzá a szonett szerzője, általában az, aki költőként kvalifikálná magát a „verstanhoz, a szakkérdésekhez”. Ridegebben szólva, a szakmaiság poétizálódását *volna* jó nyomon kísérni, és erre történő sugalmazás kiolvasható a két versszak egymásnak felelő rímeiből. Hozzáteve, hogy miután a szakkérdések helyezhetők a beszélő érdeklődésének középpontjába, ezért mellőzhető a rímeléssel felmutatható virtuozitás, a látható eszközök mives kidolgozása; csupán annak tudatosítása elégnek bizonyul, hogy a beszélő tisztában van a szonett évszázados szabályaival, eleget tesz a rímelhelyezés követelményének, a ki tudja, mennyire szándékoltan hanyag, legfeljebb asszonánca igényt tartó összecsengetés nem vonja-e el a figyelmet valami lényegesebből: szólnia-csalóka-volna ha-ha az volna; illetőleg: szakkérdésekhez-tizenegyese-létjelenségekhez-élethű lesz... A tízes-tizenegyese

sorok rímeinek összeolvasása két irányból lényegében egyfelé tartó gondolatmenetet állítja az előtérbe, az egymásnak felelő rímpárok kidolgozatlanágukkal, az odavetetéség utánzásával csupasztíják le, ami a szonettnek díszes szokott lenni, a Babits által (ön)ironikusan emlegetett *aranyművesség* ellenében a durvábban összeenyvezettség már Goethénél fölmerülő szerkezeti problémáját hivatkozzák. De nézzük tovább a verset:

*mint ha az volna
csupán. Hanem ez olyan imbolygás,
mely kizárja épp a két végpontot,
amelyek közt imbolyog. (Imbolygott),*

*Mintha azt jelezné ezzel: nincs más,
csak vers-nélküli-(vers nélküli vers) tan,
csak vers(tan)-nélküli-(verstan és vers) van.*

Ha a fegyelmezetten és jól komponáltan előadott kvartettek hirtelen, egy áthajlással közvetítik szólamaikat a tercettbe, ezzel (az áthajlással) a megszakítotttság Tandorinál gyakori „jelensége” tudatosodik, még hozzá a vers(tan) mibenlétét taglaló, valójában a kifejtés „műveletére” rájátszó, egy költészettani örökséget némileg kétségbevonó, és azt egy újrairt változattal helyettesíteni megkísérlő előadásmódot vezet be, amely szűkszávúságával egyben kétségtelessé teszi a megszüntetve megőrzés (Aufhebung) alapján megfogalmazódó új költőiség – egyelőre kifejtetlenül maradt (mivel csak rájátszik annak fölkinált, de kevésbé hasznosított) lehetőségeire – jellegzetességeit. Az előadottak hogyanja szolgál bizonyítás gyanánt, és ennek nem további részletezése, hanem „képiesítése” (imbolygás), majd az írásképileg alaposan összebonyolított, a zárójelekkel nehezen olvashatóvá (elmondhatatlanná) tett gondolatisága zárja le ezt a szonettet, megengedve a címmel összeolvasást, a címben kötőjellel egybekapcsolt, mellérendelő viszonyban álló két, az életmű, a kötet, a ciklus, az egyes vers számára alapvetőnek tekinthető tényező (ön)értelmezésének, önmagára reflektáló költői gesztusának szemlélhetővé válását. Az „imbolyog” hármas minőségben lesz fontossá, főnévként, jelen idejű igeként és zárójelben, mondatkezdő, egytagú mondatként ugyanakkor mondatzáró, erősítő, persze relativizáló (a cselekvést a múltba visszautasítva), nagy kezdőbetűs igeként. Az imbolyog jelentéstartományába belefoglaltatik a bizonytalanság, ez lehet a cselekvőé, lehet a cselekvésé; de minthogy költő(i cselekvés)-ről van szó, a kimondásé is. Találghatunk: melyek azok a végpontok, melyek a határai az imbolygásnak, az oszcillálásnak, hiszen olyan végpontok említettnek, amelyek ugyan lehetnek, de az imbolygás nem segít ahhoz, hogy ki/megjelöltessenek. Vannak-e egyáltalában? S ezek a vers végpontjai lennének, nem csekély leegyszerűsítéssel, a vers első és utolsó szava? (Minden [vers] van.) Aligha, hiszen az utolsó két sor egy gyorsolvasásban áttekinthetetlenségével jeleskedik, egy rejtvényfejtő türelmével is hosszabb felbontást igényel, *egyáltalán*, a zárójelek hipotétikus kiiktatásával: /csak vers-nélküli(...)tan, csak tan-nélküli (...) van/ sem leszünk okosabbak, igaz ilyen igény nem merül föl. Túlságosan merész feltevés volna, ha megzavart gondolatainkkal tautológiában marasztalnánk el a *Verstan és vers* beszélőjét, jóllehet a tautológia nem zárható ki a retorika köréből, még a szónoki beszédben is lehet (fontos) funkciója, hát még a *verstan* és *vers* kérdéseivel foglalkozó, e foglalkozásra utasító versben. Hozzátevé, hogy a *Verstan és vers* akképpen indít, hogy a szonett szerzésről közöl valami olyat, amit eddig még nem (igen) közöltek, a cím szerint a ritmikai utasítás (mármint hogy jambusokkal gördüljön előre a beszéd) jambusokat irányoz elő. Ez az iránymutatás szinte üresen cseng el. Nem valósul meg a jambusokkal előregondoló versmenet, meglehetősen szabadon

él a beszélő az időmértékkel, a metszetekkel. Bevallom: nem jutottam sokkal előbbre. A tagadásnak több érvét húztam elő, az állítások „imbolyognak” (Imbolyogtak). Induljunk el még egyszer: a végpontok kizárva, az imbolygás tartósnak mutatkozik. A vers utolsó szaváig előrefuttatva a tekintetet: rímhívó szóként, rendkívül hangsúlyos helyzetben zárómozzanatként ott a létege egyes szám harmadik személyű jelen idejű alakja: *van* (valami mégiscsak létezik) a pozitívum. Ha összeolvasással kísérletezünk: vers nélküli tan, vers nélküli verstan, verstan nélküli verstan és vers, tan-nélküli verstan és vers, az utolsó sorban, tan-nélküli-*van*. Transzformálhatjuk, próbálhatjuk, tekergethetjük, a verstan és a vers körül forgatjuk a *nélküli* segéderejével, annyiszor és annyféléképp, hogy a három nélküli mellett öt vers meg egy önmagában álló verstan az, ami *van*, nélküli vagy nem nélküli; mindenképpen verstan és vers, a cím kerül különféle helyzetekbe.

Csakhogy a *Verstan és vers* nem önmagában áll, betagolódik egy ciklusba, előtte, utána is vannak (hasonló jellegű) szonettek, olyanok is természetesen, amelyek „tárgyilag” teljesen eltérőek (legalábbis az első megközelítésben, noha szó sincs arról, hogy egyetlen vers változatait kapnánk), és így más irányból is érkezhethet az értelmezéshez segítség. Az sem kizárható, hogy az életmű távolabbi pontjaival keressünk és találjunk érintkezési pontokat. Nemcsak oly paradoxonok figyelmeztetnek a megfejthetetlennek tetsző állítások kibontásának lehetőségére, mint például „*A helyben átfutás*”¹⁰ (a hely mint „át” akár a vers-tan-nélküli-vers-tan-ként is funkcionálhat), efféle részlettel:

*„Csak abban az egy alakban
van meg,
és közben
mi minden nincs meg, más partokat, valahol nyílván ostromol,
de még
ez a formája sincs, nem vers-vidék, nem is ellenkezője,
ennyi sincs belőle, és mégis és mégis”
és erre rácsap a visszafordítás személyesbe:
„mert nekem történetesen
Verscsinálás is a dolgom- maga- a vers – előre,
valami elő-elő-előzve.
Vagy mert nem semmiből lesz,
utózza.”*

Sokféle a szaporítható példák száma, még egyet, egy verskezdetet. Nem találomra, hanem a tematikai szemlét abbahagyva:

*„Év, minden év; és ezt így mondom – hangzó hang az is ami
csaknem nyomban csak kéz-, csak gépirat; s ez a hangzás
oda kerül a »végső alak « és az Alaktan közé. Kik ők,
ez Alaktalanok? Maguk, persze, a dolgok: lekicsinylés az
»élmény« szó rájuk, ők az, amit megélünk. Ők: mi vagyunk; mi,
ahogyan megfeledezzük róla, mi is volt, hanem csak őrizgetjük;
a legkönnyebb megoldás, sok hasznot ígér, bevált gyakorlat.”¹¹*

10 Tandori, *A Legjobb Nap*, 32–33.

11 Tandori, *A Legjobb Nap*, 58.

Nemcsak a hagyományossá lett költőiség, az ún. élménylíra utasíttatik a „helyére”, hanem a „materialitása”-ban és (jobb szó híján) „szellemiség”-ében helyét kereső (költői) megszólalás, valahová a „tárgyköltészet” határvidékére lokalizálva, miközben a „megélt”-ség önmagasága, önmagával azonosságra törekvése is csupán a „legkönnyebb megoldás”-ra futhat ki, a „bevált gyakorlat”-ra. Miként a szonett jambusai akaratauk ellenére döcennek (rontottak?), egy magasfokú poétizáltság emlékezete sem nyújthat segítséget, ahhoz meg különösen nem, hogy verstan és vers szonettbeliségének bizonytalan kérdéseit megválaszolhatóvá tegyék. A hangzóság és az íráskép dilemmáit az írásjelek sűrű alkalmazása sem oldhatja meg, az „elő” meg az „utó” ugyan határt jelöl meg, cselekvést mímel: előzve-utózva; de nem bizonyosan megnyugtató módon. Hiába lett a beszélő dolgai között az egyik leglényegesebbnek, legalábbis megörökítésre alkalmasnak tetsző a „verscsinálás” (visszatérünk a szonettben megnevezett szakmaisághoz, amely nem lehet érzelmi alapozottságú, még kevésbé „spontán”), nem cél, hanem valamiképpen zárlat (nem zárvány mégsem!), igencsak „akart”, neologizmussal tetőzve, az előzve mintájára – hapax legomenonként – az utózva, mint egymással egyenértékű jelződések, melyek lehetővé teszik a közöttiséget, a „dolog” „helyre” gondolasát.

A *Verstan és verset* közvetlenül megelőzi az 1976713 *És azért mindig van*, amelyet egy régebbi felfogás akár úgy kezelhetne, mint műhelytitkok feltárlását, még „szebben”: fellebbenti a fátylat a műhelytitkokról, in statu nascendi láttatja a szonettet, túl látványosan a küszködést a „verscsinálás”-sal, mely, ismétlem, „szakmai” probléma, verstani, a vers belső formáját illető, és amelynek kimenetele sosem (ezúttal bizonyosan nem) a kiegyenlítődés. Az ugyanis, hogy alkotó és olvasó boldogan élnek (éltek), míg meg nem halnak (haltak)! Elintézhető volna azzal, hogy újólag „metazonett”, szonett a szonetról, az „elejétől” a „végé”-ig, persze ellene vethető: valóban az elejétől és valóban a végéig? Itt már (még) nem a kvartettek és tercettek közt konstruált ellentétet szemrevételezzük, mint annyiszor a szonett világirodalom-történetében; hanem a látszólag hanyag rímekkel egymásra utaló kvartetteken belül bukkan föl ellentét, a második kvartettet bevezető felkiáltás: „*csakhogya...!*” figyelmeztet, hogy nem a szűken még megvolt tér akadályozza a teljesebb kifejtést, hanem a fel-feltámadó verstani–verses aggály. Így hát a második kvartett sem juttat el nyugvópontra, áthajlással fűződik az első tercett az előző sorhoz, egyébként is „halmozva” vannak az áthajlások, talán a folyó beszéd imitációja nyomul a verssorok közé. A szonett hiába kerekedik ki a tizennegyedik sorra, egy lábjegyzetet vél a beszélő szükségesnek mellékelni (nem egy szóhoz, hanem az utolsó előtti sorhoz); a kötetben nem egyedi eset, de más kötetből is lehetne példát hozni. Hogy a gondolatmenet megtöréséről van-e szó, a versből kibeszélve, netán annak érzékeltetéséről, hiába a minuciózus pontosságra ügyelés, a költői mesterség bármily magasfokú tudása, a nyelv, a vers nemegyszer kifog alkotóján, a nyelv ugyan nem függetlenedik, de érvényesíti „jogait”, határt szabhat a kimondásnak, esetleg a vers komponálása során előre nem látható „nehézségek” jelentkeznek, és ezt nem lehetséges másképpen enyhíteni: minderre és még több mindenre hozhatók volnának érvek, „csakhogya” nem vinne közelebb egy, korántsem a véglegességet megcélzó értelmezési ajánlathoz. Ráadásul mintha megkérdőjeleződne a jártasság a poétikában, feltárlulna a versalkotás hogyanjának behatároltsága, a mesterségbeli tudás, a verscsinálás (némi?) korlátozottsága, ezzel együtt a poetica licentia előtérbe kerülése. Rosszindulatúan szólva: mint mentség; talán tárgyszerűbben, a hagyomány kritikátlan elfogadásának tagadása. Változatként: mintha a verstan és vers „gyakorlatát”-val szemben támadna önvédelmi vonásoktól sem egészen mentes érvelés. Kilépés (egy pillanatra) a szonettvilágból/időből, de csak annyira, hogy a kísérletezés ne okozzon túl sok kárt. Ezek után pillantsunk egy kissé mélyebben a versbe (*És azért mindig van*), melyben a cím önmagában nem jelez hiányt, bár utal arra, hogy valamihez (feltételezem: a kötet hasonló

verseihez) kapcsolódik, a cím befejezetlensége, a határozott idő kijelölés –mindig– ellenére elfogadható, hiszen tizennégy sor követi, amely kiegészítheti, pótolhatja, kiteljesítheti (például azt, hogy mi és miért „van”, ismét a létezését jelentő ige). Hogy valóban megteszi-e a tizennégy sor?

*Mindig azt hisszük, hogy ez nincs, az nincs,
például az előző sorban jambus
és ha ezt forma szerint nézzük, nincs is
s az előző két sor végén nincs rím;*

Gonoszkodva odavethető, hogy nincs rím ugyan beszédes sorvégi megfeleltetés, de dicsekvésre nem adhat okot; s az sem, hogy a szonettjellemzők közül több nem teljesül, az időmérték, a rímelés, ellenben az egyetlen, a címet erősítő állítással sorkezdő, verskezdő pozícióba is helyezett *mindig*gel szemben három *nincs*re bukkanunk, az egyik rímhívó helyen (az első sor végén, szinte alapozóként), mintegy a hiányt az előtérbe állítva. A hagyományértelmezésnek mindenestre különös módja, hogy olyanformán nyilatkozik meg verstanról, versről, szonetről, hogy messze nem a panasz vagy a vallomás hangján (azokat inkább tárgyiaságával elutasítva) arról számol be, bizonyos külső formát, így a négy sort betartva, mi hiányzik ahhoz, hogy „tökéletes” szonett legyen, fenntartva a jogot annak eldöntéséhez: a Petrarca óta majdnem kötelező érvénnyel bíró sajátosságok 1976 júliusában maradéktalanul érvényesek-e. S ha – Schillerrel szólva– nem állítható: „*die alten Formen stürzen ein*” (a régi formák összeomlanak), az azonban kevésbé cáfolható, hogy a régi formákon némi repedés vehető észre.

A továbbiak tovább rétegzik, részletezik a régi forma és az 1976-os vers/szonettbeszéd/ idő között konstatálható távolságot.

*Csakhogy...! Vannak megjegyzéseink
– persze, hogy itt a két középső sorhoz
milyen rím lenne következőes, az:
végre nem is aktuális!*

A „hoz”-„az” asszonánc nem helyettesítheti a rímet, megalkuvásnak mégsem volna minősíthető. A szonettbeszéd-től távolítás „következetes”-en folytatódik, ismétlek, a „folyó beszéd” szikárságát nem enyhítik az írásjelek, főleg a felkiáltójelek, a töredékpillanatnyi megakasztást jelző három pont beiktatása. Inkább az elhárítás gesztusára figyeljünk, az itt és most „jelenlétére”, az időszerűség kiiktatására. A verscsinálás dolgában érdekelt beszélő nem veti alá magát a szabálynak, amelynek a *Még így sem* kötet jelentékeny részében alávetette magát, nem törekszik új szabályra, a bevált gyakorlat helyét töprengéssel tölti be, a rímelésről úgy látszik nyilatkozni, mint részletkérdésről, mely lehet bizonyos esetekben „aktuális”, más esetekben nem. A kvartettek rímkezelése egyébként laza, ebben következőes a beszélő, mivel nem a műves kidolgozás némely külsőségeit tartja szem előtt, megelégszik az asszonáncokkal, adott esetben a „zeneiség” (eufónia) minimumával, távolról egymásra gondoltatni sorvégeket, nem annyira szavakat, inkább szótagokat, ezzel elvonni a figyelmet a hangzóságról, több figyelmet szentelni egy összetettebbnek tetsző poéticitásnak, amely (persze?) nem függetleníthető a modernség(ek) nyelvfelfogásától, a töredezett gondolatiság versszerűségének elfogadásától. Ezzel nem minősíteném eklektikusnak, de nem is kötném túl szorosan sem a sokat idézett Hérakleitoszhoz és/ vagy Wittgensteinhez, mellékesen, Tandori fordított Goethétől mondásokat, elméletinek minősíthető szövegeket, Friedrich Schlegel, Tandori Ágnessel együtt más bölcséleti szö-

vegeket, jól ismerte Epiktétost, Pascalt, Kierkegaard-t, az ő korában legújabb „nyugati” művészetelmélet sem számított terra incognitának stb; hanem odagondolnék, hogy (például) a *Még így sem* kötetből kinyerhető poétikai, retorikai és bölcséleti vonatkozásokat volna érdemes (rendszerezni?) szorosabb szövegolvasással tudatosítani. E rövid kitérőt követőleg folytatom előbb a tercettek idézésével; idevéve az előző citátumból kimaradt szakasz záró szót:

Semmit

*se a verstan kérdéseinek jobb
megértése kedvéért mondok; bárki
értheti úgy, ezt itt, ahogy tetszik;*

ha rit-, ha rit-, ha rit-mi-zál-ta-tik:

a/ a tizenegyedik sort ritmizálni

így kell; s itt most megint egyet rontok.

a/ Például ezt.

Mintha kevesebb volna a „megfejtani” való. Mintha mit sem leplezne a beszélő. Közlései nyílnak tetszenek. Nem azért készíti el a verset, hogy megfeleljen a verstan követelményeinek, nem sugallja, nem igényli, hogy „bárki” azt gondolja, amit ő, nem adja utasításba, miként értsék. Ugyanakkor játékosan vagy komolyan, következetesen vagy következetlenül, ritmizálási tanácsot ír elő, majd újra arrébb lépve, nem büszkén és nem szerényen, nem magabiztosan és nem óvatosan, csupán bejelenti, a vers végére (mégis) mintha összegezne, „s itt most megint egyet rontok”. A javíthatatlan filológus nem megdöbben, hanem előszöveget keres. S ha a filológus keres, talál is. Kazinczy egyik epigrammájára hivatkozom, a széphalmi Mester szerint nem botol, aki helyén és tudva (tudatosan) botol ... Aki tudatosan ront, valójában egy ezzel ellenkező cselekedetet hajt végre. Vissza Kazinczyhoz: Palladio rontott, rombolt, mert építeni akart.¹² A vers beszélője bemutatja, hibátlan jambusi sort képes kreálni, nem azért „hibázik”, mert nem érti a szonett geometriáját. Amiről volt szó: nem tartja az adott időpontban időszerűnek a szépen gördülő jambusok hordozta, tiszta (vagy meglepetést okozó) rímek árján ringatózó szonett összeférlését. Inkább „enyvez” (Goethe), durvább anyagokat illeszt össze, ha úgy tetszik, vegyes minőségűeket; így az *És azért mindig van* az egyik pólusra kerülhet, a másikra *Verstan és vers* volna elhelyezhető; ebből annyit a magam részéről el tudok fogadni, hogy az egymásmellettséget (egymás után következést elvetve) mint szembesítést (is) érdemes felfogni. Sőt, még azt is megkockáztatnám (nem csekély merészséggel), miszerint a *Verstan és versben* feltételezett két végpont, melyek között imbolygás vehető szemügyre, e két szonett egymáshoz fűződő viszonyára (is) vonatkoztatható lenne. Egyfelől elutasítatik olyan versalkotás, amelynek közelebbi vagy távolabbi oka vagy célja a verstan indoklása volna, a vers alárendelése a verstannak, másfelől viszont a verstan szakkérdésnek minősül (joggal), ehhez minden költőnek hozzá kell szólnia, picit módosítva; hozzá kell tudnia szólnia. Ha téziseket feltételezek, avval folytathatom, hogy ilyenformán a tézisek, állítások világosak, mindegyik (még akkor is, ha messze nem oly problémátlan sem egyeztetésük, sem ellentétként felfogásuk) a maga módján helytállt magáért. A *Verstan és vers* problematizáló két zárósorában, hiszen aszerint a vers-nélküli (...) tan épp oly képtelenségnek tetszhetne

¹² Kazinczy Ferenc, *Soloecismus, A nyelvrontók*, in: uő, *Költemények. Szövegek*, s. a. r. Debreczeni Attila. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 2018, 554., 342.

ezek után, mint a (vers-nélküli vers)tan, vagy ellentette a vers(...)tan-nélküli-(verstan és vers). Ám ha a megelőző szonettre gondolunk vissza, akár onnan indulunk ki, a képtelenség átfordítható a megfontolás, a mélyebbre tekintés, az egymást keresztező elgondolások poétikájába, amelyben ugyan nincs véglegesre rögzített helye sem külső, sem belső formának, nincs értelme megidézni a három stílusnemről évszázadokig hirdetett „tan”-t, s érdemes az élethúsról töprenkedve a verstan-vers összefüggéseket az eddigiektől eltérő helyeken keresni.

Újra fellapozom Kulcsár-Szabó Zoltán *Metapoétikáját*, méghozzá az Önreflexió, szimbólum és modernség a poetológiai diskurzusban című fejezetet. Innen egy terjedelmesebb idézet:

„A modern líra önreferencialitására vonatkozó tézis Hugo Friedrich könyvében pl. egyfelől ugyan a befogadót társalkotóvá avató új esztétikai kommunikáció kiváltó okát is megnevezi, kialakulása ugyanakkor defenzív és destruktív reakciók sorozataként jelenik meg; az üres idealitás élményére utal vissza és a – baudelaire-i »surnaturalisme« mintájára – a valóság dekompozíciójának vagy a vershelyzet személytelenítésének folyamataiban érhető tetten. Mégis ez a tézis volt az, amely a 20. század második felére a modern líra önértelmezését pontosabban kifejező képletté szilárdult, nem kis mértékben Roman Jakobsonnak a költői nyelv önreflexivitásáról, a »poétikai funkcióról« alkotott elmélete (1958) hatására, noha az önmagára vonatkozó nyelv teljesítményét nyelvészeti és nem irodalmi, még kevésbé irodalomtudományi kategóriákban ragadta meg, és szerepét nemhogy a modern költészetre, de még az irodalmi nyelvre sem korlátozta.”¹³

A számomra meggyőző történeti okfejtést akár tovább is idézhetném, állandóan azt sugallva, hogy Tandori Dezső metaszonettjei is értelmezhetők a Hugo Friedrichnél és Jakobsonnál feltáruló szempontok szerint. Ezzel nem zárnam be a Tandori-szonettet egy (késő)modern kalodába, demonstrálván rajta az 1930-as esztendőkből eredeztethető költői-költőietlen beszédmód termékeny(itő)nek mondott fordulatait. És csak mellékesen: Tandori-verset csak Tandori tud(ott) írni; a magam részéről senki (érdemes) epigonját nem tudnám néven nevezni. Ami azonban az értekező fejezetcíméből is felénk int, az önreflexivitás. Újabb, ezúttal rövidebb idézet: *„A nyelv önreflexivitásának ebben az esetben (...) az az ismétlődés lehet az egyedüli feltétele, amely a referenciális azonosításban egy elsődleges performatív aktus inskripcióját aktiválja, idézi vagy ismétli meg, s így a poétikai funkció a jelentés megragadását meghatározta önkényes és véletlenszerű feltételrendszer érzékeltetéseként gondolható újra...”¹⁴*

Mielőtt a vád érne, hogy értelmezésem túlságosan messzire űzött a szövegtől, és Kulcsár-Szabó Zoltán gondolatai mögé bújva kísérelném meg leírni a Tandori-vers (szonett) késő(?)-modernségét (a legszívesebben csak modernséget írnék, eltekintenek mindenféle megszorítástól, jelzővel történő besorolástól), Kulcsár-Szabó Zoltán könyvét ehhez a dolgozathoz hasznosítva, az ide alkalmazható történeti-elméleti összefüggéseket igyekszem alaposabban elgondolni. Nem hiszem, hogy Jakobson „I like Ike”-elemzése ráilleszhető volna a bármilyen politikával, jelszavasdival a legcsekélyebb rokonságot sem tartó Tandori-szövegekre. Inkább az önreflexió és a Kulcsár-Szabó Zoltán által hangsúlyozott ismétléstechnika szorosabb egymásba olvasása során szerzett (szubjektív?) tapasztalataimat látom megerősítve az idézettekkel. Az ismétlések, egybehangzások, az azonos töről fakadó, és csak egy bizonyos idő után megvalósuló eltérések, a beszélt nyelv beemelése a szonett (szent) berkeibe, mindezek arra készítettek, hogy az említett vonatkozásokhoz egy távolabbi „kör”-ből keressék jóváhagyást erősítő érveket. Az *És azért mindig van* zárótercettjében az aláhúzással kiemelt ritmusgyakorlat, a jambusok melodikus tuda-

13 Kulcsár-Szabó Zoltán, *Metapoétika*, 143–144.

14 Kulcsár-Szabó Zoltán, *Metapoétika*, 145.

tosítása, majd akár utasításként felfogható összefogás (a tizenegyedik sort *ritmizálni* / így kell), a másik vers még inkább ismétlésekkel összegabalyított verstana-verse demonstrálja a költészet zavarait¹⁵, a *verstan* ráadásul magába fogadja a *verset*, mindezt kétszer is a *csak*kal indított mondaton belül, vagy az olyan fordulat, mint „*S a vers így valóban élethű lesz,/ magához is hívebb*” (az én kiemelésem F. I.), az imbolygás – (Imbolygott) – imbolyog sorozat valamiképpen hasonló módon értékelhető, „funkció”-jában persze nem politikai jelszóként, ott szokatlan eufóniával, hanem egy szonetten belül, verssorokat, sejtetéseket egymáshoz rendelve – megkockáztatom – felfedezhető a Kulcsár-Szabó Zoltánnál olvasottakkal ismerkedés célszerűsége. Az irodalomról szóló irodalom, a verset tematizáló vers, a *verstant* a maga tárgyává tevő *verstan* akár egy középpont nélküli labirintusba irányíthat, olyan szövevénybe, amelynek nincsen centruma, vagy több centrummal rendelkezik, mely centrumok talán egymáshoz hasonlíthatók, mégis különböznek egymástól.

Tandori esetében, s ezt már korábban fölismerte a kutatás is, néhány kritikus is, az önreflexivitás párosul az alulretorizáltsággal, a depoétizálással: az 1976713/g *Pedig semmi más* egy várakozás eseménytelenségét „beszéli el”, az indítás többet ígér, mint az, ami az utolsó sorban leszűrődik. A remény meg annak szétfoslása szintén belelátható a versbe, a tevékenykedést imitáló várakozó („*olvasok újságot, könyvet*”), a jelentéktelennek tetsző történés végéhez érését gondolja el, de a lassan csorgó idő egyre tovább tolja a történés végét. Miközben (ezúttal) a keretet a szonett, a szonettnyi esély adja. A gondolatfutam kettős: a szonettnyi esély, eképpen, megnevezve, s a várakozás, melynek során a remény szerint az esélyre a megvalósulás rámásolódhat. Az azonban eleve kételyt ébreszt, nem áll össze, pusztán a majdan fogalmazódó remény hiteti el létezését; a várakozás egyenletessége (?) a külső világ pulzálásával szemben körvonalazódik. Az igény vagy a szándék a külvilág szonettformára hasonlítására éppen olyan kevésbé tűnik megbízható vállalkozásnak, mint a várakozás, egy padról figyelve a tovasiető buszokat, amelyek nem hozzák el a várakozás „tárgyát”. Az elbizonytalanodás kurta belső monológban kap érzékelhető formát, a téma: maga a várakozás, amelynek tere (egy pad meg az úttest, melyen a buszok közlekednek) és ideje van, mely idő az esély(latolgatás)é, a szonettnyi esélyé. De mert csupán „esély”, önmagában sem önértéke nincs (valóra váltódásától függ), sem pontosabban megjelölhető tartalma, hiszen az önmagától (önmagában) kérdő várakozótól nem telik feleletre, a tudom meg a kérdéssé formált „honnét tudhatom?” közé helyezett állapot nem teljesen statikus, és semmiképpen nem dinamikus, a megnevezésre igényt nem tartó, két ízben is feltűnő „bizalom” lelhető a remény oldalon, minden más a másikon. A cím („*Pedig semmi más*”) nem sok jót ígér, az indítás nem engedi egy/az illúzió érvényesülését: „*Most adok még egy szonettnyi esélyt: / valaminek, amit még nem is sejtetek*”¹⁶, a szonett végére megmerevedik a várakozó tartása, a figyelő pózba helyeződés, miközben a buszok egymás után haladnak el. E tovatűnés a szemlélő számára „itt,most”-nak tetszik, a pillanatba sűrűsödik minden, a „semmi más”. A kérdésekről volt szó, amelyek sűrű egymásutánban hangzanak föl, ahogy arról is, „*Sorba jönnek / a buszok*”. A tapasztalati „valóságtól” befelé fordul a versbeszéd: „*olvasok, újságot, könyvet, amelyek mind szonettformák*”. Ne hökkenjünk meg: nem oly könyvekről, főleg nem újságokról számol be a beszélő, amelyek az elénk kerülőhöz hasonlóan szonetteket tartalmaznak, tizennégy soros verset,

15 Vö. más szempontból: Werner Jung, *Poetik*, München, Fink Verlag, 2007, 312–234. A fejezet címe beszédes: Poetiken – am Ende ohne Ende?

16 Ez a fajta összetettség, az időiség, térbeliség szuverén kezelése *A Legjobb Nap* verseiből is visszaköszön. „*Ugyanaz volt: kereken, mondhatni, híd, mely nem vezet sehova / Máshova*”; „*az hogy hiába az hogy nem hiába / összekeveredik / (összekeveredik és tisztázódik) ehhez kellene hamarosan hogy ne éljek földi alakban*”... stb.

ismert ritmusú, rímelési formába tördelve. Hanem a „világ” érzékelődik szonettként, nem azért, mert szonettformájú, hanem azért, mert az érzékelés az éppen megírandó szonettkönyv által közvetítődik, a várakozás és a külvilág között ott a szonettek írásának, idejének, esélyének örök jelene. „Csak egy esélyt sejttek, s még az se biztos” – zárul az első tercett. Az esély (emígy aláhúzva) vonatkozhat a szonettformára, a készülő kötetre, a megírandó, óránként egy szonett vállalására, de míg nem gyűlik össze a vállalt „mennyiség”, addig csak esély marad, a „kimenetel” sosem „biztos”. A várakozó valaki elé megy, a személy (?) homályban marad, e szonettidő leteltéig nem tűnik föl, elodázódik megjelenése. A várakozásból azonban a beszélő nem enged, a „Micsoda bizalom” az első kvartettben és a második tercettben jut egy felsorhoz. Az ismétlődések (ezúttal is?) arra világítanak rá, hogy különféle szerkezetekben egy és ugyanazon szó, szerkezet változtathatja a jelentését; és bár a kontextusok csak látszólag állandóak, inkább körvonalazatlanok (tér, amelyben pad van: autóbusz-megálló paddal?), a kijelentések és kérdések egymástól eltérő kontextusok szerveződéséből kapnak jelentéslehetőséget, megfordítva: különféle kontextusokká szerveződnek össze: „Honnét tudhatom? / Csak azt tudom, honnét megyek elébe...” Kibomlanak a „honnét” jelentésárnyalatai, a tudhatom – csak azt tudom váltás rétegezi a honnéttel kezdődő kérdés érvényességi területét. Az ismétlődő cselekvés (valaki elé kimegy meghatározott időben a beszélő, és várja megérkezését) átfordul a megszokottból a szonettnyi esélybe, az irodalomba, a készülő ciklus történéseibe, s az ebben a viszonylatban fölmerülő (halvány?) esély rá gondolódik a köznapi cselekvésre; s így élet és irodalom találkozása új helyzetet épít, az itt, most megmerevedett és mégsem teljesen reménytelen téridejében.

Egyvalamiről mintha megfeledkeztem volna. Tandori – városi költő, a „városos” Magyarország költője. Talán az tartott vissza eddig ennek ilyen nyers megnevezésétől, hogy magától értetődő: a Lánchíd éppen úgy különböző minőségben jelenik meg az életműben, kisregény címébe foglalva is, mint ahogy értelmeztet versünk állítja szembe a városi környezetet, a mozgást, a tovatűnés városi „eszközeit” a padon ülő várakozóval, aki – védekezésül? időtöltésül? – könyvbe, újságba temetkezik, távol tartván magát a nyüzsgéstől, megteremtve egy olyan (mégis) figyelő pozíciót, melynek „tere” a várakozóé. Másutt persze akadnak kételyei is a várossal szemben, afféle „nominalista” kételyek, melyek felfoghatók a szavakkal űzött játékosság megnyilatkozásának, valamint a továbbgondoláskor fonák következtetés zárványának. „Engem a vendéglátóipar csak azzal zavart, hogy ilyen Dél-Buda meg Észak-Buda volt, nyilván akadt Közép is, közép- valami...” (Helyből távol)¹⁷ egy másik, találmokra előhúzott, példa egy ma már nem létező városi helyszínt idéz meg: „az Utcai három perces telefonról / telefonáltam ...”, de ha a szülő „szelíd tájakon” indulna el, máris „Rímhelyzet jön”; az *Ablak forgalommal* meg mintha megemelné a vers- és gondolatindító „közlekedés”-t, mely a forgalommal együtt lesz része egy létezésformának. Közlekedés is, forgalom is viszont magánmitológiába hajlik, a *Még így sem* kötetbe szerveződő „városos” életformát jelendő. Az eseményességnek nem vagy alig jut hely, legfeljebb a gondolkozó helyzetére tudhatunk szokatlan és homályos perspektívából rálátni. Egy másik versben az indító helyzet pszeudorealitása hamar játszik át az olvasás, olvasmány nyomán alakhoz jutó, a képzetessel érintkező, leírásként funkcionáló gondolatiságba, mely a szemlélés tárgyául jelöltetik meg: „Lakásvidéket / látott maga körül, míg olvasott; / lankás vidéknek látta. Oldalog / az oldalak során, érezte; képek; / haraszt ... alatt ... tapasztalat...”

Visszatérve a *Pedig semmi máshoz*, nem pusztán a „helyszín” tömör megnevezése sejteti a nagyvárosi környezetet, hanem az is, miként viszi színre a vers beszélője e nagyváros jellegzetessé tett alakját, a várakozóét. Hihetnők, passzivitásra van kényszerítve, itt cselek-

17 Tandori Dezső, *Helyből távol*. Budapest, Koszmosz Könyvek, 1986, 7.

vése az olvasás, a lapozgatás, időnként föltekintés az olvasottakból, ugyanakkor a buszokra veti pillantását, melyek továtúnnek anélkül, hogy nyomot hagynának. Figyelmének nem kevésbé tárgyai: a sorok, melyek között tűnik föl; a második kvartettben ekképpen, „Sorra jönnek / a buszok, olvasok, újságot, könyvet, / melyek mind szonettformák.” A befejezés: „Így ülök egy padon, / buszokat figyelek, sorokat itt, most.” (Kiemelés tőlem, F. I.) Az ismétlés valójában kiemelés, mely a vers beszélőjének gesztusa. Az első esetben a „sorra” nagy valószínűséggel az egymás utánnal volna helyettesíthető. A második esetben írásjel választja el a megelőző, következő szótól, ekképpen kétfelé vonatkozhat, de önmagában is értelmezésre vár, a buszok *sora* meg az olvasmányok sorai össze / egymásba-játszhatnak. A buszok *sorra* jönnek, az olvasmányok (csak az olvasmányok?) viszont „szonettformák”, miért ne ezek *sorai* zárnák „itt, most” a verset? Még egyszer: a padon ülő olvas, figyel, miközben szonettformájúvá látja (?), gondolja (?), képzelel el (?), ami körülötte zajlik, s amit olvasmánnyal tart egyensúlyban. Felvethető, nem szükséges túlbonyolítani azt, ami „filológiaiilag” ennél egyszerűbben magyarázható. A már idézett prózai (önéletrajzi?) alkotás, a *Helyből távolban* először ezt olvashatjuk: „Hazaért a feleségem, ma nem mentem le elé, nem vártam a padnál”, néhány lappal utóbb: „ha a másik híd felé megyek, a feleségem elé, jó, amikor végre jön legalább”.¹⁸ Aligha vitatható: a vers és a prózai mű szövegei között összefüggést jelezhetünk. Egy kritikai kiadás jegyzetapparátusában ilyen – kölcsönös – utalásoknak helyük van. Ám egy tágabb perspektívából történő értelmezés akár lemondhat egyik vagy másik szöveg idézéséről, még akkor is, ha az önéletrajziság lírai újragondolásának, átírásának nyomába ered. Nem tagadva a kétféle szöveg egyfelé irányulását, inkább egy magatartás (és általában: egy tartás) városi környezetben kialakult alakzata igényelhet behatóbb elemzést, ti. a „várakozó” alakja ilyenféleképpen a nagyvárosi jelenések közé lép, mint ellentéte annak, aki a XIX. századi, klasszikus modern szereplőként már jelzi, hogy az eddigiektől eltérő figurák népesítik be a nagyvárosi utakat. A XIX. század második felében tűnik föl a flâneur¹⁹, a kőszáló, cél nélkül bolyongó alakja a modernné fejlődő metropolisban, ez a sokak által labirintusként látott-felfogott világgal ismerkedő individuum, aki az „új borzongások” költészeti terére érkezett, és egy új életformáról is hírt ad. (Tandori sétáló figurája talán ideérthető.) A városnak ez igen kevésbé céltudatos „bejárása”, felfedezése konfrontálódik a modernséggel, amely itt és alig követhetően formálja át a környezetet: szembesülés ez a városrendezések következtében átváltozott várossal, amelynek civilizációs modernsége áthatja a létezés egészét. Vele szemben a meg-hitt-idillikus „vidék” már nem rendelkezik olyan csáberővel, amely e kőszáló számára kívánatossá tenné az oda visszavonulást. Ezzel párhuzamosan a kor költészete másutt, nem a hagyományos módon alakítja ki a maga költőiségét, kevesebb teret hagyva a XIX. században még több helyütt állásait tartó romantikának, amelyet mind a naturalizmus, mind a szecesszió egyes alkotói a maguk céljaira használnak fel. A kőszáló nem a Bibliából vagy a mitológiából lép ki, nem az örökös bolyongásra ítélt Ahasvérussal vagy a wagneri Hollandival rokon. Rítusai ugyan neki is vannak, ennek ellenére, vagy éppen azért, nem hihet a század karriervágyat, karriert, regénybe író szerzőinek, megtestesítő regényhőseinek, és egy állandósult egzisztencia megrögzítésének „élménye” sem érinti meg.

18 Tandori, 1986, 163.

19 Walter Benjamin, *Gesammelte Schriften*V/1. Das Passagen-Werk, hg- Rolf Tiedemann. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1982, 524–529. Az idézetek közül igen fontosak Baudelaire *Le Spleen de Paris*-jának prózaversei: 548–549. a kőszalót az út a tűnő időbe vezeti, ha nem is az Anyákhöz, de a múltba: 524., a kőszáló Párizs és megfordítva: 424., a kőszáló Proustnál láthatóvá lesz, mint foszlik szét egy táj romantikus érzete, és egy új romantikus szemlélet keletkezik: 530., a kőszáló henyélese a munkamegosztás elleni demonstráció: 538.

Tandori *Pedig semmi mása* – durvábban fogalmazva – visszavonni látszik a klasszikus modernség flâneur-képzetét, annak kóborlásával szembeállítja a padon ülés, szintén nem rögzített, ám figyelőként minősülő magatartását, a városi nyüzsgést (mely talán Baudelaire kezdeményezésére tartós költői tárgy marad) némileg elidegenítve szemléli, nem konstruálván meg a kölcsönhatást a szemlélet tárgya és a szemlélő között. Meggyőzővé ez a fajta Tandori-versbeszéd talán leginkább azzal válik, hogy az előadásmód kikölkenthetetlennek tűnik, egyetlen érzelmi rezdülés sem látszik, a szókincset, a szintaxist úgy lehet jellemezni, mint amely a retorizáltság valamennyi alakzatával leszámolni igyekszik, és az élőbeszéd imitálásával teremti meg, belecsempészve a beszéd hitelességét szavatoló törekvést, a versként elfogadhatást, általa kidolgozott kritériumait. A *Még így sem „irodalmiságá”*-t jórészt meghatározza a „szonettnyi esély”, csupán „esély”, bár a kötött formából nem enged, bizonytalan kimenetelének lehetőségeit fenntartja. A „szonettformák” e többes számával nyit rést a szóló, azzal ugyanis, hogy nem kötelezte el magát egyetlen változat mellett sem, olyan „aranyművesség” (hogy ismét Babits önironikus önjellemzésére hivatkozzam), amely a művességet meg az aranyt kétes vonatkozásainál fogva véli idegondolhatóknak. Ekképpen a *Pedig semmi más* önmagában éppen úgy helytáll önmagáért, mint ahogy elemezendő jelentéslehetőségeivel a kötetegészre, a ciklusra, konkrétan a vele valamilyen módon rokonítható versekre utal, méghozzá egy szemlélésmód, az e szemlélésmódról számot adás, ennél fogva a vállalt feladat (óránként egy szonett) „abszolválása” ritmusában. Ennek a látszólag leegyszerűsített, valójában szerföltött összetett vállalásnak eleget téve egy másik – modern vagy modernség utáni? – személyiség, a várakozó, körvonalazásával teremt vitahelyzetet, a padon ülő temetkezik olvasmányaiába, tekint (időnként) az úttestre (csak annyira, hogy megnevezhesse az autóbuszok *sorait*), azaz olvas, vár, nézelődik, elmosván a kijelölt határvonalat a különféle pozíciók között, és kizárólag az olvasmányok sugallta (?) szonettnyi esélybe, szonettformákba kapaszkodva, támaszt érezve, vetíti helyzetéből adódó (nem teremtdő) létezésének látványát, amely ellentettje a szüntelen kószálásban „tevékeny” alaknak. Az önkéntes helyhez kötöttséget nem rendíti meg az érzékelhető – nagyvárosi – lüktetés, a megismételt „bizalom” a kevésbé megragadhatóhoz, a megjeleníthető valóságdarabkákhöz képest képzeteshez fűződő nyelvi (szorosabb) kapcsolat. A szonettnyi esélyben, a szonettformákban a lét biztonsága egyáltalában nem feltétlen, a várakozás – bizonytalan tartalmánál fogva – sem pontosan kijelölhető kezdettel, sem markáns zárással nem foglalható áttörhetetlen keretek közé. A „kószáló” földrajzilag, a nagyvárosias környezet okán kijelölhető térben mozog, a nagyváros ritmusához bizonyos mértékben igazodnia kell, életrendje beágyazódik egy homályosan körvonalazódó, mégis (többé-kevésbé) fölismerhető időbe.²⁰ A várakozó nem ütközik bele a nagyváros csodáiba, a varázstalanodás korának gyermeke, semmit nem fedez föl sem magának, sem másnak, nem ámuldozik a városias történéseken. A *Pedig semmi mást* a kötetben megelőző vers (*A nagy számok törvénye*) nem kevésbé helyzetjelentés, napi foglalatosságok (konkrétumok?) szonettbe tömörítése, beszámoló a jól alakuló estéről (mely természetesen különféle minőségű tényezőkből áll össze), „közben nem vagyok sehol”. A jelenlét és a jelen nem lét nem zárja ki egymást, ahogy a *Pedig semmi*

20 A Tandori-kötetek budapesti sétálója kialakítja a maga útvonalait, visszatérőleg említi a meghatározott céllal történő távozásokat és hazatéréseket, ezáltal fölvezolja saját térképét, mely az emlékezés nyomán idéződik föl, kap a hétköznapinál erőteljesebb kontúrokat, mindazonáltal inkább ismerőssé lesz, mint valóban otthonossá. Ha esetleg mégis, az életrenddel, élettervvel függ össze (vö. a vásárcsarnokok, bevásárlási útvonalak-szokások megjelenítésével). A maga várostérképén nem található helyek veszélylehetőségei is meg-megfogalmazódnak, a megnevezett, otthonosságot ígérő helyek nemegyszer az irodalomból bukkannak föl (Kosztolányi tér), és irodalmi minőségükben lesznek fontos pontjai e térképnek.

más „hőse” szemlélő és olvasó egyszerre, (alantjáró) gondolkodásunk szerint vagy olvas, vagy szemlél, ám egy szonettbe foglalva nem elképzelhetetlen e kettős léthelyzet egymásra/ba gondolása. Ugyanakkor változatlan a honnét? kérdésre adandó/adható felelet függőben maradása. Miközben az este meghozza az apró örömeit, például azt, hogy egy kiszabott idő végéhez közeledik, némi sikerrel kecsegtethet az egyébként irgalmat nem ismerő idő, de a jelenlét átválthat jelen nem létbe, eképpen a *honnét* fölmerülő faggatózása az adódó és az ellehetetlenülő válasz közé pozicionálódik. Egyrészt „jól tudható”, másrészt nemigen tudható. Nem elodázódása az igényelt feleletnek, hanem a kérdés elsőbbségének hangsúlyozódása az esetleges válasszal szemben. Mindez a szonettnyi esély, a szonettformák felől tekintve vetődik föl, rövidre zárva: az irodalom, az irodalmiság felől, amelyre a honnét? kérdés is vonatkozhat. Az önmagára reflektáló megnyilatkozás versnyi, versciklusnyi, kötetnyi elrendeződése olyan ismétlődésváltozatban mutatkozik érdekeltnek, amelyet zenei kölcsönzéssel élve *tema con variazioniként* illethetünk. Ezek a variációk a megadott, ám sosem végigjátszott témából fakadnak, utalásaikkal oda vissza-visszatérnek, hogy saját maguk megőrizzenek valamit önmagaságukból, az ugyanazt (kicsit) másképpen, a más (kissé) ugyanazon, hasonló módon megszerkesztve, kimondva, rájátszások, utalások, (ön)idézetek szövevényében, nemegyszer összefércelve, keresve egy helyet a legtágabban értelmezhető szöveg univerzumban. Mert gondosabban olvasva a *Még így sem* ciklusait, föltéttszhet, hogy mindegyik vers (nem csak a szonettek, bár első sorban szonettek) arra törekednek, hogy szöveg univerzumban funkcionáljanak, nem a mindent kimondás, a teljességet birtokba venni vágyás lendületével, hanem ellenkezőleg, a kisebb „méretek”, a látszólag leszűkített terek és idő (egy-egy órányi szonettkompozíció) érzékeltetésével, egy – rilkei szóval élve – *Weltinnenraumra* (belső világterre) visszaelőretalás gondolatiságával. A *Még így semben* megnevezett előd és kortárs költők, zenészek, költői vagy csupán költőhöz fűződő helyzetek szembesülnek az önéletrajziaságból épülő fikcionalitással, egy elképzelt, de a szonettbe írás révén irodalmi valósággá komponált helyzet- és állapotrajzokkal. A kanonizált „irodalmi” és a jelentéktelenség tetsző, csak a versben jelentéssel bír, jelentéshez jutó köznapiság részint ugyanannak két oldala, részint egymás körvonalainak jobb megvilágítását lehetővé tevő színe is, visszája is. A kötetből, a ciklusból (nem csekély önkénnyel) kiemelt versek egymásra vonatkoztatása mégsem teljesen önkényes, még akkor sem, ha elhanyagolt, nyitva hagyott néhány, valójában nem elhanyagolható megfontolást. A metazonett jelölés inkább munkahipotézisként bizonyulhat elfogadhatónak. A (legalább cím szerint) kifejezetten és határozottan az irodalomból, az irodalmi foglalatosságból kiinduló, az irodalmi működés egy kevésbé rejtett szegmensét verstárggyá teendő, néven nevezve, a „műfordítás” sugallta változatok egy másik dolgot igényelnek, jóllehet ide is bevolnának tördelhetők. A dolgozatcímbe rejlő „töredék” annak bevallása, hogy a Tandori-életmű föltérképezése efféle előtanulmányokkal készíthető elő. A filológiai feltáró munkának mihamarabb meg kell kezdődnie (részben Tóth Ákos dolgozataival megkezdődött)²¹, majd azoknak a területeknek vizsgálatával lehet a munkát folytatni, amelyekre a Tandori-életmű épül. Megéri a fáradozást, ha „hiteles hely”-hez fordulunk segítségért:

*„Mondogatom a távjel-egyszer-egyét,
mintha világgá
juttom oly semmi látná,
még – mit tudom, mit! – épp velem jelezget.”
A semmi távjel*

21 A Tiszatáj Könyvek sorozatban a Tóth Ákos szerkesztette kötetek elő- és utószavai, fülszövegei jelzik a Tandori-filológia egy lehetséges, követhető irányát.

*Szombat, hajnal, vásárolni leugrik:
egész zenére! Túltól túlkölés,
ajtót harmonika-nyekkenve busz nyit,
és dobol rajta az esőverés,
szól a kanyar-nyikorgás nyenyereje,
valaki dalt dűnnyög, ki veszi észre;
távol helyek közel hajnalai,
gondolja ő, ezt mind így hallani. (...)
De az is: »a sora lesz«; a napoknak,
napszakoknak, felfoghatatlanul,
persze, csak miféle ideje-hosszat
ígért bármit is? Ráadás tolul
ráadásra, és ő mindezt megélte,
így kell majd gondolni Rá, ki épp e
távol helyek közel hajnalai
mögül fog felé visszamúlni.
Távol helyek közel hajnalai²²*

A szonettekben feltáruló tematika némi „távol”-ságból ekképp köszön vissza lírai darabokból, amelyek – minthogy a líra más területeiről valók – továbbproblematicizálják a személyesség/személyiség megnyilatkozási lehetőségeit, amelyek közeli és távoli, elmúlt és visszatérő között pozicionálódnak.

22 Tandori, *A Legjobb Nap*, 173, 29–30. A kötet elemzését nem merítettem ki, így a műfordító-szonettek értelmezését egy későbbi időpontban szeretném elvégezni. Ezek előzményei közt régebbi egyetemi előadásaimat nevezném meg.

Böndör Pál

Halálhír: A két Tandori, vagyis a végletek

*Második világháború
utáni népes
nemzedék voltunk;
vagy ötvenünket,
ártatlan, de feszült elsősöket
gyömöszöltek be
a Pap Pál utcai
kissé romos
általános iskola
padjaiba.*

*Az első félévben
megtanultuk a betűket,
összekötni őket,
vagyis olvasni
a második félévre
maradt megtanulnunk.
Már akinek.*

*A második félév ugyanis
úgy kezdődött,
hogy a tanító nénink
közölte velünk,
megfogyatkoztunk sajnós,
Tandori Ilona
sajnos elhunyt
a téli szünetben.*

*Tudtam már akkor,
hogy az emberek
meghalnak,
az öregek, a súlyos betegek,
de hogy közülünk,
elsős diákok közül is
meghalhat valaki,
az letaglózott.*

Arra gondoltam
már akkor is,
gyerekfejjel,
és azóta is sokszor,
hogy szegény Ilona
nem tanulhatott
meg olvasni,
úgy hunyt el.

Sűrűn jutott
az eszembe,
szegénykém,
mikor valami
komoly bajba keveredtem,
hogy milyen
szerencsés fickó
vagyok én mégiscsak,
mennyi mindent
megéltem azóta,
és mennyi mindent
olvastam!

Tandori Dezsőt
például, rögtön első megjelenésekor.
A Töredék Hamletnek
egyik legnagyobb olvasmány-
élményem volt.
A „sárga könyv”
jelentőségével
azonnal tisztában voltam,
de nem lelkesedtem érte,
annál inkább a Mennyezet és a padlóért.

Harmincéves koromban
négy hónapot a kórházban
töltöttem, nem tudtam járni.
Hetente változott az orvosok véleménye,
mútik a gerincem, vagy mégsem.
Tandori segített itt is,
lefordította csak nekem
Musil nagyszerű regényét,
hogy kibírjam
a végtelen kórházi napokat.

*Aztán jöttek a verebek,
a medvék, a regények.
A lóversenyek, bevallom,
nem nagyon érdekeltek.*

*Az élet igazságtalan,
az egyik Tandorinak semmi,
a másiknak minden.
De mindketten
megosztották velem
amijük volt:
a semmit,
illetve a mindent.
Ettől vagyok gazdag,*

Temerin, 2019. február 13-án

Füzi Péter

Olvasni az olvashatatlant

A *Koppar Köldüs* olvasási és írási lehetőségeiről

„Nincs kulcsom a *Koppar Köldüs* rejtjeleihez”¹ – így kezdődik Bányai János Tandori Dezső 1991-ben megjelent *Koppar Köldüs* című kötetéről szóló kritikája. A kötetet fellapozva először tényleg kódoltnak, rejtjelezettnek tűnik fel a betűhalmaz. Az értelmes szavakká csak nehezen, ha egyáltalán összeálló betűtenger ezzel pedig saját maga olvashatóságát kérdőjelezi meg. A szennycímnap szerint a kötet egésze egy Präsident electric 2012 típusú írógépen íródott, amit a versek tanúsága szerint Tandori Aachenben vett.²

Ez a tény, azaz hogy az írógép idegen, az emberi testtől teljesen elszakítva ír, és ráadásul a kiosztása ismeretlen, a magyar nyelv betűkészletét teljes egészében nem is tartalmazza, lenne hivatott magyarázni a kötet olvashatatlanságát, ahogy arra már rögtön a mottóként idézett József Attila- és Jékely Zoltán-versátiratok³ is ráirányítják a figyelmünket. Ez a két vers megtalálható egyébként eredeti, „csonkítatlan” formájában a kötet legvégén is, gyakorlatilag a hiányzó tartalomjegyzék helyén.⁴ Ez pedig már létre is hozza annak az illúzióját, hogy a kötet gyakorlatilag csak írógéppel átírt, de egyébként egy visszaállítható, megfejthető, és ily módon, megfelelő energia és munka belefektetése után értelmes szöveggént olvasható.⁵

Ugyanakkor ott van egy harmadik, a kötet végén nem feloldott mottó, amely így hangzik: „...lehull az ékezet”, olvashatjuk MI NTUGYJUK-tól. Az idézet természetesen Máraitól származik, a *Halotti beszéd* zanzásított sora, amely eredetileg így hangzik: „lehull nevedről az ékezet”.⁶ Nem csak az ékezet tűnik el itt, hiszen ez csak szimptomája egy új nyelv kialakulásának, amely az írás egy médiuma számára alakul ki – pontosabban az írás új médiuma, az írógép alakítja ki saját magának a csak általa írható nyelvet.

Hiszen az írógép az első olyan eszköz, amely megszüntette a test és az írás közti közvetlen kapcsolatot. Ugyan lehet érvelni amellett, hogy ezt a kapcsolatot már Guttenberg nyomdagépe is felszámolta, ám a két eszköz között lényegi különbségek vannak. A nyomdagép elsődlegesen nem az alkotás, a mű létrehozásának eszköze, hanem annak megjelenítéséé, sokszorosításáé. Ezzel szemben az írógép a tollat váltotta le, az emberre, és nem a műhelyre szabott a mérete – amely ugyanakkor mégis felszámolja a mozgás lehe-

1 Bányai János, *Egy talált nyelv megtisztítása*, = Bányai, *Talán így*, Novi Sad, Forum, 1995, 123.

2 Tandori Dezső, *Koppar Köldüs*, Bp., Holnap, 1991, szennycímnap. (A kötetre a továbbiakban csak oldalszámmal hivatkozom – FP)

3 7., 76.

4 Bányai, i. h.

5 A kötet így gyakorlatilag az ergodikus irodalom iskolapéldája lenne, hiszen olvasása tényleg „nem triviális” erőfeszítést igényelne. Vö.: Aarset, Esper J., *Cybertext*, Baltimore, John Hopkin University, 1997, 1.

6 Bedecs László, *Egy kifordított metafora* = Bedecs, *Beszélni nehéz*, Bp., Kijarat, 2006, 157.

tőségét, ezzel az írást helyhez kötött tevékenységgé alakítva, amely a kötetben egyébként tematizálódik is – és ezzel elszakította az emberi test közvetlen kapcsolatát a betűkkel. A toll minden betű esetén egyedi mozgása, amely épp annyira különböző minden egyes ember esetén, mint az ujjlenyomat vagy a járás, lecserélődik a billentyűk monoton kopogására, ahol a betűk egyediségét már csak a leütés helye, és nem a mozdulat egésze határozza meg.⁷ Ezzel együtt pedig az írógép az írást elválasztja az emberi szemtől is, hiszen a betűk folyamatosan létrejövő alakját az azokat létrehozó tollal együtt tudjuk követni, a szem egyetlen helyre fókuszál, ezzel szemben az írógép írófelülete mindig eltakarja az éppen leütött betűt, azt csak elkészülte után tudjuk szemrevételezni.⁸ A harmadik, talán az előzőeknél is fontosabb különbség, hogy míg a toll az emberi test kiterjesztése a médium mcluhani értelmében, addig az írógép már nem, hanem éppen fordítva, az emberi test válik az írógép kiegészítőjévé.

Az írógép esetében a fentebb felsorolt okokból kifolyólag megjelennek a kezelőjétől és annak képzettségétől független, mechanikus természetű hibák, amelyek éppen ezért nem lehetnek egyenértékűek a helyesírási, azaz az író képzettségéből vagy oda nem figyeléséből fakadó hibákkal. Ezen gépi eredetű hibák kiszűrésére jelenik meg a javítás, korrigálás, korrektúrázás intézménye, amelyek a hagyományos, kézzel írt szövegek normáit szorítják rá a géppel készült szövegekre is. Tandori kötete „csupán” erre a folyamatra (is) irányítja rá a figyelmet.

Abból, hogy a kézírás esetén nem egyetlen mozdulat hozza létre a betűt, hanem egy egész folyamat, az is következik, hogy nemcsak minden ember esetén lesznek egyediek a betűk, hanem minden előfordulásuk is különböző, ám felismerhető. „*es jo lenne, ha peldaul a gepen / nem lenne ket n, lehetne így írni, hogy »lene«, nem / »lene« ket n, ket enn*”.⁹ Az írógép esetében ezzel szemben minden betű ugyanannak az eredetinek a pontosan ugyanúgy manifesztálódó másolata, ami a végtelenségig reprodukálható, így az írás is tisztán mechanikus, az egyéni részleteket figyelmen kívül hagyó lejegyzéssé válik. Bár az írógép billentyűzete csak egyetlen ‘n’ betűt tartalmaz, az a lenyomás után is elérhető, változatlan formában, míg a kézzel írt variáns sosem reprodukálható a maga teljességében.

Saussure klasszikus, már-már tankönyvi példájában az írásjelek alakja nem fontos, mivel az önkényes, így csupán a rendszeren belül megvont határokhoz kell igazodnia.¹⁰ Ezzel gyakorlatilag egy skálát vázol fel, ahol az egyes betűk közti határ (elméletileg) tisztán kirajzolódik, ám a határon belül egy betű számtalan alakot felölthet – ő a ‘t’ különböző alakváltozatait választja illusztrációnak. Ezzel szemben az írógép minden betű esetében csak egyetlen alakváltozatot ismer és fogad el. A kézírás így egy analóg skálának felel meg, ahol az értékek folyamatosak, szakadás nélküliek, míg az írógép a digitális modellt követi, amely olyan, mintha az analóg skáláról kitöröltünk volna értékeket, azon szakadásokat hozva létre.¹¹

„[v]álami mas terbe kerülök at, / jo lenne, ha nem lenne – »lene« – ő ös ü, irhatnam, / hogy »kerulok« stb., a maximalizalo hajlamom gyözhetne”.¹² Tandori tehát mind mechanikailag,

7 Ezzel együtt pedig a mozgás a szavakat határozza meg, minden szónek kialakul a felismerhető mozgássémája.

8 Kittler, Friedrich, *Gramofon, Film, Typewriter*, ford.: Winthrop–Young, Geoffrey–Wutz, Michael Stanford, Stanford University, 1999, 207.

9 10.

10 Saussure, Ferdinand de, *Bevezetés az általános nyelvészetbe*, ford.: B. Lőrinczi Éva, Bp., Corvina, 1999, 139.

11 Vö.: Goodman, Nelson, *Ways of Worldmaking*, Indianapolis, Hackett, 1978, 14.

12 10.

mind pedig nyelvileg alárendeli magát az írógépnak, csak azokat a karaktereket használva, ami azon megtalálható. És bár innen nézve is tartható Margócsy István azon kijelentése, hogy a kötet voltaképpen „a nyelvkritikai attitűd egyik végpontjához”¹³ jut el, amennyiben a nyelvet szétroncsoltnak, és így egy másik nyelvállapotból levezetettnek tekintjük. Az írógép szempontjából nézve valójában annak a nyelvet használja ki a lehető legteljesebb mértékben, Tandori nem engedi a saját maximalizáló hajlamát győzni, hogy ezzel végleg eljusson a nyelvkritika egyik lehetséges végpontjához, csupán az írószköznek mint médiumnak a lehetőségeit használja ki – nem belenyúlva utólagos javításokkal abba, nem kerekedve felül az írás médiumán. Mivel a költő így megreked egy köztes állapotban – „zavar, hogy ő es ü / tenyleg van, de e es i es a es ö es ü – nyilvánvalóan / az ékezetet hiányzik ezekről is – nincs”,¹⁴ egyrészt ezzel magyarázza a fokozatos félreütéseket, másrészt pedig láttelelet ad az írógép felszereltségéről. Írógépe nem tartalmazza az é, í, á, ú és ő betűket, ugyanakkor az ő-t és az ü-t igen – ám ennek ellenére mégis előfordul egyszer az ‘é’ a kötetben.

„Szperó most azért kitemtem az ékezeteket, meg rendesen csinálom / a gépelést.”¹⁵ Tandori itt, szeretett madarára¹⁶ emlékezve, kiteszi az ékezetet, nem az ékezetes betűt írja le, nyomja le vagy használja, hanem kiteszi az ékezetet. Ezen az egy helyen utólagosan belenyúl a nyers, írógéppel leírt szövegbe, rendesen csinálja a gépelést, nem az írást, hanem a gépelést, holott addig írt. A gépelés folyamata tehát, ami az emberek közti kommunikációra teszi alkalmassá a gép által írt szöveget, magában foglalja a javítást, az utólagos belenyúlást, az értelmezést is ezáltal, míg az írás, a feljegyzések mechanikus készítése megengedi, sőt lehetővé teszi, hogy a szöveg a létrehozó médium logikájának megfelelően alakuljon ki. Az utólagos belenyúlás képzetét erősíti az is, hogy rögtön ezután Szperó neve már az „írógépésített” alakban szerepel – Szperó.¹⁷

Természetesen nem a „mindent leíró” Tandoriról beszélünk, ha nem lenne megörökítve magának a javításnak is az aktusa: „A dolgozatot »betűhibára« átjavítgatni odaülök a középső asztalhoz”¹⁸ – írja egy esszéjében, az esszé elkészülésének körülményeit tisztázva. És bár bőven szerepel a kötetben írásjelenet, ezek mindig a szobában, az írógép előtt ülő költőt mutatják be, az alkotás pillanatában, ahogyan az élményeit, terveit, érzéseit jegyzi le: „NAP NAGY SETANP! DE MEG ELOÖET FELJEGYJEZES REGL: hjanyijzik / a lancidh, horvathkretert st., heves vágy erezejerzjk irant ezk, erzek helyhez / it semi kööz, szivemmeg nemdobgtatja.”¹⁹ (Kiemelés tőlem – FP). Ebbe a térbe pedig más emberek is csak technikai közvetítés révén tudnak belépni: a felesége telefonon, vagy pedig a tévén keresztül „megszólaló” idegen emberek, például Madonna, akit a tömegkultúrával folyamatosan kacérokodó, azt az írásaiba folyamatosan beemelő Tandori többször is megemlíti, az MTV-vel együtt, amely ugyanakkor látszólag a zaj, az információt elfedő háttérmorajlás szerepét is betölti a kötetben.

Az írásjelenetek mellett a kötet nyelvezetét figyelembe véve meglepő, hogy egy folyamatosan megszólított személy is jelen van, feltehetően – az életrajz alapján legalábbis – a költő felesége, azonban – épp a korábban emlegetett nyelvállapot miatt – ezt érdemes

13 Margócsy István, *Utószó = Tandori Dezső válogatott versei*, Bp., Unikornis, 348.

14 10.

15 23.

16 Bedecs, i. m., 151.

17 23.

18 Tandori, „Túl...minden effélén” = *Figyeljétek a mesélő embert! : Esszék és tanulmányok Lengyel Péterről*, szerk.: Radvánszky Anikó, Bp., Ráció, 2013, 557.

19 12.

zárójelbe tennünk. Az írógépen készült és az írógép rontásait magukon viselő szövegek nem egy feltételezett emberi befogadóról árulkodnak, sőt a legészszzerűbb az, ha nem is feltételezünk befogadót. Az írás pusztán az írásért magáért megy végbe. Ezeknél a levél-szerű költeményeknél feltételezünk egy megszólítottat és egy kommunikációs szándékot, holott lehetséges, hogy a versek naplószerű szándékkal, feljegyzésként, regisztrációként jöttek létre.

Amennyiben ugyanis egy megszólítottat feltételezünk, legyen az mégoly hipotetikus is, mint a költői énként megnevezett megszólaló, a költői hallgató már önmagában a kommunikációs modelleket hívja elő. A kommunikáció alapfeltétele azonban, mint mindig, a közös nyelv, a megértés lehetősége, ez azonban a *Koppar Köldüs* esetében a nyelv erősen medializált volta miatt nem mehet végbe.

Nem csak az írógép generálta nyelv áll ellen a hagyományos befogadásnak, a kötetben ez egy másik technikai médium sajátja is, a tv ugyanúgy a saját törvényei alapján működik, ami a tradicionális befogadás számára alapvetően zajnak tűnik fel. „[r]aadasul a teve is zavar közben”,²⁰ és hasonlóképp, „Madonak es egyeb unalmas dolg”.²¹

A technikai médiumok által generált zajból csak az utazás tényleges végbemenetele kínál menekvést, ahogy azt a kötet utolsó verse, a *Londoni mindenszentek* bemutatja, majd pedig rögtön utána következik a korábban már tárgyalt két feloldott idézet. A *Londoni mindenszentek* kimondottan utazás közben játszódik, hiszen a költő nézi a „[repülő]gépen a szárnyat”,²² valamint az üzenetközvetítőt, a médium szerepét Szpéro tölti be ebben a versben, így nincs szükség egy technikai médiumra, amely az üzenet közvetítését inkább gátolja, semmint elősegíti.

Épp ezért tűnik furcsának a kötet szakirodalmát végigtekintve az a próbálkozás, hogy a szöveget újabb és újabb médiumok bevonásával végül mégiscsak visszaállítsák értelmes egésszé. Míg Bányai csak a ceruzához nyúl, hogy kiegyengesse a szöveget kritikus-korrektorként, amelyről végül belátva a hiábavaló próbálkozást, letesz, addig Bedecs László újabb és újabb köröket fut annak érdekében, hogy a szöveg pozícióját az élőbeszédhez tudja visszavezetni. „Olyan ez a szöveg, mintha a nyolcvanas évek végén hirtelen Nyugat-Európában utazgató alak a város zajában egy rossz kelet-európai diktafonra mondaná épp megszülető mondatait, eleve halkán, nem számolva azzal, hogy a kazetta is begyűrődhet.”²³ Miközben próbál eltávolodni az írógéptől, egy másik technikai médiumot talál meg, a diktafont, ám ettől sem tudja eltávolítani minden médium elkerülhetetlen velejáráját, a zajt, amely épp ezért az írógép jelenlévő, gyakorlatilag készen kapott helyzetéhez vezeti vissza. Még azt az állítást sem lehet tartani, hogy a diktafon az értelmezést a szóbeliséghez vezetné vissza, hiszen annak az archiváló mivolta gyakorlatilag csak, „másodlagos írásbeliségként”, az írás mintázatait alkotja újra. Ugyanígy, a zaj egy részéért felelős gyűrődés is megjelenhet a papír esetében is: „A gep tepte papírt”²⁴ Tandorinak is meg kell oldania, számára is problémát okoz a gyűrődés jelensége.

A *Londoni mindenszentek* esetében azonban nem jelenik meg hangsúlyozottan a szöveg írott volta, egy reflektálatlan, írásként és beszédként egyaránt értelmezhető állapotban lebeg, szemben a kötet többi írásával, ami hangsúlyozottan írott alkotás. Ugyanígy, a kötetben található sikeres kommunikációs aktusok mind a beszédhez kötődnek, ahogy azt

20 10.

21 20.

22 75.

23 Bedecs, *i. m.* 153.

24 56.

a telefon példáján keresztül is láttuk. A kötet nagyrészt kitevő szövegek esetében „nem beszélő-, hanem írógéppel állunk szemben”.²⁵ A Maurizio Ferraris által felvázolt dichotómiában a beszéd elsődleges célja a kommunikáció, a közlés, szemben az írással, amelynek elsődleges feladata a regisztráció. Ebből a felosztásból kiindulva a *Koppar Köldüs* szövegei is elsősorban feljegyzésekként értelmezhetőek, amelyek nem a közlés igényéből, hanem a regisztráció szükségességéből születtek.

Ez a regisztráció önös célból megy végbe, ám nem csak az alkotó által válik hozzáférhetővé. A kötetben folyamatosan szereplő „jav.”-ok legalábbis erre szólítják fel az olvasót. A kötet folyamatában áll elő, mintegy folyamatosan újraalkotva a benne tárolt – regisztrált – emlékeket, benyomásokat. Egy írógéppel előállított memóriaegységgel van dolgunk, szemben a mai számítógépekkel, amelyek – kis leegyszerűsítéssel természetesen – írógépből és a hozzájuk csatolt tárolóegységből állnak. Ezzel együtt viszont máris el kell távolodnunk a korábban említett, Ferraris által javasolt dichotómiától, hiszen a „jav.” utasítások ellentmondanak a regisztráció szándékának azzal, hogy annak véglegessége ellen hatnak, hiszen a bejegyzések megváltoztatására szólítják fel az olvasót.

A „jav.” írásmódja rendkívüli módon kötött. „Aachenve, jav, jav., ljav., Aachenbe”²⁶ – már a mögötte álló pont elhagyása is érvényteleníti az utasítást, ahogy azt az előbbi példa is igazolja, valamint ez a példa mutatja be talán a legékesebben, hogyan is működik az utasítás. A „jav.” minden esetben három tagból áll (Aachenve, jav., Aachenbe, valamint jav, jav., jav.), amelyeket vessző választ el egymástól. Az első tag a rontott változat, míg a harmadik a javított, amelyre az első törlésével gyakorlatilag lecseréli a középső tag, magának az utasításnak a végrehajtása.

Ez a rendkívül pontos, a legapróbb karakterig precíz írásmód ugyanakkor már túlmutat az egyszerű írásos utasításokon, a programnyelvek akkurátusságát idézi fel, sőt meg is felel annak. Ezzel pedig a korábban említett dichotómiát kénytelenek vagyunk kiegészíteni egy harmadik taggal, a program- vagy utasításnyelvvel, amelynek elsődleges funkciója se nem a kommunikáció, sem a regisztráció, hanem a végrehajtás, a végrehajthatóság. Bármely utasítás csakis akkor nyeri el értelmét, akkor válik érvényessé, ha végrehajtható és végre is hajtódik.

A regisztráció és az utasítások kombinációjaként létrejövő gépirás ugyanakkor már létrejöttének pillanatában kialakítja saját esztétikáját. Ahogy arra Tóth Ákos is ráirányítja a figyelmet, a „melléütés” sokszor nem betűhiba, hanem az eredeti karakterhez vizuálisan hasonló karakter jelenik meg az eredeti helyén, és az azokkal való hasonlóság mentén értelmeződik.²⁷ Ez ismét csak az írásbeliség felé irányítja a figyelmünket, hiszen ilyen grafikai azonosság a szóbeliségen belül nem jöhet létre, ám párhuzamot találni rá. A grafikai pótlások vizuálisan hasonulnak, ezzel előrevetítve a mai emoticonokat és smiley-kat is, ahol a karakterek rajza, és nem jelentése adja ki a voltaképpen értelmüket, ezzel viszont az értő olvasást még inkább zárójelbe teszi, és a passzív befogadást, feldolgozást állítja a kötet nyelvisége előterébe.

Ezeket a szempontokat figyelembe véve a *Koppar Köldüs* nem nyelvkritikát fogalmaz meg, hanem éppen hogy egy új nyelvet teremt, egy olyan nyelvet, amely csak és kizárólag az írógépi médiumán keresztül tud működni. Az írógép teremt meg azt a folytonos vizuális egységet, amely szükséges a fentebb említett hasonlatok működtetéséhez, valamint az írógép rendelkezik azzal a mindenki számára hozzáférhető karakterkészlettel, amely lehetővé teszi a kötet folyamatos újírását, amelyre a „jav.” utasítások is felszólítják az

25 Ferraris, Maurizio, *Hol vagy?: A mobiltelefon ontológiája*, ford.: Gál Judit Bp., Európa, 2008, 82.

26 11.

27 Tóth Ákos, „Aachenben az ember raer...”, *Tiszatáj*, 2001. július, 79.

olvasót. Ez azonban nem azonos a korábban említett ceruzával való kijavítással. A jav.-ok esetében az emberi tényező félreüteseit tünteti el a konzekvens szabályok szerint működő gépi nyelvből. Ezek a felszólítások gyakorlatilag programozzák a szöveget, végrehajtható utasításokat helyeznek el benne, amelyek mentén az újragépelésnek meg kell történnie.²⁸

Ám ugyanakkor kérdés, hogy lehetséges-e hiba nélkül újraírni a kötet szövegét. Az írás-jelenetek mentén elindulva úgy tűnik, hogy minden ilyen próbálkozás eleve kudarcra ítélt, ugyanis, mint minden médiumnak, az írógépnek is sajátja a zaj, a tökéletlen működés, a papír begyűrődése stb., ahogy az írógéphez ültetett ember sem tudja kivonni magát a zaj alól, azaz el fog követni félreüteseket.

Amennyiben ismét szemrevételezzük a kötet elején álló utasítást, miszerint „A 8-olcast vegyuk allo vegtelen-jelnek”, akkor a korábban kifejtett szempontok alapján a végtelen kiadás a végtelen javítást is feltételezi. Ezzel pedig a kötet nyelvi létmódja teljesen újraartikulálódik, egy aktív, folyamatosan változó szövegtestté válik, amely ugyanakkor egy igencsak aktív olvasót feltételez annak érdekében, hogy ténylegesen működni tudjon. Ám amennyiben az olvasó – aki ebben az esetben már íróvá válik, és ezzel vissza is kell utalnunk Bányai azon megállapítására, hogy a „Nem biztos, hogy a Koppár Köldüs nyelve »beszélhető«, az azonban egészen biztos, hogy írható”²⁹ – ezen a módon kezdi el kezelni a kötet szövegét, ezzel a kötetben tárolt emlékeket is folyamatosan újraírva gyakorlatilag a végtelenségig újraalkotja azokat. Hisz az egész kötet naplószerű feljegyzések halmazaként is kezelhető, ahogy arra már többször is utaltam, és ezzel a tendenciát éppen hogy erősíti az a jelenség, ahogy a „Koppár Köldüsbeli, illetve az azt bevezető művekben a felejtés alakzatainak a neoavantgarde esztétikán nyugvó reprezentációs képessége nyilvánul meg”,³⁰ és az írás, az emberen kívülre helyezett emlékezés pedig nem a felejtés ellenében fogalmazódik meg, hanem a felejtéssel párhuzamosan jelenik meg. Annak pedig, hogy az emlékezetet az írás segítségével az emberen kívülre helyeztük, és azt az utasítások segítségével folyamatos működésbe hoztuk, egy teljesen az emberen kívüli, gyakorlatilag automatizált nyelv az eredménye.

28 Ám mivel az újragépelés nem szükségszerű lépés, sőt a szöveg értelmezhető nélküle is, így nem beszélhetünk egyértelműen ergodikus irodalomról a kötet esetében, ám Aarseth, illetve az ő műveiből kiinduló, szintén a cybertexttel foglalkozó tanulmányok mindenképpen hasznos eszköztárnak bizonyulnak a kötetrel foglalkozva.

29 Bányai, „A versfeledés költészete”: *Tandori-vers a Koppár Köldüs után* = Bányai, *Hagyománytörés, Újvidék*, Forum, 1998, 116.

30 Tóth, *Az ismerős és titkos tandarab: Emlékezet – Felejtés. Tört-én-elem a kilencvenes évek Tandori-lírájában* = *Szövegek között V. : Fejezetek a magyar irodalomból*, szerk. Fried István, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2001, 26.

Mohai V. Lajos

Sebhelyek

„az életrajz alattomos munkálkodása” –
Danilo Kiš emlékének

Kihalt tájon (1)

Ezen a kihalt tájon, a hidegülő Ég alatt, hosszú idő óta körös-körül ködfehér massa tartja össze november végén az estéket. Odafont a levegőben egyenletesen dara száll, majd lebegve aláhull a fagyott aljnövényzetre, és betömörül a kertek vájataiba, az elhagyott virágágyások közé.

Akinek az útját erre az időre itt jelölte ki az élet, szemét igyekezett beletűzni a táskás homályba, de még így is elveszhetett előle a kerítések tompa vonala a hegyoldalnak dőlő, vállmagasságú támfallal, pedig alig néhány lépésre lehetett a céljához vezető ösvénytől. Sehonnan se látni azonban a nyárfák félkörben zsugorodó csoportját, mely a teraszos fennsík oldalához toldja a görbe utcákat; ha a lejtőn felismerhető volna a kitartó szem számára a sok ezüstfehér törzs, az valamelyest eligazítana a terhes párában.

Mintha zsákokat húznának végig a kövezeten, de meg nem ítélni, honnan jött ez a dörzsös hang, mely időlegesen elúzi a lélekszakasztó csöndet, és irányt jelez a sötétben.

Pedig annyira közel van, hogy szinte súrolja a szűk utcácska házfalait, az aljzatok síkból kidomborodó terméskövét, melyeken a lovas kocsik tengelyei csikorognak.

Akinek végtelenbe vesző útját erre az időre itt jelölte ki az élet, mindegyre észlelheti a távoli torkokból tüzesen ugató kutyák izgatottságát.

Ahogy pedig sietve átszeli az összekuporodott házak közé nyitott háromszögletű teret, egy befáslizott alakot lát hasalni a kopár, hideg fűvön, aki ő volt.

A fák és a lemeztelenített bokrok alján, az elnehezedett cipőtálpak alatt, nedves levelek csivitelnek.

Kihalt tájon (2)

A kikövezett kociút felől, ahol a kaptató kiszélesedik, föltámad a szél, keményen ostorozza az akácok lombjait; az utolsó fénysugár makacsul visszahúzódtott az irdatlan felhők mögé. A messzeség hullámvonalakban mind szürkébbé és

szürkébbé válik. A szél száraz faleveleket és letört gallyakat kap föl, majd a vilámfényes Égig dobálja őket. Az ablakok széleire összehajtogatott zsalukat rozszul rögzítették, a pántok meglazultak, olykor megrángatja őket egy ismeretlen kéz, a kitámasztóvasak idegesen megcsikordulnak. A vihar egyre erőszakosabban támad, belekap mindenbe, ami az útjába akad. Távolabb, az elemek lármájának jobban kitett széleken, az ágyásokat jelölő karók a veteményesek között szinte belesimulnak a fürgetegbe. Duzzadtak a pajták bejáratát fedő ponyvák, hiába védik deszkakerítések, a vászon recseg a súlyos teher alatt. Homok- és kavicsfelhő söpör végig az udvaron. Elnyúl néhány itatóvödör az erős szél-lökésektől, és odacsapódik az istálló cementes falához.

A kert végében kupacokban hóbálák álltak.

Fél a hidegtől. Föl sem vetődik benne, hogy akárcsak egyszer is visszaforduljon a dombról, amely az egykori major maradványaihoz vezet. A felhők réseiben átszűrődik a Nap, világossága kíséri a lépteit. A patak fölötti elhagyott téglagyár épületcsonkjai meredeznek a távolságtartó szürkéségben. Messziről szakadozott hangok szűrődnek át a gazonos földeken, távoli szélzúgás rázkódtatja meg a kerítéseket. A fák neszeit susogás töri meg, de nem az a tompa moraj, amelyet a szél visz föl a völgyben meghúzódó parasztportákról. Csönd rakodik a kertekre, ismeretlen csönd. A deszkából összeszögezett kapunál kődarabokból kirakott beálló van lovas kocsiknak, innen murvába süppedt járda vezet a lépcsősorhoz; a mohos támfaltól a drótfonatú kerítés választotta el a gyümölcsöst az udvartól.

Szerette magáénak ezt a képet.

Itatóspapír

Ezt abban a házban írom, ahová be akartam költözni. Akkor most beköltözöm.

Az épület a Csiki-hegyek lábánál állt, nem messze a kőgörgető sziklaktól, a települést átszelő műúttól számított harmadik ház sorban, a hegyoldal felső részéhez tapadva.

Lassú volt a járás odáig.

A meredek, bazaltkövekkel kikövezett ösvény próbára tette a lábat, a járást hirtelen bukkanók, gazonos, kikerülhetetlen árkok törték meg. Annak is tartogatott meglepetést, aki naponta közlekedett rajta. Én pedig jöttömben és mentemben kétszer megtemtem az utat a buszmegálló és a ház között.

Jobbra kellett elindulnom, amikor a templom előtt lekászálódtam a buszról; a jármű ebben a megállóban mindig kiürült. Eltelt kis idő, talán néhány hónap is, amíg rájöttem, hogy a falusi óslakók képtelenek elfogadni a településen bekövetkezett változásokat. Ennek egyik jeleként ma is úgy tesznek, mintha ez a tér megmaradt volna a pesti busz végállomásának, ahol muszáj mindenkinek lecihelődni, azoknak is, akik távol laktak innen; a megszokás nagy úr, gondoltam. De ahogy a szemük sarkából a „gyűttment” városi népeket méregették, arra következtettem, hogy nem akarnak közösködni az idetelepült idegenekkel.

A község végéhez tapasztott tízemeletes betonsilókban a Pestről kiszorult embertömeg préselődik össze, amelyet a fővárosi lakhatási szabályok az agglomerátumba száműztek. Emiatt a helység sokat változott az elmúlt évtizedekben, de ez korántsem vált előnyére. A lakótelep éjjeli szállásul szolgált többnyire értelmiségiek számára, akik a szűkös garzonokban rakosgatták elére a félretett forintokat, hogy majd egyszer családi házra váltsák az álmaikat. A tehetősebb szülők csemetéi a régi falu távolabbi, félreeső zugaiba, a szélső házak és a rétek, fasorok közeibe és az elhagyatottabb területeken egymás hegyénhátán építkeztek új tulajdonosi öntudattal, melyet a korszak urai meghagytak számukra. Az eredetileg egyutcás falú hosszára nyúlt sváb házait és a tekerő házsorokat is megbontották, toldozták, alakították, a nyári konyhákból – házilagos kivitelezéssel – szobákat fabrikáltak, úgyhogy a község már a Budai-hegyvidék egyik külső nyúlványa alatt kígyózott ide-oda, és kicsinyke beszögeléseket, utcákat magába fogadva lepényszerűen terült szét.

A helység újdonsült alaktalansága a Templom térnél válik szembeötlővé. A kövezett útnak erre a pontjára esik a domborzat erősebb lejtése, mégis itt – meglehetősen előnytelen módon –, a tölcészerűen kiszélesedő vágatban alakították ki egykoron a buszfordulót. Ebből arra következtettem, hogy hosszú időn keresztül, talán még az első lovaskocsik korától ezen a kis sík teraszon kapcsolódott össze a település a külvilággal.

Itt a kopott, kék festésű angyalos gipszdomborzattal díszített templombejáróval szemközt keskeny lépcsők emelkednek, kicsit tévetegen rádőlve egy lelapított földhalomra, melyben elhasznált neoncsövekhez kötözött rózsatövek állnak. Egy-egy lépcsőfok hullámot vetve előrebukik, hogy helyet csináljon a feltörő, méretes dudvának. Ezt a rozoga följárót kevesen használják, mert a bejáratot a helybeliek inkább két oldalról közelítik meg; a parasztember nem pazarolja csak úgy az erejét, hallottam a Marx Károly utcai vegyeskereskedésben egy aranypaszt megütközését, amellyel szomszédja mozdulatát kommentálta.

Szemem minden alkalommal érdeklődés nélkül siklik el a málló lépcsők fölött. Nem mulasztok el semmit, pillantásom a hegygerincig ér, ahol egy fenyősor árnya mered a csillagok alatt a dermedt tájra.

A Templom tér látványának közvetlenül előttem föltáruló darabja sem idéz meg visszatérő érzéseket. Nem ragaszkodom hozzá. A templom harangkongása sápadtan csendül, ha a vasárnapi nagymisére hív; még a helyiek sem tartják becsben. Ezt aényt szóra sem érdemlő apróságként könyvelik el a lelkészi hivatalban; mintha csak azt vetnék oda: „Intézkedést nem igényel.”

A házhoz vezető úton először az öreg sírkertet kerülöm meg; a kőkerítés maradványai között lerövidíthetem a járást a magam számára, ha átvágok a mohos és az évszázadok múlásával kűszködő megpenészedett sírkövekkel szegett ösvényen; mégis kiszámított pontossággal ragaszkodom a másik, bevált úthoz. Úgyhogy elindulok fölfelé, egészen a mai temetőig. Az idegenség érzésének hullámai hirtelen törnek föl bennem, amint elhagyom a maradék bitumenből összegyúrt utat, és elindulok egy betonoszlopokról gyéren megvilágított kapaszkodó felé. Az emelkedőrész az új temető után következik, egyre meredekebb

szögben. Az egyik házban szellőztetnek, a hegy lankája felől támadt hirtelen fuvallat kidagasztja a megfakult csipkefüggönyöket. Olyan érzésem támad, mint-ha tavasz lenne, pedig már jócskán bent járunk az őszben.

Nyirkos a levegő, és egyre kormosabb a sötét.

A fák és a bokrok félrehúzódba, kopogósan várnak sorsukra a metsző hidegben.

Eddigi életemben még nem tapasztaltam azt, hogy az éjszakához közeledve annyira lehűljön a levegő, mint ezeken a hegybe árkolt utcákon.

Itt-ott megcsörren valami a távolabbi porták mélyén.

Aztán a mindent elárasztó nyirkosságban mérgesen kiadják haragjukat a sötétben ólálkodó, kopár és gazverte kertek, melyek aljáról vékony pára szállong; az udvarok keskeny szalagjait olykor sejtelmesen megvilágítja egy-egy hirtelen fölgyulladó lámpa, riasztó ábrákat meszelve a szemközti tűzfalakra.

Zavart éreztem az egész úton, melynek mind szaporább léptekkel igyekeztem a végére érni. A testemet körbetapogató egyedülletben alig voltam képes elegyengetni a szorongásomat. Szomorú voltam, hogy a világnak ebben a szegletében élek. Számkivetettségem miatt kínlódás volt minden odaút.

A városon kívüli, világtól félreeső magányom gúzsba kötött.

Az életnek ez a nyers, baljós közelsége letaglózott; riasztott a nyitott oldalú fészerekből főlshajtó szekercék hangja, amint a fát aprították. Ezek nem hasonlítottak a gyermekkori környezetem neszeire, melyek ellenállhatatlanul vonzanak halálomig.

Még a fák elmosódó suttogásának is más beszéde volt a magas kavicstámfal fölött, amely megemelte a kicsinyke kertszögletet az ablak magasságában, és amelyet kényszerűségből vágtunk bele a hátsó falba, hogy a szűk helyiségből legalább nappalra kiűzzük a sötétséget és a félhomályt. Ezért a mennyezet és a kert síkja oly közel került egymáshoz, hogy a lakás térfogatát összezsugorította.

Amikor másnap hajnalban a kimerültségtől meggyötörten, szorultságom béna tudatában kikecmeregtem az ágyból, és kimentem a zuhanyzótalpával összeépített mellékhelyiségbe, hallottam, ahogy az agyagból és cementből kitapasztott derítő visszhangzik valahol a ház oldalában, a hegy távoli üregében alattam.

A hang olyan irdatlan messziről érkezett, mintha a föld túlsó feléből tört volna föl.

Kintről, a dermedt messzeségben, az autósztrádához szorult házak zugaiból nedves fűrészpor illata csapott az orromba, földút döngött valahol deszkalapoktól és farönköktől. Megjelent előttem néhány csapzott fej és vérekes szem, az éjszakai busz utasai. Ébredéskor kísértének ezek az utolsó arcok, elhasznált tekintetek.

Kitárom a spalettákat.

Valaki beindítja az autóját, és káromkodik közben. A motor dübörgése elnyeli a mondatfoszlányokat.

Indul a nap.

A konyhában lecsavarom a gép fémsisakját; a tömítés beleégett a kupakba mart körperembe. Pótgumi után keresgélek a stelázsi fiókjában. Nem találok. Rövid időre elvékonyodik előttem a világ, de aztán a megszokott mozdulatokkal

betöltöm a vizet a kotyogó tartályába, majd akkurátusan kiadagolom a kávé. Gyűrűszerű részt vágok ki az előző napi *Magyar Nemzet*ből, és óvatosan a két fémrész közé illesztem. Megeresztem a gázpalackot, hogy alágyújsak a rezsónak. Ott őrködöm a körüláng mellett, aztán hátralépek, és hátamat az ajtófélfának támasztva figyelem a láng élénken lobogó, kékessárga szirmai. Néhány perc múlva a kifolyócső már izzó gömböcskéket köpdös, és a lefolyó kondenzvíztől sziszegni kezd a szerkezet fémes fala. Lassan telik meg a porceláncsésze, amelyben a lefőtt kávé fölfogom. Tálcat keresek; ezt elfelejtettem odakészíteni a kezem ügyébe. Megkerülöm az asztalt, és a gőzölgő csésze fölé hajolok.

Cigarettaért nyúlok, és a körmöm hegyével végigkorcsolyázom a doboz celofánköpenyét.

Míntha vártam volna valakire, aki késett.

Amiért ez a várakozás mind megmagyarázhatatlanabbá vált a számomra.

Arra gondoltam, hogy a látogatóm szeme a lakáshoz közeledve itatóspapírhoz hasonlóan működik.

Mint az enyém, amióta itt húzom meg magam.

Én voltam az, aki mindent begyűjtött, elraktározott, de egyelőre még képtelen volt bármire is felhasználni a zsákmányát.

Aki társasjátékot játszott a saját beteljesedésének hiányával, de aki ezért mégsem a világot kárhoztatta.

Apokalipszis

Küszködöm, viaskodom a menekülésem képeivel. Rémképek ezek. Az életem a tét. Hogy történetelt, nem értem, de nincs időm ezen révedezni. Megroggyant térdel araszolok egy ismeretlen helyen. Pinceszag kísér. Nedves a levegő. A megfeketült falakon pókháló csillog ezüstösen. Giliszták és csigák. Elhagyott szenespince, kacatok, évekkal azelőtről otffelejtt zöldségmaradék a homokpadon. Egy vaságy rozsdás és kilyukadt sodronya. Olyan kimerült vagyok, hogy szinte leragad a szemem. Lefekszem, néhány pillanatra elbóbiskolok. Hátracsuklik a nyakam. Zajt hallok. Futni kezdek. Zörög a száraz föld a lábam alatt. Valahonnan esőle szivárog a ház sarkához állított kátrányoshordóba. Ez a hordó a miénk. Fölismerem az oldalára festett téglapiros csíkokról. *Sűrű fák szegélyezik a távoli gyalogösvényt; a Hold opálos fényt vetít a lehullott avarra. Kisvártatva elérek egy bodzabokorhoz, ahonnan titkos járat vezet tovább a Romlottvárhoz.* Ott majd meghúzódhatom, amíg elmúlik ez az átkozott vihar. Befészkelem magamat egy fal menti mélyedésbe, amely olyan hosszú, mint a testem. Igyekszem valami másra terelni a figyelmemet. De hiába, minden a rombolásra vall körülöttem. Holtpont és neurózis. Kicsúsztak a kezemből a dolgok. Izzadságcseppek. Egy véres kutya mutatkozik meg minduntalan előttem, és ez zavarba hoz. A kutya nem enged magához közel, pedig látom, hogy szenved a sebével. Szégyenkezem magam miatt, mert sorsára hagytam egy összedőlt ház romjai között, ahol gázrobbanás történetelt. A gomolygó porban, a szétégett bútorok között vonaglott a nyomorult pára. Szememet marja a füst. Fuldoklom, köhögök. A rettenetes szétfeszíti a testemet. Míntha bozótosban csörtetnék. Megfér a sorsommal a halál, de

ha a kutya meghal, az a lelkemen szárad majd. A lovak is kint rekedtek az udvaron. Nincs, ki az istállóba hajtsa őket. Eltűntek mellőlük a fuvarosok, ezek a vad, kérérlhetetlen emberek, akiknek most odavesz mindenük. Dübögnek a pajták ponyvái, szél görgeti az itatóvödröket. Valaki éktelen dühvel döngeti a kocsiszín kapuját. Hirtelen jött zápor söpör végig a sötéten. Elmossa a veteményes ágyásokat, beletapos a kiserkent növényzetbe. Lucsok mindenfelé. Villámok szeletelik a levegőt. Morajlik, dörög.

Az Ég villámló szörnyei a végítélet tekintetéből olvasnak.

Semmi jót nem ígérnek.

Mindenkitől elfeledve

Az istállók üresen álltak, mindenkitől elfeledve.

Előzmények nélkül törtek rá ezek a nehéz érzések. Megfoghatatlan szomorúság. Be kellett látnia, hogy egyelőre csődöt mondott, hiába igyekszik, nem tud kiigazodni saját magán. Az est közeledtével egyre fokozódik benne a feszültség. Jobb lesz, ha visszahúzódik a saját fészkebe, gondolta. Időnként megpaskolja az arcát, akárha borotválkozás után lenne. „Az idegek!”, emlékezik a borbély rekedtes hangjára. Ahogy az ablakon kinéz, kényszeredetten elmosolyodik. Egyszer úgyis vége szakad mindennek. Érzy, ahogy a múlt utánanyúlt az érzéseinek, és a hatalmába kerítette. Mintha üszkös romok között gubbasztana, mint gyerekkorában, amikor a háború sebei még nem forrtak be, és a bedőlt falú pajtában játszott bújócskát egymagában. Kerülte az utcabeli gyerekeket, akik nélküle garázdálkodtak a környéken. Mi keresnivalója lenne velük? Ezeknek az örökké huzatos pajtáknak az árnyai azonban gyakorta kísértik ébren is. Az egyik somogyi nagybátyja a szomszéd csűrjénél zuhant le a létra kicsorbult fokáról. Szilánkosra törte a bokáját. Arról a napról minden oly túlzottan maradt meg benne, hogy erőltetnie sem kell az emlékezetét. Sebtében előjön a szörnyű eset minden mozzanata, hiába tiltakozik ellene.

Behúzta a függönyt, és eloltotta az állólámpát. Majdnem az egyensúlyát veszítette, amikor áthajolt a karosszéken; csak úgy érte el a kapcsolót. Közben hallgatta az eső szemerklését a kocsiszín felől. Még egyszer kipillantott az ablakon; az ég keskeny szalagja nem biztatta semmi jóval. Befogta a külvilág zajait. Kíéhezett macskák nyivákolnak a távolban, a kert végébe hányt korhadó gerendáknál. A kapuszárnyak nyikorgása hullámossá alakította a csöndet. A délutáni hirtelen szédülése jutott az eszébe, amikor kiszaladt a vér a fejéből. Nem talált rá magyarázatot.

Leült a dohányzóasztalhoz, lassú mozdulatokkal kisimította a csipketerítőt. Kicserepesedett ajkát megnedvesítette egy pohár állott vízzel. Reggelre jó lenne végre kialudnia magát, de tudta, hogy hiába vágyna rá, nem jön álom a szemére. Rászakadt a keserűség. Mintha csontjait törte volna a magány.

Elvettek tőle valamit. Még ha ezt fél is kimondani.

*Emlékezett a nyöszörgő istállókra és a szélfútta pajtákra.
A halálra ítélt állatokra.
A levegőtlen Égre.
A földszintes épületek roskatag tetőire.
A falakon a reszkető fénycsíkokra.
A kertek mélyébe süppedt, egymás hátának támaszkodó épületekre.
A kérges tenyerű óriásokra, akik az Ég mozdíthatatlan medrében fújtattak.
Csattogó lépteikre.
A haragos Égre szögezett fejekre.
A remegő testekre.
A fájdalom szorította lüktető érzésekre.
Az ijedt csöndre.
A meszelt házak kopár, penészvirágos falaira.
A vad, hajthatatlan emberekre.
A drótfonatú pincetorkokra.
Odébb, a hideg, mozdulatlan mezőn át a vágóhíd sírkövére.*

Megérkezés

A távolsági busz megállójából a domb lejtőjén meghúzódó, omlatag major-sági épületekre látni, ahol, valamikor nagyon régen, szorgos kezek illeszthették a vályogtéglaikat egymáshoz; olyasféle népek laktak itt, akiket a nehézség nem tántorított el a céljuktól. Uradalmi summás munkával, télvíz idején vesződéses ölfavágással keresték a kenyerüket. Később gépállomás települt ide. Rakásra hányt gumiabroncsok és olajfoltok őrzik a nyomát. Mostanra tűnik végleg kihaltnak minden; a roskatag tetők alatt, a falak mentén a dudva és a gaz, a sárfalak málladoznak, az ablakrésekbe tömött rongyokat penész emészti. Penyhedt szag terjeng. Téglatörmelék, gazdasági szemét, az állattartás piszka mindenütt. Celofános tócsák és jégzilánkok. Az ólak és az istállók kapuin korhadó deszka-palánk; rozsdás szögek a gyomos földben szerteszét. Hosszan kilátni a mezőkre. A hó kemény redőkben odatapadt a szántókra. Ólmosan dereng az ég.

Kitaposott bakancsok, behorpadt itatóvödör kampóra akasztva az eresz alatt; az enyészet emlékforgácsai. Jó helyen jár? – kérdezi magától. Mióta körbepillantott, ez a félelem és aggodalom kísérti.

Egy lelket se látni.

A jövetele semmit nem jelent a majornak, pedig régóra kereste vele a találkozást.

Aki egyszer itt ragadt, belepusztult, gondolta. Aki innen elment, biztosan nem tért vissza többet. Nem akar a major megmentője lenni.

Az ismétlődő képzelődéseknek a valóság nem tehet eleget, és csak önmaga hasonmása lehet minden ember.

Boda Edit

A bányamágnás nyugdíjba vonul

*Ez az utolsó előtti bánya,
a többi mind bezártam.*

A bányatavak fenekén gyakran pipacs és szarkaláb.

*Szemhéjam körül távolról
ide freccsentett fények.
Az irány tartásához ez elengedhetetlen.*

*Talán jó bányász voltam.
Mindig magammal hordoztam
egy-két hegyláncot, bányaüreget.*

Ébredés. Hová megyünk?

*A betonon hátára fordult szentjánosbogár,
felpofozott szívét feszítgeti a néma zacc.
Pisztolycsőből robban elő a fény,
elszabadult metróhuzat cibálja.
Rózsák tajtékzsaratja pattog, tálto lovak zabálják.
De mozdulatlan könnycsepp még fenn a hold.*

A kör érintése

*Villogó ezüstgyűrűk forognak.
Mégvakult szárnyú madarak
az élethurokba hullva.*

*A legvégén sebes tűzkasza vágja a rendet,
és gyémánt abroncsban forttyog
egy koromszínű égitest, a nap.*

Hogyan történt?

*Minden asztag eltűnt,
az égi tarló deres aknavidék.
Vándormadaraink délre húznak,
röptük szögesdrót,
nyomában hasad a tél.*

Hajsza

*Fordul a vadászgép, tudom, felkutatja a tárgyat.
Szárnysuhogás pernyéje a legelők fölötti éjszakában.
A törvény szitáján aláhullt falatka élet most
szökevény szívemben virít
pattogó töltények ténygyűrűjében.*

Nagytotál

*Hadd nyugodjanak a részletek.
A múlt teste jégtáblák közé szorulva,
ehető fájdalom a húsa,
olvadáskor iható fájdalom sajtolódik belőle.
Így nő nagyra valami
lokalizálhatatlan,
ahogy egy eltévedt vándormadár néma húzása
félelemmel oltja be az őszi eget.*

A gyümölcsös

*Meg kell tudnom, mi van még ott, a másik kertben.
Talán egy diófa. Ágairól a lopott termést
– mint egy álomban – zsebembe tömhetem.
Almafák. Soha virágban, soha érett almákkal,
csak zöld gyümölcscsel roskadásig tele.
Van ott egy angyal,
ki gyermekkorában még tudott beszélni,
ma már viszont testen kívüli nyílt sebeit
makacs hallgatással fedezi.*

Közelebb

*Bordákká hajolva a fák kettős sora,
forrás dobog az út pora alatt,
fénycsordák rohannak rá a rétre,
s az agancsküllőjú nap felökleli a testet,
mi az éjszakából még itt maradt.*

Nyári nap

*Púpos a szív, távoli ének hangja dagasztja.
Hull az éj kérge, fényes alatta.
Vakon fekszik az angyal,
mint mocsárba süllyedő harangnyelv.*

Fehér Zoltán

„Ég az ingem, Föld süvegem”

(Hagyományos népi műveltségünk a magyar folklorizmus alapjai)

A magyar nép anyai ágon európai, apai ágon ázsiai – írja László Gyula.¹ Vargyas Lajos a magyar néprajztudomány legfőbb feladatának tekintette annak kiderítését, hogy él-e még a magyar kultúrában keleti hagyományunk némi töredéke.² Ha élne ugyanis, az őstörténeti kutatásunk fontos dokumentuma lehetne. Persze a probléma világméretű, s régóta foglalkoznak vele, hiszen a tudósok Herder nyomán a népköltészetben az írásos történelem kútfejét látják. Ebből következik, hogy kettős gyökerű műveltségünkről így szoktak beszélni: keleti hagyomány – nyugati kultúra. Bonfinitól tudjuk, hogy még Mátyás udvarában ugyanaz a dal hangzott az Anonymus által mélyen megvetett regösök (jokulátorok) ajkáról, mint a kunyhókban. Arról is van tudomásunk, hogy a királyi udvarban – Julianus barát hírhozása után két évszázaddal – még tudtak keleten maradt véreinkről, s velük követek útján kapcsolatban is álltak. Milyen kár, hogy krónikáink csak szűkszavúan emlékeznek meg olyan történeti eseményekről, amelyekről kortársaik még hősénekeket, mondákat („csacska énekeket”) regéltek. Ilyenek voltak például az Emese álma, a csodaszarvas, a Botond- vagy a Lehel-monda stb. Efféle előzmények után talán a 16. században következett be az a végletes szakadás, amely a magyar társadalmat megosztotta, minek következtében magasabb társadalmi rétegeink (nemességünk) a nyugati műveltség hordozója lett, s a (keleti) hagyomány parasztságunknál maradt. Antropológusaink kimutatták, hogy vándorlásunk és Kárpát-medencei ittlétünk ideje alatt ugyan alaposan keveredtünk különféle etnikumokkal, népünk rasszantropológiai taxonómiájában még mindig jelentős számú az alföldi és más keleti típus. Beszélt anyanyelvünk nyelvtani rendszere gyökereken különbözik európai szomszédaink nyelveinek grammatikájától (ezért tanulunk nehezebben idegen nyelveket, mint más európai nép), alapvető szókincsünknek meg jelentős része keleti eredetű. Kodály óta pedig nyilvánvaló, hogy zenei anyanyelvünk legrégebbi rétegében híven őrizzük a török népek népzenejének sajátosságait.³ Ezt a tényt később Vikár László Volga melléki kutatásai csak megerősítették. (Szerkezeti, dallami, ritmikai egyezések, szöveghasonlóságok.) Bartók ki merete mondani, hogy népzeneink teljesen más, mint a Lajtán túli népek népzeneje. Szomszéd népeinkre pedig sokkal inkább hatott a magyar népdal, mint reánk az ő dalkincsük.⁴ Berze Nagy János és Kovács Ágnes, Banó

1 László Gyula 2004, 153.

2 Vargyas Lajos 1984.

3 Kodály Zoltán – Vargyas Lajos, 1973.

4 Bartók Béla, 1937.

István hatalmas népköltészeti anyag birtokában bebizonyították, hogy népmeseinkünk legarchaikusabb műfajai, a tündérmesék és a hősmesék az Arany János által is hiányolt őseposzunk (ősköltészetünk) számos elemét őrzik.⁵ Sőt egyes magyar mesetípusok keleti rokonnépeink folklóralkotásainak szinte variánsaiként tekinthetők. Néptáncaink a Timár – Halmos – Sebő kezdeményezéséből kinőtt táncházak elterjedésével reprezentációs szerepet kaptak, s a világ „kulturális piacán” gasztronómiánkkal, a Kodály-módszerrel, háziiparunk termékeivel együtt „árucikkek” is lettek.

Népi kultúránk tudományos kutatása nem sokkal több száz évnél, s ezalatt az idő alatt úgyszólván minden területe a nemzeti műveltség részévé vált, megtermékenyítette a „magas” művészetet, s mivel az ebből fakadó folklorizmusban „a népi” és „nemzeti” egyet jelentett, közösségi, valamint egyéni nemzeti identitásunk alapjává lettek.⁶ A folyamat történetfilozófiailag a két háború között virágzó népi irodalom programjában szerepelt, s a „népi írók” életműveikben népszerűsítették.⁷

Ósvallásunk kutatása a XVIII. századtól napjainkig tart. A témával behatóan foglalkoztak történeti, nyelvészeti, régészeti oldalról is, ám én itt csak a néprajzi feldolgozás legfontosabb kutatóit említem meg. Ezek: Cornides Dániel, Horváth János, Kállay Ferenc. Ipolyi Arnold, Csengery Antal, Kálmány Lajos, Kandra Kabos, Róheim Géza, Solymosy Sándor, Berze Nagy János, Diószegi Vilmos, Hoppál Mihály, Pócs Éva. Bizonyos, hogy a magyar „ósvallás” nyomait elsősorban néphitünkben kell keresnünk, párhuzamait pedig azoknak a népeknek a hiedelemvilágában, akikkel hajdan együtt éltünk, illetve amelyekkel kapcsolatunk lehetett. De nyilvánvaló az is, hogy hasonlóságok, azonosságok találhatóak az ősi prelogikus gondolkodás általánossága miatt más európai népekkel. Míg Róheim Géza a magyar néphitet szinte azonosnak találta a környező szláv népek néphitével, Pócs Éva elsősorban a balkáni népek néphitében mutatott rá a magyarral rokon képzetekre. A természetfölötti lények és a természetfölötti képességekkel rendelkező (illetőleg „kettős”) lények archetipusát a német werwolf (hol ember, hol farkas, hiedelemlény és ugyanakkor hiedelemsemély is) alakjában vélte megtalálni.

Közhely ma már, hogy az ősi magyar hitvilág elemei szólásokban, paródiákban vagy a gyermekköltészetbe süllyedve lelhetőek fel. Ez utóbbi tény kétségtelenül forrásaink szegénységét bizonyítja, hiszen nálunk nem maradt fenn a Kalevalához, a Nibelungénekekhez, az Edda-dalokhoz vagy a szibériai népek hősénekeihez mérhető népköltészeti alkotás.

Nézzünk néhány olyan példát, amelyekből a kereszténység előtti hitvilág elemeire lelhetünk. Diószegi Vilmos a 20. század Ipolyi Arnoldja, akinek hatalmas életművét ma sokan bírálják, életét áldozta a tudományért témánk szibériai, mongóliai hősiek kutatása következményeként. (Néhányszor én is vele együtt végeztem hiedelemgyűjtéseket falumban.) Az ősi magyar hitvilág emlékei a magyar népi műveltségben című hatalmas munkájában idéz egy proverbiumot. Ki gondolná, hogy ebben is benne van a samanizmus egyik eleme.⁸ A Felső-Tisza-vidékről való találós kérdés így szól: *Nékem olyan lovam van, hogy minden házba benyerít. Mi az?* A válasz: *Dob*. A dobot azért nevezik lónak, mert a sámán-

5 Arany János, 1907, 290. Berze Nagy János és Kovács Ágnes is elkészítette a Magyar népmese-katalógust.

Banó István, 1988, 7–101.

6 Verebélyi Kincső, 2018, 31.

7 Vö. Veres Péter, 1944.

8 Szerintem az a tény, hogy honfoglalóink már túl voltak a sámánhiten, sőt már a kereszténységgel is megismerkedtek, nem zárja ki, hogy korábban a velük kapcsolatban lévő nomád népekhez hasonlóan sámánhitet vallottak.

szertartás során a révülés elősegítése érdekében a sámán egy dobot ver, majd transzba esik. Miután magához tért, elmondja, hogy dobja volt az a ló, amelynek segítségével a túlvilágra utazott, s onnan üzeneteket hozott. Nálunk (Bátyán) is ismert az az alliteráló szóláshasonlat, miszerint *Tengődik, mint Toldi lova a trágyadombon*. Az eltűnt magyar őseposzt visszaálmódó Arany a Toldiban ugyan épp ezt a motívumot nem dolgozta bele, pedig minden bizonnyal benne volt, habár csak egy szóláshasonlat maradt is meg belőle. Hősmeséinkben s rokon népeink hősénekeiben viszont szerepel, hogy a hős táltos lova a trágyadombon sínylődik, ám miután parázssal jóllakott, olyan csodás paripa lett belőle, hogy gazdájával minden küzdelemből győztesen kerülnek ki. Magyarázatát ennek is a sámánszertartásban leljük. A sámándobot használata előtt ugyanis parázs fölött kell melegeíteni, hogy a bőr rajta kifeszüljön, jól szóljon, „repülhessen” rajta a sámán/táltos.⁹

Tihanyi József 60 éves bátyai parasztember 1962-ben mondta magnetofonomba a következő mesét. A mesemondó Jóska bácsi jó előadó volt, több mesét is tudott, s a kocsmában, hogy egy fröccsöt fizessenek neki, bárkinek előadott repertoárjából. Tulajdonképpen a történet az égig érő fa mesetípus egyetlen epizódjának a paródiája. Akkor keletkezhetett, amikor már nem hitték azt, hogy van égig érő fa, hogy azon a felső világba lehet jutni úgy, ahogyan azt a kiskondás is tette. Épp ezért hazug mese lett az egyetlen epizódból. A mesét ugyanis felfoghatjuk a régi néphit kövületének.

*Az egyszéri ember az égbe akart menni, oszt olyan hosszú létrát sehogy se talál, hanem elment az erdőbe, és ott akart létrának való fát vágni. Nem talált olyan hosszút. Nyári időszak volt, és irgalmatlan sok szúnyog volt az erdőben. Ahogy hadanászott, hogy meg ne csípjék, egy szúnyog leállt a földre az egyik lábával, a másikat pedig az ég felé nyújtotta. Próbált fölmenni a szúnyog lábán. De a vastagsága végett nem érte át. Elment haza és fejszét vitt, és valahányszor egy lépést akart tenni, mindig a fejszét a szúnyog lábába vágta. Úgy sikerült neki felmenni. Följebb húzódtott, megint kivette, megint belevágta, és úgy.*¹⁰

A címül írt szintagmát teljes terjedelmében a Kalocsai Sárközben fekvő Bátován (lakóhelyemen) gyűjtöttem az 1960-as években. Így hangzik:

*Ég az ingem,
Föld süvegem,
Jézus, Mária
Légy vezérem.*¹¹

Műfajilag ez egy megelőző célú ráolvasás vagy apokrif imádság. Vihar alkalmával villámcsapás megelőzésére kellett mondani. Benne őseink gondolkodása, a pogányság és a kereszténység együttes jelenléte jól megfigyelhető. A hajdani magyar nem tekintette magát a világ közepének, hanem csak részének, amelyben minden vér szerinti testvére volt. Nem is legyőzni akarta, hanem alkalmazkodni hozzá. (Mint ahogy a latinok mondták: *Úzd ki bár a természetet vasvillával, mégis visszatér.*) A világ négy „elemének” a földet, az eget (levegőt), a vizet és a tüzet tekintette. Ezek az elemek egymást kiegészítették, egymásra hatottak. Az országosan ismert népdalban ez így jelenik meg:

*Szépen úszik a vadkácsa a vízen,
Szépen legel a lovam a réten,
Szépen szól a csengő a nyakába,
Tied leszek én, babám, nemsokára.*

9 Hoppál Mihály, 1981.

10 Fehér Zoltán, 1976.

11 Fehér Zoltán, 1975.

Az első három sor a természeti világ harmóniája. A vadkácsa úszik, a ló legel, a csengő szól, s mindez „szépen”. Tehát a víz, a föld és a levegő (azaz 3 elem) rendben van. A 4. sorban megjelenik az ember, a szerelmes lány vagy legény, akiben kimondatlanul is ég a szerelem „tüze”, a 4. elem. Teljes hát a harmónia a világ és az ember között.

A villámelhárító ráolvasás hasonlóképpen szürrealista kozmikus képben fejezi ki, hogy az imádkozó a teremtett világgal egynek tudja magát.¹² Jelképrendszerünkben az Ég (világosság, aktivitás) maskulin, a Föld (sötétség, passzivitás) feminin jellegű, egymást kölcsönösen kiegészítő ellentétpár, együtt tehát maga a teremtett világ, a világmindenség.¹³ Metaforáiban megjárja fölülről is, alulról is az eget és a földet. S mert az ég is meg a föld is az ő ruhadarabjai (az ing, a süveg integer részei), nem érheti semmi baj. Ezt kéri Jézustól és Máriától.

Gyűjtésem után mintegy fél évszázaddal – e dolgozat írása idején – Polner Zoltán Szeged környéki ráolvasásgyűjteményében örömmel fedeztem föl a fent idézett bátyai ráolvasás szövegvariánsait. Egy mindszenti hidegtelel elleni ráolvasás – régebben általánosabb érvényű lehetett – így kezdődik (második része Jézushoz, Máriához és Szent Józsefhez szóló könyörgés):

*Ég földem,
Ég az ingem,
Ég a szemfödelem.
Krisztus Jézus fegyverem,
Semmiféle ellenségem,
Ne árthasson énekem.*¹⁴

Egy csanádpalotai apokrif imádság első része így hangzik: *Szól a kakas, szól.*¹⁵ Aztán elmondja Krisztus keresztre feszítését. A végén pedig a mi szövegünk variánsa:

*Föld az ingem,
Nincs hidegem
A szent keresztje által. Amen*¹⁶

Érdekes, hogy az alább idézett imádságban/ráolvasásban nem az „Ég”, hanem a „Föld” az elsődleges, a fontosabb. Erdélyi Zsuzsanna egy búcsúszentlászlói imádságból idézi az általa *kozmosz genezisznek* nevezett motívumot, amely így hangzik:

*Föld szülte Eget,
Ég szülte Máriát*¹⁷

Ez a variáns nyilván az „ősibb” pogány felfogást tükrözi, s eredetileg a Kálmány Lajos által kikövetkeztetett istenasszonyunk, vagyis Boldogasszonynak és fiának, a Világügyelő férfiúnak „leszármazását” mondja el.¹⁸ A világ népeinek mitológiájában ugyanis a termé-

12 (Pócs Éva Sz. é. n. 136. Szépújfalusi ráolvasás: *Főddanyám, Főddanyám! Én is föld vagyok...*

13 Hoppál Mihály et al. 2010. Ég, Föld címszavak.

14 Polner Zoltán, 1978, 144.

15 Lehetőséges, hogy ezt az apokrif imát a házat őrző kapubálvány mellett kellett elmondani hajnalban (hajnal elé imádkozás!), s a kakas a kapufélfa svasztikája is lehetett.

16 Polner Zoltán, 1978, 155.

17 Erdélyi Zsuzsanna, 1975, 182.

18 Kálmány Lajos, 1971, 319–338.

kenység szinonimájának is tekinthető Föld női princípium. A kereszténységben ez úgy el-
tovább, hogy az égi istenség, Krisztus földi anyától, Szűz Máriától születik.

Az ugyancsak búcsúszentlászlói variáns továbbvivő gondolatpárhuzama hosszabban
fejt ki Mária „genealógiáját”, ám itt éppen fordított, keresztény felfogású a kiindulás.
Nem a Föld szüli az Eget, hanem az Ég szüli a Földet.

*Ég szülte Földet
Föld szülte Fát
Fa szülte ágát,
Ága szülte bimbaját,
Bimbaja szülte virágját,
Virágja szülte Szent Annát,
Szent Anna szülte Máriát,
Mária szülte Krisztus Urunkat, a világ megváltóját.*

A fa nem lehet más, mint a pogány hitvilág világfája (népmeséink édig érő fája). Ebben
éppen úgy, mint földi másában, az ember alakú kapubálványokban és hasonló formájú
sírjeleinkben istennő lakozik. (Az Ég, a Föld és a Fa, mint az ősi kozmológia további össze-
függéseit és hagyományainkban való továbbélését lásd a kapufélfához fűződő hagyomá-
nyokról szóló részben.)

Erdélyi Zsuzsanna egy Zalaszántón gyűjtött imádságát a benne szereplő, főntebb már
máshonnan idézett szövegrészlet miatt a *Védekezés, bajelhárítás + archaikus imamotíoumok*
közé sorolta.

*Fődes orrom, vas a testem,
Aczél az én orczám,
Mennyország a sövegem,
Isten az én fegyverem.¹⁹*

Hozzáfűzött jegyzetében ezt írta: *Az ég és föld védőerejét bizonyítja e néhány sor, melyek
hatását emeli a vas – acélnak is – már jelzett mágikus ereje.* A német hagyományban is a vasat
említik, mert az megóvja a bűnöst, ha háromszor elmondja, mielőtt a törvény házába
lépne, a bírák ítéletétől.²⁰ A magyar szövegekben azonban csak elvétve szerepel a *vas (acél)*,
gyakrabban az *ég és a föld*, mint a világ alap-„elemei”.

A variánsok tükrében úgy tűnik, hogy a világmindenséget magáénak valló, tudatosan
benne élő őstünk ennek a situációnak a kimondásával védettnek, biztonságban lévőnek
érezte magát, s a kezdő formula eredetileg önálló ráolvasás lehetett az élet minden vesze-
delmes helyzetében

A bujdosó Toldit alliteráló népi szólással így jellemzi Arany: *Kebelén kenyere, hátán volt
a háza.* Magával vitte az életet. Egy volt a világgal.

A bátyai ráolvasás és magyar variánsainak minden releváns szavát, és azok kontextusát
megvizsgálva közelebb jutunk a szöveg megértéséhez. *Az ég és föld* fogalmán kívül nézzük
meg, mit jelent a szövegben az *ing*. E dolgozatomat már befejezettek tekintetem, amikor
kezembe került Pócs Éva nagyszerű tanulmánya, amely nagyobb dimenziókat tárt fel e
témában.²¹

Pócs Éva nem kevesebbet állít – óriási mennyiségű néprajzi adat áttekintése alapján –,
mint hogy a ruhadarabok az európai népek hiedelemrendszerében (keresztény és kereszt-

19 Erdélyi Zsuzsanna, 1975, 235.

20 Erdélyi Zsuzsanna, 1975, 237.

21 Pócs Éva, 2018.

ténység előtti vallási rendszerekben) szimbolikus rendszert alkotnak.²² A prelogikus (integritásos) gondolkodásban ugyanis bináris oppozíciókban állnak olyan fogalmak például, mint a natura-kultúra, a saját-idegen, az emberi-démoni, az élő-holt, a nyers-főtt stb. A natura-kultúra ellentétpárjában esetünkben a natura a ruhátlanságot, míg a kultúrát a meztelenséget elfedő ruhadarabok jelentik, s ezek között is kiemelt jelentőségű a legősibb „második bőr”, az ing. Ahogy írja: *a ruha felöltése és a ruha alapját képező textilívia létrehozása: fonás, szövés hogyan teszi az anyaszült meztelen embert társadalmi lényvé, hogyan avatja be a kultúra világába, hogyan lesz az ing az identitás kifejezésének, a társadalmi szerep betöltésének eszköze, és hogyan védi az embert emberségében a natura világából támadó démonok, halottak ellen.*²³ Ezt az óvó-védő-elhárító funkciót persze a textilíak előállítását szolgáló termékek (szösz, fonál, tiló, guzsaly, orsó) is betöltheti.²⁴ Mindennek ismeretében – mondja Pócs Éva – helytállóan kell tartanunk azt a mondást, hogy *ruha teszi az embert*, s a ruha előállítása is az emberré válás folyamata, vagyis *a munka nemesít*. (Másként fogalmazva: a munka tette emberré az embert.) Az anyaszült meztelenség állati státusából épp az ingbe öltözés válik az emberré válás szimbólumává. Ezért van nagy szerepe a katolikusoknál a *keresztelőingnek* (az első ruhának) s a lakodalmakban a menyasszony által ajándékozott *vőlegényingnek*. (A házassággal mint beavatással is új státusba kerül az ember.) Mindennek igazolására lássunk néhány példát Bátya hiedelemvilágából.²⁵

Bátyán a keresztelőing funkcióját a keresztelőtakaró vette át. *A keresztanya kriznicát (keresztelőtakaró) vesz. Ezt összehajtogatva ráteszik a pólýára (a kereszteléskor). Ebből nem szabad a gyerekeknek ruhát csinálni.*²⁶

A csecsemőre a bölcsőben *ingét fordítva adják rá*, hogy egyéb eszközök mellett ez is védje a rontástól.²⁷

*Annak a gyerekeknek sír a lelke, amelyiket elcsináltak, nem hozták a világra. Fognak egy kis üngöt (keresztelőinget) vagy ruhaneműt, és elégetik ottan vagy a Duna vizibe dobják, hogy menjen el a lélek utána. Ha ezt megtöttek, soha többet nem hallották a sírást a házban.*²⁸

A temetőben hallották többen, hogy sír, kisgyerek hangja. Minden hét évbe egyszer sír. Aki meghallja, az akkó magáruul valami rongyocskát szakít, ha máshonnan nem, kapcábul. És a temető felé dobja és azt mondja: *Ez legyen a kriznicád. Osztán akkor nem sír. Keresztelekten gyerek sír.*²⁹

A csecsemőt, mint a démoni világ (natura) tagját, nemcsak a saját beavatási (keresztelői) inge, hanem az anyja vagy az apja inge is védi, hisz az integritásos gondolkodás szerint az anya „része” a gyermeknek. *Ha más asszony gyerekit szoptatja, az elviszi a tejet. Hogy el ne vigye a tejet, szoptatás után meg kell háromszor törülni az asszony tyupitykájával (ingvállával) a baba száját.*³⁰

Szúrása van a gyerekeknek: *Az apja ingit (esküvői ingét) meg kell szappanozni, bele kell csavar-ni. Forró vízbe kell megszappanozni. Kisdunyha alá, bölcsőbe szoktuk.*³¹

22 Pócs Éva, 2018 77.

23 Pócs Éva, 2018, 78.

24 Pócs Éva, 2018, 89.

25 Pócs Éva tanulmányában nem idézett bátyai adatokat.

26 Fehér Zoltán, 1975, 497.

27 Fehér Zoltán, 1975, 548.

28 Fehér Zoltán, 1975, 559.

29 Fehér Zoltán 1975, 560

30 Fehér Zoltán 1975, 1530.

31 Fehér Zoltán 1975, 1378

A szívbjaj gyógyítása. *Ha a kisgyereken szívbjaj van, amibe esküszik az anyja (rékli vagy szoknya, avagy akármilyen ruhanemű, rá kell dobni, és akkor, és ami van a gyereken (ing) azt le kell venni róla, és el kell vinni a Dunára, bedobni. És vissza nem szabad fordulni. Ha visszafelé gyűn, senkihez nem szabad szólani. Napfölkelte előtt kell csinálni.*³²

*Az ingit, amibe meghalt, a koporsóba teszik.*³³

Valószínű, hogy a következő, igen archaikusnak látszó bátyai hiedelemmonda a balkáni őshazából származik, s a benne megjelenő meztelen (!) kisgyerek valamilyen vihardémon, aki azért nem mehet be az emberek közé a kunyhóba, mert ott olyan inget viselnek, aminek megkötője két karácsony közt, tehát tilos időben font madzagból készítették. *Nagy zivatar vót a fűdeken, és a népek, akik ott vótak a közelébe, egy kunyhóba menekültek a nagy vihartól. És ahogy ott össze vótak... együtt, akkor nagyon villámolt, és egyszer csak látták, hogy egy meztelen kisgyerek termett ott előttük. Mondták a kisgyereknek, gyűjjön be a kunyhóba mer megfagy. És akkor ő visszafelelte nekik: nem mehetek, mer két karácsony közt, amit fontak cernát, abból vót az ingkötőjük. Mer nem vót mindig gomb. Akkó eltűnt. Gondolták, hogy valami nem jó.*³⁴

A ruhátlanság, az anyaszült meztelenség az ősi gondolkodásban, mint láttuk, a nem emberi, hanem a démoni (natura) világot szimbolizálja. Ebből következik, hogy a (női) meztelenségnek az elhárító mágikus cselekményekben nagy szerepe van.

Féreg távoltartása a háztól: *Nagycsütörtökön, mikor utolsót harangoznak, a házat gyorsan körül köll söpörni, hogy ne legyen patkány, egér meg féreg. Régen azt mondták, meztelenül köll söpörni (az asszonyt).*³⁵

Beteg gyermek gyógyítása: *Mondták a mamának, hogy a szoba közepire terítsen egy pokrócot, és tegye a gyereket oda. És szűzanyameztelenre vetközzön le a mama, és a haját bontsa szét, és így körülmönjön térden állva háromszor, és mikor a gyerek lába ujjához ér, harapja meg a lába ujját. Ha harmadszor megszólal (a gyerek), akkor élve marad.*³⁶

A bátyai nők igen szemérmesek voltak. Illetlennek tartottak minden olyan viseletet, amely testükből többet enged láttatni, mint amit nem kell szégyellni. Annál furcsább, hogy a nyári nagymosások alkalmával azonban a Vajas vagy a Duna vizében a család előzőleg lugzóban áztatott fehérneműjét (ünget, gatyát, pöndölyt, üngvállat stb.) félmeztelenül mosták a ringittőn (mosószéken) a sulyokkal (pratyakkal). Szoknyájukat ugyan a lábuk közt átvetve fölötötték, de a felsőtestük teljesen meztelen volt. Ezt az állapotot azonban csak ekkor tartották természetesnek. Nem zavarta őket az sem, hogy férfiak vannak a közelükben. Előírás volt ugyanis, hogy azt a ruhát is ki kell mosni, amelyet a mosást végző nő éppen akkor visel.³⁷ Valószínűnek tartom, hogy a női meztelenség a fehérnemű (második bőr, a kultúra része) mosásakor a natura világából ilyenkor rontó szándékkal megjelenő démonok elhárítását szolgálta.

Az elhárító jellegű ráolvasásban az ég és a föld a natura. Az imádkozó ebben a térben helyezi el magát, ugyanakkor ruházatával, az inggel és a süveggel a kultúra részese is. Metaforákban fejezi ezt ki: az inge az ég, a süvege a föld. Így egyformán részese a naturának és a kultúrának, tehát baj nem érheti.

32 Fehér Zoltán, 1975, 1274.

33 Fehér Zoltán, 1975, 1499.

34 Fehér Zoltán, 1975, 92.

35 Fehér Zoltán, 1975, 951.

36 Fehér Zoltán, 1975, 1275.

37 Fehér Zoltán, 1975, 252.

Ezek után igazat adhatok annak az interneten megjelent írásnak,³⁸ miszerint az illető „rosszul tudta” a gyermekmondókát, a csigabiga-csalogatót. A gyermekdal országosan ismert. (A csiga is hátán hordja a házát.)

*Csiga-biga, gyere ki
Ég a házad ideki.*³⁹

Így kellett volna mondani, valamikor talán így is mondták:

*Csiga-biga, gyere ki,
Az ég a házad, gyere ki.*

Az „ég” szavunk ugyanis azonos alakú szó, éppúgy, mint például a „sír” vagy a „nyom”. Egyszer főnévként, máskor igeiként használjuk. Az ötletadó úgy érzi, eredetileg főnévként mondták, a mennyet értették rajta. S ha ez igaz, mert varázsszöveg lehetett valószínűleg, akkor érthető a folytatása is.

*Kapsz tejet-vajat,
Holnapra is marad.*⁴⁰

Mai felfogásunk szerint értelmetlen énekelni csalogatni a csigát, hogy csontházát az égi házzal cserélje fel. A szómágia „virágzása” idején azonban ez magától értetődő volt. Szerintem ez a gyermekmondóka gyógyító varázsszöveg, ráolvasás lehetett egykor. A csiga mozgása során ugyanis testéből valami ragacsos anyagot bocsát ki, s ezt gyógyításra használták.

Bátyán a csiga „nyálával” tyúkszemet gyógyítottak. *Ha a határban jársz, fű között, ha véletlenül találsz csigát, akkor a tyúkszemet jól kiáztatni, és azzal csiganyállal bekenyni, jól rákenyni, lekötni éccakára. És ezt többször megismételni legalább négyszer-ötször. A csigát a melegágyba tettem.*⁴¹

Ha azonban a csigabiga begubózott a házába, nem tapadt a beteg emberi testre, nem bocsátott ki gyógyító váladékot magából, ezért kellett a ráolvasás ígéreteivel erre rábírní. Az sem mindegy, hogy az égi házon kívül mit ígérnek neki. Tejet s vajat. A tej (és minden tejtermék) ugyanis a hiedelemvilágban szereplő gyógyító, életet adó tej-folyóból, tej-tóból származik. Ezek pedig a világ közepén (köldökén) álló világfából erednek. Varázserőt tulajdonítottak neki. Innen származik hazánk epiteton ornánsza, a „tejjel-mézzel folyó Kánaán”.⁴² Gyimesi csángó hiedelemmondában a vadleány nevű természeti démon, mikor tejjel kínálják, ezt a ráolvasást mondja: *Tej, tej, tej, te, mindenkinek anyja / de az én kicsikémnek ki ad?*⁴³ A Kalocsai Sárköz Vajás-foka és a Csallóköz Vajasa – szerintem – nem a „vájás” szóból ered, mint azt sokan vallják, hanem a tejtermék „vaj” szóból, ami szintén szerepet kap a népi

38 Facebook 2018. november 15. Gyenge Anett írása. Szerintem az „az” névelő nélkül is úgy kellett érteni.

39 Magyar Népzene Tára I. 1951.

40 Magyar Népzene Tára 1951, 28., 58., 249., 250., 741., 114., 115., 27., 96. Az „i”-ző nyelvjárási területeken az „ég” „ig”-nek hangzik.

Borsai Ilona – Kovács Ágnes 1976. 80–83. A közölt csigacsalogatók csak gyermekjátékként szerepelnek. Sehol nem említik gyógyító célú felhasználásukat. A gyógyító varázsszer megszerzésekor énekelt dalocskából gyermekjátékdal lett. Az idézett kezdet után kínzásokkal vagy a tatárokkal fenyegetik a csigát.

41 Fehér Zoltán, 1975, 1245.

42 Berze Nagy János, 1958, 305–310.

43 Salamon Anikó, é. n. 134.

gyógyászatban. A jászok lakta Kocséron van Mézes nevű tóka. Hogy a folyóvíznek a Vajas nevet adták, azt is kifejezhetnék, hogy Kalocsa (vagy Gúta) a világ közepe.

A népköltészet és a tárgyi népművészet szorosan összetartozik, s ez utóbbi is őriz ős folklorélemeket. A Bátyán és a szomszéd falvakban egykor honos ember alakú kapufélfák (egyes magyar sírjelekhez hasonlóak) – szerintem – a régi magyar hitvilág világfájának földi másai voltak.⁴⁴ Miként az antropomorf sírjeleket a halott lelke lakhelyeinek tartották. A hozzájuk hasonló kapufélfákban is ott rejtőzködtek az ősök, és őrizték egykori hajlékukat, s benne lakó utódaikat. De nemcsak őrző-elhárító, hanem előjel, gyógyító és szerencsebiztosító hiedelmekben is volt szerepük.

Bátyán a kapufélfa kidőlése azt jelzi, hogy valaki a házból rövidesen meg fog halni. A temetés után a kézmosóvizet a lavóróból a kapufélfára öntik, hogy ne legyen újabb halott a házból. (Eredetileg talán a halott lelke hazajárásának megelőzése végett történhetett.) Gyógyítás céljából a szomszéd sövénykerítésének gúzsát ellopták, s a nyavalyatorós gyermeket háromszor átbújtatták rajta, majd a gúzszt visszavitték. (Az átbújtatás az újraszületés szimbóluma volt.) Újholdkor tyúkszem gyógyítása céljából a kapu küszöbét átlépve kellett elmondani az újholdimádságot.⁴⁵ Hiszen a kapu szakrális hely volt, a világ közepe, ahol eredetileg a világfa állt, s ezt helyettesítette az antropomorf kapufélfa. Fajszon, ha hosszabb útra vagy háborúba indult a család valamelyik férfi tagja, a kaput körüljárta, megcsókolta, letérdelt mellé. Mindezt azért tette, mert így biztos volt benne, hogy nem történhet vele semmi baj, Isten vele van. Bátyán *mikor nagyapám háborúba ment, épp akkor állították a kapufélfát, és a nagyapámnak meg kellett kerülnie a kapufélfát, hogy ne érje semmi baj a házat. Az volt a szokás kapuállításkor. Aztán megint egy bátyai adat: Mikor leállítottuk a kapufélfát, a gazda körüljárta, s mondta: Szöröncse lögyön, szöröncse lögyön. Bátyán az is szokás volt, hogy a kisboci orrát hozzányomják a kapufélfához, amikor először engedik ki a legelőre. Foktón, aki hajnalban kimegy az utcára, köszöntse a kapufélfát és a nagylétrát, emelje meg a kalapját, hogy ne érje szerencsétlenség. Bátyán valamikor régen, amikor az uraság elment vásárra, akkor egyszer körüljárta a kapufélfát, és csak akkor indult el, hogy szerencséje legyen. Szintén Bátyán: Régön lámpások (lidérclámgok) szoktak szállni a levegőbe, és aki azt megfogta, az boszorkánnyal álmodik. Egyszer nagyapám gyűjt haza Hattyasbul, és mögjelent neki, és először nagyon megijedt. Egész hazáig kísérté. Be akart lépni a kapun, akkó megin megjelent, és nem engedte be. Kiabált a feleséginek, és akkó kihozott egy bögre tejet, azt a kapufélfára öntötték, és akkó eltűnt a lámpás. (Talán a bálványetetés emléke a tejjel való leöntés?) Más: A bátyaiak hite szerint a halott addig őrzi a temetőkaput, míg újabb halott nincs. Ha sokáig őrzi, bűnös volt. Amikor az újabb halottat viszik a temetőbe, a legutóbbi halott hozzátartozói a temetőkapuban várják. Ők nyitják ki a temetőkaput. Ekkor látja utoljára hozzátartozóit a halott. Mikor a halottat a temetőbe viszik – Bátyán –, a koporsót hozzáérintik a kapufélfához, hogy ne járjon haza a halott.⁴⁶ (Vagy ekkor költözik a kapufélfába a halott lelke?)*

A hosszú útra indulónak régen el kellett búcsúzni a kapufélfától. A Toldiban olvassuk: *Még el sem búcsúzott a kapufélfától. A népies népdalban is jelen van ez a búcsúzási mód: Megöleled kapumfáját, úgy siratod a gazdáját.⁴⁷*

44 Fehér Zoltán, 1998, 272.

45 *Új Hold, új király, / Engem hínak vendégségbe, / De én nem mehetek, / Küldöm az én nyavalyámat.*

46 Fehér Zoltán, 1998, 258–259.

47 Fehér Zoltán, 1998, 267.

Mivel a kapufélfá a világfa örököse,⁴⁸ a cseremiszi népdalban szereplő vén tölgyfáról szóló népdalban felismerhetjük a magyar kapufélfákhoz fűződő szokások elemét, a világfa (vén tölgyfa) körüljárásával (a bűvös körre) végzett (sikertelen) varázlást.

*Áll a falu közepén terebélyes vén tölgyfa,
Áll a falu közepén terebélyes tölgyfa.
Megkerültem azt a fát, kiáltottam apámnak,
De az apám nem mondta, gyere, fiam, hozzám.*⁴⁹

A kapufélfák mágikus tulajdonságaik miatt nagy szerepet kaptak a lakodalmakban. A menyasszony kikérésére érkező násznépet ugyan nyitott kapuval várják, de a két kapufélfá között szénakötéllal zárják el az utat, amit aztán a vőlegénynek karddal kell elvágnia. Ennek emléke a *Haj szénája, szénája, széna szakadéka* kezdetű, országosan ismert gyermekjátékszöveg.⁵⁰ A következő dudari fogyó-gyarapodó gyermekjáték a felnőttek szokásának emlékét őrzi bizonyára. Így kezdődik: *Boldogasszony, Boldogasszony, mit kerülöd, mit fordulod az én házam tájkát.*⁵¹ Valószínűnek tartom, hogy itt szövegromlás történt. Eredetileg a Boldogasszony nem kerülte a házat, hanem őrizhette azt. Közvetlenül megjegyzem, hogy a palóc ház tartóoszlopát boldoganyának nevezték, s lehetséges, hogy máshol meg az ember alakú kapufélfák viselték a Boldogasszony nevet. (Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya Kálmány Lajos szerint.) A játék variánsai ugyanis mindig a kérő köszönésével kezdődnek. Pl. *Kakas-bakas, jó napot! Réce-ruca fogadja. Mit kerülöd-fordulod... stb.* A kakas-bakas (hímnemű) a kapufélfá vésett rozettája lehetett. Lásd: *Szállj le madár a kapuról, igyál vizet a lapuról* (népdal). A réce-ruca, aki fogadja, nőnemű.

Annál is inkább merem állítani ezt a feltevést, mert a Nagykunságban a játék ezzel a köszöntéssel kezdődik: *Kakasisten, jó napot!* A kakas egyébként éppúgy napszimbólum, mint a sas, sőt a Jelképtár szerint lélekvezető is.⁵² Ez a Kakasisten ugyanaz a madár, amely az aradi pap kapuján, illetve szőlőkupok⁵³ világfáján lakozik.⁵⁴ Ő az, akit a nász alkalmával a dalokban arra szólítanak föl, hogy szálljon le, tegye termékennyé a menyasszonyt. Az idézett fogyó-gyarapodó játékban a kérők a kapubálványhoz, illetve a benne lakozó Szülő Boldogasszonyhoz folyamodnak. A játék eredetileg így hangozhatott: *Boldogasszony, Boldogasszony, jó napot! – Mit kerülöd-fordulod... stb.*

A Konsza Samu által közölt székely kapus játék⁵⁵ egy épebb változatát Gazda Klára jegyezte le Biharban.⁵⁶ Természetesen ez is lakodalmi szokás emlékét őrzi. Itt ugyan nem Boldogasszonyhoz szólnak, hanem csak a *kaputartónak* vagy az *új bírónak*, de két kaputartó a Nap és a Hold, vagyis azok az istenségjelképek, amelyek a mai kapubálványainkon-kaputartókon is megtalálhatók. A játék szövegéből kiderül, hogy a kapun átjutni akarók,

48 Fehér Zoltán, 1998, 360–361.

49 Képes Géza, 1972, 490.

50 Fehér Zoltán – Fehér Anikó, 1993, 163., 164. (A MNT I-ben sok variánsa megtalálható.)

51 Magyar Népzene Tára I. 354.

52 Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Szemadám György 1990. Kakas szócikk.

53 Uo. Zirci népdal: *Szól a kakas, szól, ki kapuján szól* MNT. III./A 1955, 96.

54 Faragó József 1982. 236. *Aradi pap kapuján / Kilenc pár kék kan kakukk / Kappan képében kukorékol.*

55 Konsza Samu, é. n. 378 *Táts kaput, kaputartó! Nem táthatok, nem tátható / Minapában itt jártatok / Kapum lábát lerontátok / Fel sem ácsoltátok / Acsok vagyunk, ácsmesterek! Diófából koifaragjuk, s be is aranyozzuk.*

56 Gazda Klára, 1980, 303. *Hol kapátok az aranyat? Fel-felmentünk / Boldogasszonyt kérve kértük = Medencével mérte, rúddal tetejezte.*

nyilván a kérők, a kapu lábát eltörték,⁵⁷ s most csak akkor juthatnak be, ha megjavítják. Mire azok megigérik, de be is aranyozzák a Boldogasszonytól kapott arannyal. Így előtünk áll a Boldogasszony aranykapuja. (*Nyitva van az aranykapu, csak bújjatok rajta.*) Egy háromszéki lakodalmi táncszóban együtt szerepel a Boldogasszony és a nász szimbóluma, a taposásra váró lapulevél, ám itt meg az válik arannyá: *Boldogasszony, aranylapi, / Hezzád megyek rózsám lakni.*⁵⁸

Az emberalakú kapubálvány mágikus funkciója abból a hitből táplálkozik, amely szerint abban éppen úgy, mint égi másában, a világfában az elő-ázsiai Nap és a Hold anyja, nálunk a Boldogasszonynak nevezett istennő lakozik.⁵⁹ Éppen ezért nem véletlen, hogy néhány kisalföldi kapubálványon a 20. század elején az IHS Krisztus-monogram volt bevésvé. Még feltűnőbb azonban, hogy ugyanitt a két kapufélfán, közvetlenül a nyak alatt MÁRIA nevét faragták ki.⁶⁰ Azt hiszem, hogy ez egy késői keresztény átértelmezés, de mindenképp utalás a kapubálvány isteni lakójára.

A magyar „ösvallás” hasonló lehetett más népvándorláskori keleti nép „vallásához”. Ezek a népek a hunok, az avarok, blakok, besenyők, úzok, onogurok, kunok, tatárok eljutottak a Nyugat-Balkánon az Adriai-tengerig, s ott beolvadtak a szlávokba. Ennek ellenére keleti zenei anyanyelvükből, hitvilágukból sok mindent megőriztek, mint azt a kétnyelvű Bátya gazdag folklórkincse is bizonyítja.⁶¹

A samanisztikus gyógyítás emlékeként gyakran idézik a közismert gyermekdal következő sorait, amelyben a sérült gólya lábát *Síppal, dobbal, nádihegedűvel* gyógyítják.⁶² Ritkábban hozzák szóba a dal egy másik változatát: *Gólya, gólya gilice, / Ki lányát vetted el? / A tengeri bokrosét. / Mivel vitted haza?*⁶³ A szövegből a *tengeri bokrosét* szavakra hívnám föl a figyelmet. *Isten* jelentésű török eredetű *tenger* szavunk előfordul a közismert gyerekmondókában:⁶⁴ *Egyedem-begyedem tenger tánc, / Hajdú sógor, mit kívánsz?* A mondóka Bátyán is ismert, ám itt az „értelmetlen” magyar szöveget rácul folytatják: *Egyedem-begyedem tenger tánc, / Hájde sógor na dúván.* (Gyere, sógor, dohányért!) Itt nyilvánvalón magyar hatásról van szó. Egy magyar gyerekektől hallott szöveget vettem át, s értelmeztek, kiegészítettek rácul. A „tenger tánc” valami szakrális tánc lehetett? (Bár a táncot a régi magyarban tomb/olás/-nak nevezték.) A *tenger* főnév tehát élt a nyugat-balkáni eredetű bátyai „rác” nyelvben. A *tenger, tengri* szó a kun nyelvben is élt, mint azt a kun miatyánk bizonyítja.⁶⁵

Még feltűnőbb ennek a szónak a megléte a következő bátyai gyermekdalocskában, amelyet a közismert sőtörő játékhoz énekeltek *Tenger tuce maka, / Tengerica soli, / Daj mi Tenger mara maka, / Da si skuvam tri cikmaka, / Sluc u bunar! (Tenger tőri a mákot, / Tengerné*

57 Eufemizmus: defloreálás.

58 Konsza Samu, é. n. 468.

59 Berze Nagy János, 1958, 274–299.

60 Pálos Ede, 1906. Pl. V. tábla.

61 Fehér Zoltán, 2016. 49. Rásonyi László 2004, 199–348.

62 *Magyar Népzene Tára I.* Gyermekjátékok. 1951, 134.

63 *Magyar Népzene Tára I.* Gyermekjátékok Bp. 1951, 112.

64 *Magyar Etimológiai Szótár.* *Tenger* címszó. A *Tengeri bokros* kifejezés nyilvánvalóan egy régi értelmes szókapcsolat romlásaként jöhetett létre. Csak ötletként vetem föl, hogy talán a török *Tengri-berdi (Istenadta)* személynévből származik. Vö.: Rásonyi 2004, 210.

65 *Magyar Katolikus Lexikon.* Kun miatyánk. *Botsa igyi Tengere. Amen (igazságos jó Isten. Amen)* A szó eredeti jelentése: Kapu.

a sót, / Adjál Tenger egy kis mákot, / Hadd főzzek három csikmakot, / Slutty a kútba!) Ennek a mondókának nincs meg a magyar megfelelője. Eredeti rác gyermekköltészeti alkotás.⁶⁶

A tenger főnév itt egyértelműen személynévvé válik, olyan személy nevévé, akinek felesége is van. Ne feledjük, a nagyszalontai mondókában a *tengeri bokrosnak* meg lánya van, tehát szintén személy. A természetfölötti lények hím- és nőnemű párosa megtalálható az ajtót, illetve a küszöböt őrző bátyai ráolvasásban. Őket *uroknak és urokcának* nevezik.⁶⁷ A szövegben szereplő *mákot* és *sót* a magyar néphitben (így Bátyán is) boszorkányelhárításra szokták használni. A csikmak (diós vagy mákos tészta) pedig a karácsonyi étkezés szokásos fogása. Mivel pedig a karácsony gonoszjáró nap, jó, ha a rosszak elhárítására olyan sötét és mákot használunk, amelyet náluk nagyobb hatalmak készítenek elő (törnek meg). Ilyen lehetett a Tenger és Tengerica nevű istenség.

Írásomban mai, vagyis a közelmúltban, tehát fiatal koromban még élő, gyűjthető folklór-, illetve népművészeti alkotásokból próbáltam kimutatni néhány példán szemléltetve azt, hogy keleti eredetű gondolkodásunk-világképünk miként élte meg a 20. századot. (Láttuk, hogy mindennek hatását a velünk élő délszláv nemzetiség sem kerülhette el.) Mint említettem, és Karácsony Sándor is megírta, hogy a világot egységében fogja föl gondolkodásunk-népköltészetünk, mert hisz a nyelvnek nem a kommunikáció a legfőbb feladata, hanem, mint Chomsky kifejtette: *a nyelv legfontosabb mozzanata, hogy lehetővé teszi a környező világ és a benne zajló események kategóriákba rendezését.*⁶⁸ Nyelvünk pedig épp azért, hogy absztrakt fogalmakat is képszerűen tud kifejezni, kiválóan alkalmas erre. Tudjuk, hogy ezt a kérdést Erdélyi Jánostól kezdve Vikár Bélán át Lükő Gáborig, Bernáth Béláig a tudomány is vizsgálta. A magyar költészetben pedig Faludytól, Csokonaitól Petőfín, Arany Jánoson át sokan próbáltak utánozni, több-kevesebb sikerrel. A leghitelesebb alkotások azonban épp akkor születtek, amikor szerzőik ösztönükre hallgattak, s nem programszerűen akartak „népiest” létrehozni. A megoldást, vagy legalább a legjobb megközelítést mégiscsak a 20. század költőinek sikerült elérni. Talán Ady, Illyés Gyula, Nagy László, Csoóri Sándor verseiben tapasztaljuk leginkább azt, hogy szürrealista képalkotásaikban – tudatosan vagy öntudatlanul – a legősibb mintát követik. Ahogy Csoóri írja: *A huszadik századnak kellett eljönni, hogy nagyobb sugarú látószöveget nyitva tekinthessünk a népköltészet változatos és gazdag tájaira.*⁶⁹ Identitásunkat erősíti, ha ismerjük, értjük, s netán alkalmazzuk, használjuk a (nép)művészetünkben őrzött magyar jelképrendszert.

A bátyai Hegedűs Balázs kapubálványa.
Fején a rozetta madár- vagy napszimbólum.
A díszítő rovások a világfán elérhető világbeli rétegeknek is tekinthetők.

Hagyományörzés. Ember alakú kapufélfák mint dekorációk a bátyai paprikaműzeumban.

66 Fehér Zoltán, 2016. 45.

67 Fehér Zolán, 1975, 1226. Vö. Pócs Éva: 1989, 62–63. Pócs Éva az európai őrzőszellemek közé sorolja őket.

68 Pléh Csaba, 2018/3. (Idézi)

69 Csoóri Sándor, 1978, 125.

Irodalom

- Arany János: *Naiv eposzunk*. Arany János munkái VI. Sz.: Riedl Frigyes. Budapest
- Banó István 1988: *Népmese*. In: *Magyar Néprajz V. Népköltészet*. Budapest
- Bartók Béla: *Népzeneünk és a szomszéd népek népzeneje*. Budapest
- Berze Nagy János: é. n. Mese. In: *A magyarság néprajza III.* 226–290. Budapest
- Berze Nagy János: *Az égig érő fa*. Pécs
- Borsai Ilona – Kovács Ágnes: *Cinege, cinege, kismadár*. Népi mondókák, gyermekjátékok kicsinyeknek. Budapest
- Csoóri Sándor: *Nomád napló*. Budapest
- Erdélyi Zsuzsanna: 1976 *Hegyet hágék, lőtőt lépék*. Budapest
- Faragó József: 1982 *Bihari gyermekmondókák*. Bukarest
- Fehér Zoltán: *Bátya néphite*. Folklor Archívum 3.
- Fehér Zoltán: *Bátyai népmesék II*. Kézirat. Etnológiai Adattár
- Fehér Zoltán–Fehér Anikó: *Bátya népzeneje*. A Kecskeméti Katona József Múzeum Közleményei 6. Sz.: Bárh János, Kecskemét
- Fehér Zoltán: *A bátyai antropomorf kapufélfák és szemantikai kapcsolataik*. Cumania 15. Sz.: Bárh János, Kecskemét
- Fehér Zoltán: *A Szarajevón túl legelő szarvasok*. Népvándorlás kori elemek Bátya kétnyelvű folklórában. Forrás/1. 40–58.
- Hoppál Mihály: *A Toldi mitológiai háttere*. In: Új Írás 1981/1.
- Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György: (2010) *Jelképtár*. Budapest
- Képes Géza: 1972 *Napfél és éjfé*, Finnugor rokonaink népköltészete. Budapest
- László Gyula: 2004 *Kettős honfoglalás*. Budapest
- Magyar Katolikus Lexikon V.
??? *Kun miatyánk*. Budapest
- A Magyar Nyelv Történeti Etimológiai Szótára. Sz. Benkó Loránd. Budapest '967–84
- Magyar Népzene Tára I.: *Gyermekjátékok*. Budapest
- Magyar Népzene Tára III/A: 1955 *Lakodalom*. Budapest
- Gazda Klára: 1980 *Gyermekvilág* Eszterneken. Bukarest
- Kodály Zoltán – Vargyas Lajos: 1973 *Magyar népzene*. Budapest
- Konsza Samu: é. n. *Háromszéki népköltészet*. Bukarest
- Pálos Ede: 1906 *Győrvidék kapufélfái*: Magyar Néprajzi Értesítő VII. 161–193
- Pléh Csaba: 2018/3. *Tényleg, mik is vagyunk?* Magyar Művészet
- Pócs Éva: *Tündérek, démonok, boszorkányok*. Budapest
- Pócs Éva (Szerk.): É. n. *Szem meglátott, szív megvert*. Magyar ráolvasások. Budapest
- Polner Zoltán: 1978 *Föld szülte fáját*. Szeged környéki ráolvasások és imádságok. Szeged
- Rásonyi László: *Hidak a Dunán*. Régi török népek a Dunánál. 149–340. Budapest
- Salamon Anikó: É. n. *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák*. Budapest
- Vargyas Lajos: *Honfoglalás előtti keleti elemek a magyar folklórban* 96–120.
In: *Keleti hagyomány: nyugati kultúra*. Budapest
- Verebélyi Kincsó: *A folklorizmus öröksége*. In: *Hagyomány, szellemi kulturális örökség – népies rendezvény*. Néprajzi konferencia-előadások. Kalocsa, 2010. július 5–7. Sz: Romsics Imre. Kalocsa
- Veres Péter: 1944 *Paraszsors – magyar sors*. Budapest

Schiller Róbert

Égbe néző viktoriánusok

Az irodalom kedvelői Angliában vagy bárhol Európában úgy gondolnak az angol Tóvidékre, mint arra a helyre, ahová el akarnak jutni, ha még nem voltak ott, és vissza akarnak térni, ha már voltak. Azok legalábbis mindenképpen, akik még ma is élvezni tudják a Tavi Költőket, rajongásukat a vidék iránt, ékesen szóló hódolatukat a természet előtt. Jó számosan vannak, akik szorgosan bejárják a dombokat és völgyeket a tavak körül.

Én magam egészen más okból látogattam el többször is a környékre. Azok a vegyészek, akik a sugárkémia nevezett területen tevékenykednek, rendszeresen ezen a vidéken szoktak találkozni. Magam is közéjük tartozva mondhattam néhányszor olyasmit egy domb oldalán álló szálloda előadótermében, a Lake Windermere partján, hogy „elektron szolvatáció”, „iker-rekombináció”, vagy éppen „kettős láncszakadás”. Nem szeretném ezeknek a titkos ígéknek az értelmét felfedni az avatatlanok előtt, főként azért nem, mert nehéz lenne olyan embert találni, aki ha folytatnám ne unná. Volt azonban más is, ami igen kellemessé tette ezeket a Miller Konferenciákat (ez a neve az összejöveteleknek). Az előadásokat délelőtt és a kora esti órákban tartották, így a délutánok szabadidejében kótetlenül lehetett vitatkozni, vagy éppen bejárni a környéket.

Egy ilyen kirándulás során eljutottunk a közeli Rydal-tóhoz, ahol meglátogattuk Wordsworth egykori lakóházát, a Dove Cottage-et. Ez más szórakozás volt, mint amit délelőtt űztünk. Ebben az irodalmi szentélyben, aki akarta, megérezhette Wordsworth szellemét, aki egy versének címe szerint is „ráfördítja az asztalt” arra, aki olvasással, tudománnyal vesztegeti a drága időt. Egy prózai szövege szerint pedig „A tudás, akár a költő, akár a tudomány emberé, gyönyörűség: [...] A tudomány embere az igazságot, mint távoli és ismeretlen jótévőt keresi [...]. A költészet mindennek a lélegzete, ő a mindennél finomabb lélek.” Barátja és gyakori látogatója, Coleridge nálánál ugyan sokkal tudományosabb elme volt, de hát az ő lába nyomát nem lehetett kiállítani. Az egyetlen tárgy, amely a mi mesterségünkre emlékeztetett, az De Quincey patika mérlege volt, amelyen a maga napi ópiumadagját porciózta.

Egy más alkalommal, a Coniston-tó partján sétálva, a templomkertben egy jeles ember sírjára bukkantunk; ő, jóval a Tavi Költők ideje után, a képek és szobrok élvezetének kétségbe nem vonható és örökké érvényes törvényeit oktatta, gondosan elmagyarázva a műalkotások hasznát és kárát. John Ruskin sírjánál álltunk. Az angolszász keresztet telivesték Ruskin műveire utaló jelképekkel. De talán elegendő volt a felhős égre nézni, hogy felidézhesük korát és gondolkodását.

Ruskin a preraffaelita mozgalom kortársa és buzgó népszerűsítője volt. Ez az első sorban képzőművészeti irányzat minden barokk hagyományt elvetett, és visszatérést hirdetett a kora reneszánsz és gótikus eszményekhez. Szerencsésen egyezett mindez Ruskin vallási felfogásával, erkölcsi tartásával és társadalmi lelkiismeretével. Az ő sokat

emlegetett természetrajongása azonban láthatóan valami tapinthatóbbra vágyott, mint a mozgalom halvány szimbolizmusa. Turner tájai és tengeri képei erősen hatottak rá. Kőd a mezők fölött vagy a tengeren, egy vonat füstje, pora, gőze, sűrű, rongyolt felhők az ég – Turnernek ezek a képei vonzották a leginkább. Az impresszionizmus előfutára? Meglehet, de ugyanakkor olyan művész, aki ki tudta fejezni egy sikeres kor elfelhősödött hangulatát. Spleen és füstölgő gyárkémények borús látványa, kéményeké, amelyek egyébként gazdaggá és hatalmassá tették Angliát.

A tizenkilencedik század második felében az angolokat nagyon érdekelték a felhők, akár irodalmárok voltak, akár természettudósok. Ruskin részletes esszét írt *A tizenkilencedik század viharfelhőjéről*; megalkotta a felhők természetrajzát, részletesen katalogizálva őket származásuk, megjelenésük és az emberi érzelmekre gyakorolt hatásuk szerint. Dicsérve ifjúkorának ékesen szép egeit nem győzte gyalázni a járvány-felhőket (ez a szmog korai szinonimája?), amely az ipartelepek kéményeiből gomolyog elő.

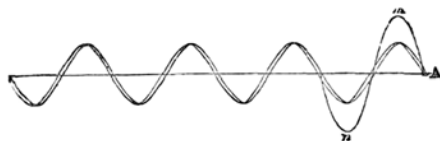
Ezekben az években nemcsak Turner, a festő és Ruskin, a műkritikus vizsgálta az angol égen szálló felhőket, hanem John Tyndall is, a hegymászó, természettudós és tudománynépszerűsítő. Az angol tudományos életnek ez a jól ismert és nagyra becsült személyisége a Royal Institution fizikai tanszékének volt a professzora, azé a nagy múltú intézményé, ahol Davy és Faraday kora óta művelték a tudományt és terjesztették az eszméit. Kiváló megfigyelő volt, ő ismerte fel elsőként azt a fényjelenséget, amelyet kezdetben róla neveztek el, és csak később kapta Rayleigh nevét az effektus szabatos elméletének a megalkotójáról. Tyndall észrevette, hogy a fény szóródik, ha olyan gázon vagy folyadékon halad át, amelyben apró cseppek vagy részecskék lebegnek. A fizikusok nyelvén a szórás annyit jelent, hogy ugyan a fénynyaláb nagy része háborítatlanul halad előre, egy kisebb részt azonban oldalirányból is meg lehet figyelni.

Elméleti dolgokban Tyndall nem volt különösen járatos, mégis talált egy józan, kvalitatív magyarázatot, amely alapján érvényesnek bizonyult. A fény hullámelméletéből indult ki, és a víz felületén terjedő hullámok analógiája alapján sikerült megértenie azt, amit tapasztalt. A leírás szemléletes, gondolatmenetét nem nehéz követni. „Egy kis kavics, ha útjában van azoknak a körben terjedő hullámoknak, amelyeket nehéz esőcseppek keltenek egy csendes tóban, visszaveri a hozzá jutó hullámok jó részét.” A visszavert hullámok minden irányban terjednek, nem csak előre, más szóval, a vízhullámok szóródnak a kavicsra.

A fény is hullám, éppúgy szóródik a lebegő apró részecskéken, mint a vízhullám a kavicsra. A különböző hullámhosszúságú hullámok, akár vízről, akár fényről van szó, eltérő módon szóródnak. Ez a magyarázata annak, állapította meg Tyndall, hogy kék az ég.

Ruskin ismerte Tyndall munkáját, és dühösen el is utasította. „Tyndall professzor azt állítja, hogy »ha tudjuk, hogy a nap atomjai különböző sebességekkel rezegnek, és különböző méretű hullámokat hoznak létre, – úgy a vízhullámokkal kapcsolatos tapasztalataink alapján kielégítő képet alkothatunk a folyamatról«. »Kielégítő« – meglehetősen könnyen lehet kielégíteni önt. Azt gondolja, egy vízhullám olyan, mint egy hárfahúr?” Ruskin, úgy látszik, soha nem értette meg, hogy mi köze van a rezgésnek a hullámhoz. Tudatlanságból fakadó mérgelődés. Ő annyit tudott egy hullámról, amennyit egy romantikus festő, talán éppen Turner képén láthatott.

A kép, amit Tyndall, meg persze minden fizikus alkot a fényhullámról, bizonyára nem költői. Józan és matematikailag szabatos. Ilyesféle:

Tyndall: Fényhullám

Ruskin nem kis önelégültséggel utasította el a természettudományokat. *„Nem tekintem tudománynak például azt, hogy két háromszög egyenlő egymással, ha az alapjuk egyenlő, és két párhuzamos egyenes fogja közre őket, annak a tudását azonban igen, hogy a Cassiopeia csillagai W alakot formáznak.”* Többre tartotta a leírást a megértésnél. Elismerem, gyermeteg dolog leszidni egy nagy szellemet több mint egy századdal a halála után, mégse tudok elfojtani egy későn jött tanácsot: talán lehetett volna egy kevés tudományt tanulni. Pedig Ruskin sokra tartotta a tanulást, ha a maga területéről volt szó. Nem várhatjuk egy liverpooli szövönőtől vagy manchesteri bányásztól, hogy egy Botticelli-képet csodáljon – írta. Nem, mert csak a műveltség vezethet el a művészet élvezetéhez. Hát a tudományéhoz?

Tyndall engedékenyebb volt a művészetekkel, mint Ruskin a tudományokkal. Egy előadását, amelyet a British Association nevű tudományos szervezet színe előtt tartott, így fejezte be: *„A világ nemcsak egy Newton-t csodál, hanem egy Shakespeare-t – nemcsak egy Boyle-t, hanem egy Raphaelt – nemcsak egy Kantot, hanem egy Beethovent – nemcsak egy Darwint, hanem egy Carlyle-t. Nem bennük külön-külön, hanem mindannyiukban együtt válik teljessé az emberi természet. Nem ellentétei ők egymásnak, hanem kiegészítői. Nem zárják ki kölcsönösen egymást. Össze lehet békíteni őket.”*

Remélem, Tyndall professzornak igaza van.

Irodalom

www.science20.com/florilegium/blog/wordsworth_science_and_poetry

John Ruskin: *A XIX. század viharfelhője*, válogatott írások, Typotex, Budapest 2018

John Ruskin: *The Eagle's Nest* <http://www.gutenberg.org/ebooks/42917>

John Tyndall: *Six lectures on light* www.gutenberg.org/files/14000/14000-h/14000-h.htm

John Tyndall: *Address delivered before the British Association assembled at Belfast: with additions* <https://archive.org/details/addressdelivered00tyndrich/page/n6>

Staar Gyula

„Vannak vidékek legbelül”

Beszélgetés Némethi András professzorral

*„...vannak vidékek viselem
akár a bőrt a testemen
meggyötörten is gyönyörű
tájak ahol a keserű
számban édessé ízesül
vannak vidékek legbelül”*

(Kányádi Sándor: Előhang)

A Matematikusok Nemzetközi Kongresszusát 2018-ban Brazíliában, Rio de Janeiróban tartották. Az 1897 óta négyévenként megrendezett kongresszus a matematikusok legnagyobb összefüvetele. Rio de Janeiróban 114 ország háromezer matematikusa volt jelen. A Bolyai János Matematikai Társulat *Érintő Elektronikus Matematikai Lapja* matematikánk ottani sikeréről írt, a meghívott 250 előadó közül hét magyar is volt: Babai László, Balogh József, Máthé András, Némethi András, Szegedi Balázs, Tardos Gábor és Tóth Bálint. Néhány hónap múlva levelet kaptam Csíkszeredából. A neves Bolyai-kutató, Oláh-Gál Róbert írt, és csatoltan elküldte a *Marosvásárhelyi Népszerűségben megjelent, Erdős-szentgyörgy nevezetes emberei* című cikkét. Ebben Némethi Andrásról, a hely szülőttjéről ír. Az is kiderült, hogy a gimnazista Némethi András matematikatanára Segesváron Farkas Miklós volt, akit negyedszázada jól ismerek. Amiket tőle is megtudtam, abból láthattam, András olyan ember, akivel szívesen készítenék interjút. Munkahelyén, az MTA Rényi Alfréd Matematikai Kutatóintézetben beszélgettünk, 2019 januárjában.

– *Olvastam, hogy Rio de Janeiróban, a matematikusok kongresszusán meghívott előadó voltál. Azért ez igen nagy megtiszteltetés.*

– Valóban az, nagyon örvendtem ennek a meghívásnak.

– *Hogyan választják ki a kongresszus előadóit?*

– Több bizottság működik a kongresszus előkészítésében. Az egyik eldönti, kik tartják a minden matematikushoz szóló plenáris előadásokat, és kik legyenek a külön szekciók előadói. Akik erről döntenek, szakmánk kiválóságai, jól átlátják az egész világ matematikáját. Körülbelül tíz szekcióval fedték le a matematika több ágazatát. Engem két szekció is meghívott előadónak, ami ritkaság. A topológia és az algebrai geometria képviselői egyaránt felkértek egy közös előadásra. Ez azért történhetett meg, mert az utóbbi években éppen ennek a két területnek a kapcsolataival és összefonódásaival foglalkoztam.

– *A meghívásodról hogyan értesültél? Telefonáltak?*
– Nem, nem. Egy e-mailt kaptam, abban írták, hogy szeretnének meghívni előadónak, elfogadom-e a meghívást. Természetesen azt válaszoltam, számomra ez nagy megtiszteltetés.

– *Miről beszéltél, mi volt az előadásod témája?*
– Mivel mind a két csoportot megcéloztam, a topológusokat és az algebrai geometereket is, ezért az előadásomat úgy építettem fel, hogy párhuzamosan futtattam a két területen elért eredményeimet, és minden pillanatban rámutattam az összefonódásukra, az egymásra való hatásukra. Ebből a kapcsolatból született tételek adták előadásom erejét és fő üzenetét.

Az algebrai geometria algebrai módszerekkel tárgyalja a geometriát, eszközei, technikája teljesen más, mint a topológiáé. Az algebrai geometria merev sokaságokat tanulmányoz, a topológiában sokkal nagyobb a deformálhatósági szabadság. Mások az eszközök, a közlési nyelv és az osztályozási struktúrák. Arról beszéltem, hogyan kapcsolhatók mégis össze, az algebrai geometria invariánsai hogyan tükröződnek a másik elméletben, a kisdimenziós topológiában.

– *Gondolom, elsősorban a saját eredményeidre építetted az előadásod.*
– Így van. Pár évvel ezelőtt bevezettem egy új kohomológia-elméletet, ami a kisdimenziós topológiához és az algebrai geometriához is kapcsolódik. Ezzel mérhető az összhangjuk, az összefonódásuk. Ezzel az apparátussal lehetőségem nyílt arra, hogy a két területet összehasonlítsam, az egybeeséseket, a harmóniájukat megmutassam.

– *Volt visszhangja az előadásodnak? Voltak kérdések?*
– Elmondom, hogyan történt. Engem a negyedik napra osztottak be. Közben már az első napokban sok nagyon szép, tartalmas előadást hallgattam. Amikor esténként hazamentem a szállásomra, azon aggódtam, hogy az enyém nem lesz hasonlóan tartalmas. Ezért minden este kicsit beleírtam még valamit, erősítettem. Tudtam, lesznek ott néhányan, akiknek fontos a véleménye, szerettem volna nekik is...

– *... megfelelni?*
– Igen, így van, hiszen kicsit hiú is az ember. Mert ha annak a két-háromnak meggyőző lesz az előadás, akkor én is elégedett lehetek. Eljött a nap, kicsit izgatott voltam, a hangosítóval is gondjaim akadtak, igyekeztem is kellett, hogy az esténként kibővített mondanóm végére jussak. Az időt be kellett tartani, ott futott előttem az óra, számlálta a perceket.

– *Azért hadd vessem itt közbe, hogy számomra mértékadó kollégád szerint igen jó előadó vagy.*
– Talán. Visszanézve az előadást, végül is nem sikerült rosszra. Ha kicsit lendületesen is, de a végére értem. Utána többen odajöttek, látszott, hogy átment az előadás ereje és mélysége, meggyőző volt a számukra. Páran mondták, hogy jó tömör volt. Másnap mesélték, hogy az egyik intézetigazgató barátai körében úgy jellemezte, hogy „Némethi nem ejt foglyokat”.

– *Foglyokat? Ezt nem értem.*
– Én sem értem. Aztán nevetve megmagyarázták, hogy nem túl sok esélyt adtam a hallgatóság egy részének a túlélésre. De ezt viccesen inkább elismerésnek szánták. A későbbi visszajelzésekből is az derült ki, hogy érdemes volt a teljesség mellett dönteni, a mélységeket megmutatni.

– A szakmád részleteihez még visszatérünk, akkor majd vigyázz rám, inkább a foglyod szeretnék maradni.

– Igyekszem majd figyelni rá.

– Kedves olvasmányom Szabó Zoltán Szerelmes földrajz című könyve. Ebben a szerző arról ír, hogy a szülőhely, a táj, amely a gyermekkorban körülvesz, milyen hatással van az író, a költő életútjára, jellemére. A matematikust is formálja az a vidék, ahová született?

– Azt hiszem, mindannyian elmondhatjuk, hogy örök nyomokat hagyott bennünk a szülői ház, a vidék, ahol felnévelkedtünk. Én ma is nagyon kötődöm Erdélyhez, kötődtem szüleimhez, akik sajnos már nem élnek. A Kis-Küküllő mentén, Maros megye Hargitával szomszédos községében, Erdőszentgyörgyön születtem. Édesanyám és édesapám Hargita megyeiek voltak. Gyermekkorom meghatározója anyai nagyszüleim kis faluja, Nagykede, Rugonfalvától néhány kilométerre északra. A dombok közti völgyben fekvő falucskáknak két házoros utcája volt csak, ma már a kihalás szélén áll, elvándoroltak onnan az emberek. Bennem örök nyomot hagyott az a vidék, azok a falusi emberek, az élethez való hozzáállásuk. Sokszor ma is úgy mérem az embereket, hogy hozzájuk, az ő cselekvéseikhez hasonlítom.

– Akkor sajnos gyakran érhet csalódás a mai budapesti világunkban. Kérlek, mondj valamit a szüleidről.

– Édesanyám Kedében született, később tanítóképzőbe adták Székelykeresztúrra. A háború alatt és után ott megszűnt a tanítás, a képzőt Udvarhelyen fejezte be, Székelyudvarhelyen. Tanítóként először kis falvakban kezdte, majd sok-sok éven át Erdőszentgyörgyön tanított, onnan ment nyugdíjba, ott is halt meg pár évvel ezelőtt.

– Az Erdőszentgyörgyi Figyelő lap 2016. év végi számában olvastam róla szép búcsúztatást: „Némethi Erzsébet tanító néni az erős lelkek közé tartozott, aki örök mosolyával tudott bátorságot önteni a megtorpanókba. Az ő jóságos szavain erdőszentgyörgyiek egész nemzedéke nevelkedett, és találta meg a tudás felé vezető utat.”

– Igen, ott élte le az életét, mindenkit ismert, sok-sok generációt tanított, ő volt Szentgyörgy tanító nénije.

– Édesapád?

– Neki érdekes az élettörténete. 1925-ben született Székelyudvarhelyen, amit 1940-ben, a második bécsi döntéssel visszacsatoltak Magyarországhoz. Apámat nagyon fiatalon behívták katonának a magyar hadseregbe. A háború vége felé orosz fogságba esett, egy évi fogság után, amikor a moldvai gyűjtőtáborból Oroszországba vitték volna vonattal, megszökött. A Kárpátokon át hazagyalogolt Székelyudvarhelyre. Mire hazaért, Udvarhely már román város lett, mert a front is és a történelem is áthaladt Erdélyen. Apám megkapta a behívót a román hadseregbe, amely akkor már az orosz oldalon harcolt.

– Kis magyar abszurd történelem Kelet-Közép-Európában.

– Képzeld el! Mindez ugyanabban a városban, ugyanabban a háborúban történt. Apám hallgatag ember volt, nem sokat mesélt bizonyos dolgokról. De később hogyan is mesélt volna ilyeneket nekünk, a kisgyerekeinknek, a román világban? Orvosi papírokkal végül megúsza, hogy újra be kelljen vonulnia.

Édesapám a háború utáni Erdélyben húszévesen próbálta elkezdni, újraépíteni az életét. Nagyanyám Bedő lány volt, nemesi ág, birtokkal Hodgyában, nagyapámnak mészárszéke, csizmadiaműhelye volt. A háború után elment a vagyon. A semmiből kellett

új életet kezdeni. Apám végül megyei pénzügyellenőr lett. A hetvenes években volt egy hosszabb időszak, amikor munkanélküli lett, kitették a munkahelyéről. Nem volt megalakuló ember, nem állt be a sorba, amit akkor elvártak volna tőle. Később Szentgyörgyön a néptanács könyvelője lett. Az élethez való hozzáállását, a belső egyensúlyát azonban nem ezek a nehézségek határozták meg. A bizakodása és emberszeretete töretlen maradt. Nagy lendülete volt. Sok környékbeli emberen segített. Ha valami feldúlta vagy megbántotta, akkor kiült a méhkasok mellé, és addig nézte a méheket, amíg megnyugodott.

– *Hol kezdte iskolába járni?*

– Erdőszentgyörgy akkor kis iskolaközpontja volt a Kis-Küküllő mentének, Balavásár és Szováta között, Marosvásárhelytől 35 kilométerre.

– *Ki figyelt fel a matematikai tehetségedre?*

– Kilencedikben, az első gimnáziumi osztályban igen jó fizikatanárunk volt, Sipos Dezsőnek hívták. Ő nagyon odafigyelt rám, rengeteg pluszfeladatot adott, ezekből sokat tanultam. Romániában akkor úgynevezett tantárgyi olimpiák voltak, helyi, megyei szakaszokkal, végül országos döntővel. Erdőszentgyörgyről a megyei szakasznál tovább nem nagyon jutottak a diákok.

Az történt, hogy a helyi szakaszon jól szerepeltem, továbbküldtek a megyei fizikaversenyre, amit megnyertem. Ez nagy meglepetés volt. A tanárommal madarat lehetett volna fogatni, hiszen megelőztem a híres marosvásárhelyi román és magyar nagy iskolák diákjait is. Úgy volt, megyék az országos olimpiára. Hihetetlen energiával, lelkesen készültem, de végül addig csúrték-csavarták Vásárhelyen a dolgot, míg kihozták, hogy mégis egy marosvásárhelyi román diák lett az első, így nem engem küldtek az országos versenyre. Az emberrel jó és rossz dolgok is történnek. Ez engem akkor nagyon bántott. A szüleim vigasztaltak, az iskolában is mindenki vigasztalt, mégis annyira rosszul lettem, hogy kórházba kerültem. Elküldtek a segesvári kórházba, biztosan sárgaságom van. Három nap múlva az orvos azt mondta, hogy semmi bajom sincs, gyorsan menjek haza, mert ott még beteg leszek.

– *Lelkileg viselt meg az igazságtalanság.*

– Meglehet, úgy volt, mert fáj mindenem. Mindegy, kihevertem, mert alapvetően vidám gyerek voltam. Valami azonban megtört bennem is és a tanáromban is. A 10. osztályt még nagyon jó eredménnyel végigjártam Szentgyörgyön, de már nem volt meg a régi lendület.

– *Mondhatjuk akkor, hogy a fizikától vezetett az utad a matematikához?*

– Az igazság az, hogy diákként sok minden érdekelt, sok mindent próbálgattam. Az is lehet, hogy tévedésből lettem matematikus.

– *Ezt azért kellő kételkedéssel hallgatom. Végül nem Erdőszentgyörgyön fejezted be a középiskolát.*

– Bevezettek egy törvényt Romániában, ennek következtében számos középiskolát, líceumot átalakítottak mezőgazdasági vagy ipari szakközépiskolává. A szentgyörgyi iskolával is ez történt, a helyi bútorgyár ipari középiskolája lett, ott kellett gyakorolni a bútortalapok smirglizését. Édesapám akkor azt mondta, fiam, jó lenne, ha megnéznénk, hol folytathatnád a középiskolát. A szováta középiskola igazgatója, aki jól ismert, mivel a fiával barátok voltunk, eljött édesanyámhoz, hogy rábeszélje, hozzájuk menjek tanulni. Édesapám azonban azt mondta, nézzük meg Marosvásárhelyt, ott vannak a legjobb magyar tannyelvű középiskolák. Egyedül bement Vásárhelyre, a Bolyai Farkas Elméleti

Líceumba. Elmondta, hogy van egy jó tanuló fia, aki tanulmányi versenyeket nyert, kérdezte, van-e esély arra, hogy ide járhatson. Nem tudom, pontosan hogyan történt, mert csak sokkal később mondott szűkszavúan annyit a történekről, hogy nagyon bántóan, lekezelően beszéltek vele. Ide semmi esélye sincs behoznia a fiát, erre ne is gondoljon, mondták neki. Esetleg a sportosztályra hozhatja, ott még van néhány hely.

– *Az igazgatóval beszélt?*

– Nem tudom, de biztosan nem a portással. Édesapám fél napig nézte a méheket, aztán másnap hajnalban elment Segesvárra. Segesvár azért is jöhetett szóba, mert korábbi osztálytársam, Varga Csaba, akivel korábban Erdőszentgyörgyön egy osztályba jártam, már tizediktől ott tanult. Győzködött, gyere ide András, itt jó dolgod lesz! Varga Csaba ma Kolozsváron a Babeş-Bolyai Tudományegyetem matematikaprofesszora.

Édesapám tehát elment Segesvárra, ott nagyon kedvesen fogadták, biztatták, hozza csak ide a fiát, itt jó helye lesz. A döntés megszületett, a 11. osztályt már Segesváron, a Mircea Eliade Főgimnáziumban kezdtem el.

– *Ahhoz szerencse is kell, hogy az iskolában találkozzunk olyan tanárral, aki odafigyel a tehetségre, és segíti kibontakozni. Segesváron ezek szerint volt ilyen tanár.*

– Matematikatanárunkat, Farkas Miklóst kell először kiemelnem. Jó hangulatú iskolába kerültem, ahol több kiváló tanárunk volt, említhetem Ferencz Árpád fizikatanárunkat és feleségét, Ferencz Emiliát, aki biológiát tanított, vagy Szentannai Mózes kémiatanárunkat.

A magyaroknak nem volt bennlakása Segesváron. A szászok kollégiumában helyeztek el minket, fenn a várban, az evangélikus templommal szemben, az óratorony tövében. Szép volt a város, nagyon jó az osztályunk. A környező szórványból, a Kis- és Nagy-Küküllő menti községekből, Medgyesről, Rákos és Apáca környékéről is jöttek oda. Változatos diáksereg gyűlt össze, mindenki tanult, mindenki igyekezett. Egy csaknem negyventagú, összeérett osztályba érkeztem. Beültem az utolsó padba, figyeltem, hogy mi történik.

– *Könnyű volt beilleszkedni?*

– Az osztálytársakkal nem volt baj. Románul azonban nem nagyon tudtam, franciául sem, amit ott tanultak. A nyelvekkel nehézségeim voltak, de nekiálltam, igyekeztem. Ami pedig jól ment, például a matematika, abba beleadtam a teljes erőmet. Segesváron is úgy kezdődött, hogy megnyertem a helyi matematikaversenyt, azután a megyei szakaszt, mehettem az országos döntőre. Ott második lettem, bekerültem a selejtezőbe, ahonnan a Nemzetközi Matematikai Diákolimpiára készülő keretbe válogatták a diákokat. Akkor talán a harmadik vagy a negyedik lettem, így az olimpiára készülő román csapat kerettagja lehettem. Igazából akkor még románul sem tudtam rendesen, mégis beválasztott a matematikus versenybizottság. Pedig mondhatták volna, hogy ez a magyar fiú nem érdekli minket. Ezért hálás vagyok nekik.

– *Segesváron Farkas Miklós tanár úr hogyan készítette fel benneteket matematikából?*

– Farkas tanár úr több tankönyvnek a szerzője vagy társszerzője. Megvolt a rendszere, nagyon erős és színvonalas anyagot adott le az óráin, és rengeteg feladatmegoldást kért. Az osztályban többen voltunk olyanok, akik mérnöki vagy matematikus pályára készültünk.

– *A tanár úr honnan gyűjtötte össze nektek a feladatokat?*

– Csodálatos könyvtára, rengeteg példatára volt, de gyűjtött nekünk feladatokat a Romániában megjelenő *Gazeta Matematică* folyóiratból, az orosz *Kvant*-ból, a magyar

Középiskolai Matematikai és Fizikai Lapokból és a Matematika tanításából is, bár a magyar és a román tanterv eltérő. Amikor elkezdtem olimpiázni, akkor újabb és újabb feladatokat szerzett. Megkérte Mezei Elemér tanítványát, aki már Kolozsváron tanult, hogy az egyetem könyvtárából szedjen össze feladatokat, és küldje haza neki.

– Most akkor hadd idézzem meg itt a matematikatanárodat. Elárulom, mi már negyedszázada jól ismerjük egymást.

– Na, nézd csak!

– Farkas tanár úr ezt írta nekem, amikor megtudta, hogy mi beszélgetni fogunk: „Nagy nehézségek árán összegyűjtöttem száz feladatot, köztük nagyon nehezeket is, s odaadtam a fiúknak, gondoltam, ezzel hónapokig elbábelődnek. András nem sok idő múlva jelentkezett, hogy elkészült a megoldásokkal. Valóban, kevés kivétellel, ahol apróbb hibák vagy hiányosságok voltak, tényleg megoldotta valamennyit. Mondtam neki viccesen: »Ha így haladunk, hamarosan a sírba teszel.« Andrásnak nagy volt a munkabírása.”

– Vitt előre minket a lendület. Együtt dolgozva észre sem vettük, hogy milyen nagy ütemben haladunk. A tanár úr meg a háttérből figyelt ránk. Az történt, hogy a segesvári középiskola vasipari líceummá változott. A város végében volt egy nagy vasipari gyár, és előfordult, hogy egy hétig ott kellett dolgoznunk. Mindenki ment, mentem én is reszelni. De eljött az idő, amikor az országos versenyre kellett készülni. Akkor Farkas tanár úr elrendezte, hogy azon a héten nem kellett megjelennem a gyárban. Otthon dolgozhattam, feladatokat oldottam.

– Ezek szerint a tanár úrnak tekintélye van a városban.

– Van tekintélye, átlátta a dolgokat, és amikor szükségét látta, akkor lépett. Nemcsak tankönyveket, feladatokat adott, hanem a hátát is tartotta értünk.

– Akkor tehát már tizenegyedik osztályosként, vagyis harmadik gimnazistaként bekerültél a románok matematikai olimpiára készülő keretébe. Az hogyan történt?

– Az olimpián az országok nyolcfős csapatokat indítanak. Anyagi okok miatt a felkészítőtáborba csak tizenketten mentünk el Sinaiára. Ott készültünk hetekig a város híres matematikatanárának vezetésével, de Bukarestről, az egyetemről és a kutatóintézetből is jöttek hozzánk felkészítő tanárok.

Akkor minden olyan hihetetlen gyorsasággal történt velem. A nyáron még a mezőn dolgoztam, otthon állatokot tartottunk, szeptemberben felkerültem Segesvárra Szentgyörgyről, tavasszal pedig már a Nemzetközi Matematikai Diákolimpiára készültem Sinaián. Szinte a semmiből bekerültem egy válogatott társaságba. Kezdetben nehézségeim voltak. Ott csodabogárnak számítottam, mert hiába voltam elég gyors és jó feladatmegoldó, még nem nagyon tudtam románul. Azok a fiúk, akikkel Sinaián összekerültem, az ország legjobb iskoláiból jöttek. Őket már évek óta a versenyfeladatok megoldására képezték ki, az összes ilyen könyvük, példatáruk megvolt, ismerték a különleges típusú feladatokat, a megoldásukhoz használatos fogásokat. Nekem ez mind új volt. Begyűjtöttem azokat a könyveket, amiket ők használtak, és nekiálltam, éjjel-nappal tanultam, hogy bepótoljam az elmaradásomat. Nagy munka volt.

– A magyar diákokat hogyan fogadták a felkészítőtáborban a többiek?

– Nem volt ebből gond. A matematikával foglalkozó emberek, a felkészítő matematikusok és a diákok is mind támogattak. Ez az igazság. Ugyanakkor a tizenkettes keretszám nem volt bölcs választás. Mindenki tudta, hogy ebből majd négy ember kiesik, ez bizony

feszültséget okozott. A következő évben, amikor negyedéves lettem, már harmincfős, nagyobb keretet készítettek fel, Bukarest mellett.

– *Sinaián tehát bekerültél a román csapatba. A 19. Nemzetközi Matematikai Diákolimpiát akkor, 1977-ben Jugoszlávia rendezte.*

– A bukaresti egyetem tanára, Cuculescu vitte a csapatunkat az olimpiára. Ő diákként és azóta is nagyon tisztellem. Belgrádban rendezték az olimpiát, előtte nagy ceremónia, majd elkezdődött a verseny. Mindenki külön asztalnál ült, előttünk lezárt borítékban az aznapi feladatsor. Egyszerre kellett kibontanunk a borítékjainkat. S mikor kinyitottam a borítékomat, láttam, hogy nekem a román mellé magyar nyelven is betették a feladatlapot. Ezt csak Cuculescu intézhette el, arra gondolva, nehogy félreértsek valamit a román nyelv miatt, kapjak már egy magyar példányt is. Amikor ezt megláttam, végigömlött rajtam magyarságom, hovatarozásom minden velejárája; olyan érzelmhullám, hogy percekig nem tudtam a matematikára figyelni.

Az életnek és a magyar–román viszonyoknak igenis voltak ilyen pozitív megnyilvánulásai, és persze néhány alkalommal a fordítottját is megtapasztalhattam.

– *Farkas tanár úr említett olyan esetet, amikor a magyarságod miatt bántottak.*

– Ez az előbbire rácsafoló történet, de elmondom. Negyedikes koromban, 1978-ban a Nemzetközi Matematikai Diákolimpiát Románia rendezte. Nagyon tudatosan törekedtem arra, hogy akkor is csapattag legyek. Tudtam már, hogy mások miből készülnek, Farkas tanár úr még nagyobb lendülettel gyűjtötte a feladatokat, még több szabadságot adtak Segesváron.

Megvolt az országos matematikaverseny, és utána a legjobbak két nap leforgása alatt, egy központi selejtezőn döntötték el, kik kerülnek be az olimpiai nagykeretbe. Első nap a feladatok megoldását magyarul írtam, ezt eddig is mindig így tettem. Éreztem, jó lett, jól sikerült. Este azonban a román pártfelügyelő letámadta Farkas Miklós tanár urat, hogy ez így nem megy, hogyan képzeljük, hogy magyarul írok. Bántó beszélgetés volt. Végül az lett, hogy másnap románul írtam le a feladatmegoldásokat. Az is jó lett. Kijöttek az eredmények. Bekerültem ugyan a harmincas olimpiai nagykeretbe, de jóval kisebb pontszámmal, mint amire számítottam. Később, már az olimpiai felkészülés során, alkalmam volt beszélgetni Cuculescu tanár úrral, az olimpiai csapat vezetőjével. Mondtam neki: – Tanár úr, tudom, hogy már nem számít, de valamit nem értek. Megoldottam a feladatokat, úgy éreztem, hogy az élbolyban leszek, végül alig kerültem be a keretbe. – Semmi baj, fiú – mondta, megyünk, megnézzük a selejtező eredményét. Elővette az összes papírt, s akkor kiderült, hogy az első napi, magyarul megírt feladatmegoldásaimat ki sem javították.

– *Ne mondd! Ezek szerint csak a második napi megoldásaidat vették figyelembe? Azzal is bejuttattál az első harmincba?*

– Igen, így történt. Az első napi megoldásaim mintha nem is lettek volna. Cuculescu tanár úr is csak nézett, elnézést kért, azt mondta, ezen már ő nem tud változtatni, lényeg az, hogy bekerültem a keretbe. Később tudtam meg, hogy Farkas tanár úr, aki észlelte, hogy jóval kevesebb pontot kaptam a megérdemelnél, óvni akart, de megnyugtatták, hogy tanítványa így is benne lesz az olimpiai keretben. A vezetőtanárt arra kérte, ügyeljen rá, hogy magyar nemzetiségem miatt ne kerüljek hátrányos helyzetbe. Cuculescu, aki becsületes, korrekt ember, ezt meg is ígérte neki.

– *Hogyan készültetek a 20. diákolimpiára, ami Románia számára igen fontos lehetett, hiszen ott rendezték meg, Bukarestben?*

– A kerettagokat, a harminc diákot kivették az iskoláikból. A Bukarest melletti fizikai kutatóintézetben (Măgurele Institutul de Fizică Atomică) laktunk, jobbnál jobb egyetemi oktatók jártak hozzánk és készítettek fel a versenyre: Voiculescu, Popa és mások. Nagy élmény volt ez nekem, nagyszerű emberekkel ismerkedhettem meg akkor. Minket ott nagyon tanítottak, egész nap csak matekoztunk, a világból keveset láttunk. Az érettségit is Bukarestben tettük le.

– *A nyolc tagú román olimpiai csapatba végül 1978-ban is bekerültél. Hogyan választották ki azt a nyolc diákot?*

– Állandóan versenyeztettek minket, azután jött a választás.

– *Az volt az egyetlen Nemzetközi Matematikai Diákolimpia, amelyen nem vett részt a magyar csapat. Reiman István, aki a magyar diákoknak tartotta legendás felkészítő szakköreit, könyvében így ír erről: „Hivatalos magyar közlemény szerint a magyar művelődési miniszterhez nem érkezett meg a meghívás, ennek híjával nem kerültek magyar diákok a versenyre. A politikai háttér nyilvánvaló abból a tényből, hogy rajtunk kívül a Szovjetunió és az NDK csapata sem vett részt ezen az olimpián, a távolmaradás indokát tehát nem Budapesten kell keresni. Ez a jubileumi olimpia egyébként egyike volt a legszínvonalasabb olimpiáknak.”*

Hozzáteszem: nagy kár, hogy Magyarország nem vett részt azon a diákolimpián. Így már csak Bulgária és Románia az a két ország, amelyek kezdetektől ott voltak minden matematikai olimpián. 1978-ban első helyen végzett Románia, két arany, három ezüst és két bronzéremmel, megelőzve az Amerikai Egyesült Államokat és Angliát. Bár a magyar csapat nem indult el ezen az olimpián, egy magyar diák mégiscsak szerzett ezüstérmel: Némethi András. Ez szép eredmény.

– Akkor kicsit bántott, hogy az aranyat elszalasztottam. De meglehet, a Jóisten akkor azt gondolta, hogy így lesz jól.

– *Ezek után, gondolom, egyértelmű volt, hogy matematikusnak tanulsz tovább az egyetemen.*

– Igen, de a beiratkozásom megint egy másik mese. Egyértelmű volt, hogy Kolozsvárra jelentkezem, a Babeş-Bolyai Tudományegyetemre, mert egész Erdélyből minden továbbtanulni akaró magyar oda jelentkezik. Édesapám is ezt támogatta. Mi, akik az olimpiára bekerültünk, választhattunk, hogy melyik egyetemen szeretnénk továbbtanulni. Csak a hivatalos papírokat kellett kitölteni, és beadni arra az egyetemre. Édesapám vitte fel a megfelelő időben a papírokat Kolozsvárra, mert akkor éppen zajlott a matematikai diákolimpia. Ott azonban kiderült, hogy orvosi vizsgálatra is szükség lenne. Édesapám feltalálta magát, elment az orvosi rendelőbe, hogy ő a jelentkező. Megvizsgálták, majd mondták neki: a bácsi matematikusnak még jó lesz. Megkapta az igazolást.

– *Ez komoly?*

– Édesapám így mesélte el otthon, s bár viccelt néha, de hogy akkor is ezt tette volna, azt már sohasem tudom meg. Az orvosi igazolást mindenesetre megszerezte, és beadta az egyetemen.

– *Hogyan kerültél akkor mégis a bukaresti tudományegyetemre?*

– A fiatal román matematikusok az intézetből és az egyetemről, akik felkészítettek minket a diákolimpiára, eldöntötték, hogy nem engednek Kolozsvárra. Látták a szintkülönbséget a bukaresti és a kolozsvári matematikai élet között, bántotta volna őket, ha nem Bukarestben folytatom. Kezdetben öntudattal ellenálltam, de azután elég határozottan mondták: „Menj el Kolozsvárra, kérd ki a papírjaidat, s hozd fel Bukarestbe! A tanügyi minisztériumban már elrendeztük, hogy nálunk tanulsz tovább.”

Így történt. Kilenc hónap katonaság után mentem a bukaresti egyetemre.

– *Milyen volt az életed a bukaresti egyetemen?*

– Az egyetem kollégiumában laktam, s bár én nem vettem észre, de pár nyitottabb szemmel járó társam felvilágosított arról, hogy állandó megfigyelés alatt állok, jelentenek rólam. Mít jelenthettek, nem tudom, mert bár megvolt a véleményem a történésekről Ceaușescu idejében, de nem fecsegtem, a matematikába fektettem minden energiámat, annak éltem. Bukarestben sok jó emberrel találkoztam, a román matematikusképzéstől megkaptam, amit csak adhattak: a legtöbbet, a csúcst. Egyetemi éveimre ezért jó érzéssel gondolok vissza.

– *A matematikus szakon hányan tanultatok?*

– Sokan, vagy kétszázan, mert négy évig együtt tanultunk a tanár szakosokkal. De az a mag, amely azelőtt együtt olimpiázott, együtt maradt, közösen dolgoztunk tovább. Az első évtől figyeltek ránk a tanáraink, külön szakköröket tartottak, különóraakra jártunk hozzájuk. Az akadémiai intézetben dolgozó fiatal matematikusok is tovább foglalkoztak velünk. Ekkorra már a bukaresti Román Tudományos Akadémia matematikai kutatóintézetét Ceaușescu megszüntette. Lánya, Zoia Ceaușescu vezetésével megmaradt egy kisebb csoport a repülőgépgyár keretében, ott vészelték át ezt a nehéz periódust. Mindenesetre, az egyetem és a kutatóintézet matematikusai hihetetlen erőfeszítéseket tettek a tehetséges diákok kinevelésében, megmentésében. Tudatosan feltérképezték, kiben milyen tehetség rejlik, és szétosztották egymás között, aszerint, hogy ki mi iránt fogékony, és külön foglalkoztak velük.

– *Hogyan derült ki, hogy te a matematika mely részéhez vonzódsz?*

– Az elején mindent tanultam. Szerettem, jó volt. Nagyon jó tanáraink voltak, jól kezeltek minket, sokat segítettek. Az egyik írásbeli vizsgán azt a feladatot kaptuk, hogy egy függvényről be kellett bizonyítani, hogy Lebesgue-integrálható. Nekem sehogyan sem jött ki. Ott töprengve aztán rájöttem, hogy amit kérnek, annak éppen az ellenkezője igaz. Leírtam, és beadtam ennek a bizonyítását.

– *Kicsit rizikós dolog.*

– Veszélyes helyzet, mert lehet, hogy tévedek. Ugyanakkor az is veszélyes lehet, ha igazam van, s akkor ha a tanárnak nagy az egója, ezt rossz néven veszi. Szóval, kissé feszengtem, amíg az eredményre és a rákövetkező szóbelire vártunk. Aztán egyszer csak behívott magához a tanár: Némethi, gyere, mondd el, hogyan gondoltad! Elmagyaráztam, elfogadta.

– *Meglehet, tudatosan adta nektek így ezt a feladatot, ki jön rá, hogy nem igaz az állítás.*

– Nem, nem, ő azt hitte, hogy így igaz. Jó tanár volt, de ott valamit elnézett. Hasonló esetek után még jobban figyeltek az emberre.

Végül az egyetemen Costache Teleman irányítása alá kerültem, aki a geometria, a differenciálgeometria és az algebrai topológia professzora volt, hihetetlenül jó matematikus és egyenes ember. Az akkori Romániában ő nem volt politikailag megfelelő káder, néhány évig az egyetemről is eltávolították. Teleman harmadéveseknek tartott differenciálgeometriai előadásaira már másodéves koromban eljártam, és az utána következő két évben is, mert az anyagot mindig másképp adta elő. Valójában a nálam két évvel fiatalabb fiának beszélt, akiből azóta híres matematikus lett. Nagyon sokat tanultam Teleman professzortól, jártam hozzá algebrai topológia olvasókurzusra is, amiben elég ügyesen haladtam. Egy cikkemet is segített megjelentetni, átnézte, javíttatta. Negyedév végén nála írtam a szakkolgozatomat algebrai topológiából. Azelőtt minden egyetemnél volt egy ötödik év,

amit nevezhetünk mesterszagnak vagy kisdoktori évnék. Ide a legjobbak közül válogatták ki a hallgatókat. Amikor végeztem, éppen nagy átszervezés zajlott, a román kulturális minisztérium ezt a lehetőséget meg akarta szüntetni. A bukaresti egyetemnek még kivételesen megengedték, hogy két ilyen csoportot indítson, hét-hét emberrel, akiket országos szinten válogattak ki. Az egyik csoport algebra és geometria, a másik analízis, funkcionál-analízis, operátorelmélet témakörben indult. Bekerültem az első csoportba, így ötödévre az egyetemen maradtam.

– *Az ötödév végén egyetemi doktori fokozatot szerezte, majd a román akadémia Matematikai Intézetébe kerültél. Oda pályázni kellett?*

– Romániában a nyolcvanas években az állások elosztása úgy történt, hogy készítettek egy listát az álláshelyekről, az egyetemek pedig egy másik listát a végzettekről, tanulmányi eredményeik szerinti sorrendben. Vagyis mégsem egészen úgy, mert a legjobbak elé odatették a politikailag jól fekvő hallgatókat, akik a kommunista ifjúsági szervezetekben hasznosan tevékenykedtek. Így aztán ők választhattak először az állások közül. Amikor a sor valakihez ért, a még meglévő helyekből választott, amit kötelező volt betölteni. Utólag nehéz volt cserélni.

Jól végeztem az egyetemet, minden jegyem a legmagasabb tízes volt, egyedül a Románia története és a román kommunista párt története vizsgán kaptam kilencset. Na, az nagyon nehéz vizsga volt. Ott elég sokkos állapotba kerültem. Szegény történelemtanár adhatott volna akár elégségest vagy elégtelent is, de amikor kinyitotta az indexemet, és meglátta a csupa tízest, gyorsan beírt egy kilencset. Később tudtam meg, hogy a matematikatanárim, amikor ezt megtudták, szabályszerűen letámadták, hogyan tehetett velemilyent, hogy lerontotta a jegyeimet. Pedig állíthatom, még jóindulatú is volt hozzám.

– *Végül is úgysem választhattál volna állást az elsők között.*

– Nem akarok részletekbe bocsátkozni, a lényeg az, hogy a matematikai kutatóintézet már korábban kinézett magának engem és egyik társamat. Két álláshelyet írtak ki, s az egyetemi bizottság tudomására hozták, hogy azt nekünk szánták. Így megkaptuk a kutatói állásunkat.

Mindez a kulturális forradalom időszakára esett. Akkor minden egyetemet végzettnek a rendes munkakezdése előtt három évig vidékre kellett mennie, tanítani. Végül csak egy évet voltam Felsőboldogfalván, ötödik, hatodik, hetedik osztályos kisgyerekeket tanítottam számtanra. Hét kis falu gyűjtőhelye volt az iskola, a nagy hóban az autóbusz sem járt, úgy gyalogoltak be oda a gyerekek. Az egy nagyon más világ. Rengeteg könyvet vittem nekik, tanítottam őket matematikára és kultúrtörténetre. Igyekeztem fenntartani az érdeklődésüket, rengeteget meséltem nekik, a számtanórába beleszóttam az egyiptomi piramisokat is. Akkor Székelyudvarhelyről jártam ki, és közben az ottani gimnáziumban felkészítettem diákokat matematikaversenyekre. Ketten közülük matematikusok is lettek.

– *A bukaresti matematikai kutatóintézetbe mikor kerültél?*

– Az intézetben 1985-től kezdtem dolgozni, de már ötödévesen is kapcsolatban álltam pár ott dolgozó szakemberrel. Telemannál algebrai topológia volt a fő témaköröm, az intézet hatására váltottam algebrai geometriára. Alexandru Dimca vezetett be a szingularitáselméletbe, átlátta, milyen nyílt kérdésekkel kellene foglalkoznom, és segítséget nyújtott. A vezető mentorom Lucian Bădescu lett, aki hihetetlenül rendes ember, sokat segített és tanított.

Amikor az intézetbe érkeztem, többen a pártfogásukba vettek, barátságukba fogadtak. Most is emlékszem Dorin Popescu szavaira: „András, ezekre vigyázz, ők a megfigyelők, a

jelentgetők, azok meg a kitűnő matematikusok!” Hálás vagyok nekik ezért, mert fiatalon még naiv az ember. Erdélyi magyarként az ember önkéntelenül is elszólhatja magát...

Az intézetben hihetetlenül sok matematikát tanultam. Az egyetemmel is jó volt a kapcsolatunk, besegítettünk az oktatásba, a szemináriumvezetésbe. Nagy volt a kontraszt az intézet és a külvilág között. Az intézet nagy szellemi szabadságot biztosított, de Romániában ezek voltak a legszorosabb, legínségesebb évek: sorban kellett állnunk tejért, vajért... Az intézeti éveimre mégis nagyon jó visszaemlékezni. Sok jó barátot szereztem akkor, amilyenek korábban az olimpiai csapattagok is voltak. Azután jött a változás éve, és majdnem mind kikerültek külföldre: Amerikába, Franciaországba... Jó velük néha újra találkozni, közösek az emlékeink, azonos az értékrendünk.

– *Azután Némethi András is Amerikában folytatta. Hogyan jutottál oda?*

– Említettem már, hogy a román matematika milyen tudatosan építkezett, figyelt a fiatal tehetségekre. Románia bezárt ország volt, mi nem jutottunk ki Nyugatra. Az idősebb matematikusok azonban néha engedélyt kaptak egy-egy konferencián való részvételre, és közülük többen kinn is maradtak, hiszen neves professzorok voltak, könnyen kaptak állást egyetemeken. Nagy volt a román emigráció. A kinn élő román matematikusok tudtak az otthoni fiatalokról, azt is ismerték, ki milyen területen dolgozik. Amikor a határzár megszűnt, egy nap levelet kaptam Ohióból, a Columbus Állami Egyetemről. Henri Moscovici írta, aki az egyik legnagyobb román matematikus, tudományterületének világszínvonalú művelője. A levelet románul írta, „Drága András!” megszólítással, s benne az állt, hogy örvendene, ha odamennék hozzá az egyetem PhD-programjára, a jelentkezéshez szükséges papírokat elrendezik.

– *Nagy öröm, nagy lehetőség.*

– Igen, mert Romániában nehéz volt doktorálni, a kormány döntésétől is függött, hogy ki előtt, mikor nyitják meg a kapukat. Engem 1988-ban vettek fel a doktori programba, Lucian Bădescu volt a vezetőtanárom. Az utolsó pillanatban, 1990-ben még megvédtem Bukarestben a kandidátusnak megfelelő disszertációmát, utána mentem Ohióba, az egyetem PhD-programjára. Az ottani egyetemnek két román emigráns professzora is volt, Henri Moscovici és Dan Burghilea. Ők nagyon lelkesen fogadtak, támogattak, segítettek a mindennapi életben. Például nem volt meg az angol nyelvvizsgám, mégis odavettek a PhD-programra. Moscovici professzor ezt is elintézte. Lehet, hogy szerencsés vagyok, akit mindig segítenek az emberek. Ugyanakkor az igazság az, hogy én akkor már más szinten álltam, mint az ottani akkor induló PhD-hallgatók. Kutatóintézetből jöttem, több megjelent publikációval. Így azután nyolc hónap múlva ledoktoráltam Amerikában. A rákövetkező évben már tanársegédként folytattam a Columbus Egyetemen.

– *Dolgoztatok is együtt Moscovici professzorral?*

– Igen, akkor elég sok mindent tanultam tőle, olyanokat, amik számomra nagyon újak voltak. De ugyanakkor választanom is kellett. Amikor az ember új világba kerül, főleg egy eredményorientált világba, akkor kinyílnak előtte a lehetőségek, de nyomás alá is kerül. A magam útját is kellett járnom: publikálnom kellett abból, amit már tudtam, hogy állást kapjak, megalapozhassam saját életutamat.

– *Rényi Alfréd mondta, akiről ezt az intézetet elnevezték, hogy szerencséje annak van, aki kiérdemelte, aki megdolgozott érte. A matematikában jól mérhető a tudás. Az szép ebben a szakmában, hogy ha a tudásoddal kiemelkedsz, az sok minden mást felülír: nem számít, hogy magyar vagy román vagy, a matematikusok közössége családtagnak tekint.*

– Ezt mondom én is a diákjaimnak, amikor jönnek a panaszokkal, sorolják a nehézségeket. Az élet tele van akadályokkal. Tanulással, sok munkával helyezd magad mindezek fölé, mert utána már te írhatod tovább a történetedet. Biztatom őket: ha megküzdesz érte, meglesz az eredmény is. Segítek neked, induljunk el!

– *Térjünk most rá a szakmád világára. Hogyan alakult ki a mostani kutatásaid fő sodorfonala?*

– Az ötödév, a román matematikai intézet már utat mutatott. Azt folytatva belefutottam a szingularitáselméletbe, az algebrai geometria egyik ágába. Az algebrai sokaságok szingularitásait vizsgáltam, azokat a helyeket, ahol valami megtörik, nem természetesen viselkedik, ahol valamiféle katasztrófa történik. Általában szingularitáselmélettel, majd a komplex felületek szingularitásaival kezdtem foglalkozni, arra koncentráltam.

– *Nemrég olvastam a Magyar Tudományos Akadémia honlapján az új akadémiai tagokra érkezett ajánlásokat. Köztük van Némethi András neve is. Ajánlóid szép számmal vannak, ezt írják rólad: „Matematikán belüli szűkebb szakterülete az algebrai geometria, ezen belül a szingularitások elmélete, melyben a világ vezető kutatói közé tartozik... Kutatásainak központi kérdése, hogy egy komplex szingularitás topológiája mennyire határozza meg annak analitikus invariánsait. A kérdés vizsgálatára új fogalmakat vezetett be, új homológiaelméletet fejlesztett ki, és ezek segítségével évtizedes problémákban ért el látványos áttöréseket. Az általa talált rácsponthomológia fontos kapcsolatok bizonyultak a szingularitások analitikus és topologikus invariánsai között, és ez a konstrukció számos érdekes tételhez és sejtéshez vezetett.”*

Próbáljunk meg akkor itt némi fényt teremteni, hogy az általad létrehozott kapcsolat lényegét a nem matematikus olvasó is láthassa.

– Kezdjük a topologikus terekkel! Kétdimenziós topologikus tér például egy fociabdának vagy egy úszóguminak a felülete. A topológia a geometriai alakzatok olyan tulajdonságait vizsgálja, amik akkor is megmaradnak, ha azokat akár durván eltorzítjuk, de ezt szakításmentesen tesszük. A gömb alakú fociabda a topológus szemével nézve ekvivalens a tojás alakú amerikai fociabdával, az úszógumi pedig mondjuk egy lábasfedővel, aminek füle van. Egy topologikus invariáns olyan szám vagy valamilyen tulajdonság, ami egy ilyen alakzatra jellemző. Arra törekszünk, hogy annyi ilyen számot vagy jelenséget listázzunk, hogy azok együtt egyértelműen meghatározzák a jellemzésre szánt teret. A példáimban eddig „sima” terekről beszéltem, hiszen az úszógumi bármely pontjának a környezete egy kis sima törésmentes körlapnak felel meg. De akár a sima esetben is több dimenzióban már nagyon bonyolódik a kérdés. Például, az már nagyon nehéz feladat, hogy mi jellemez egy háromdimenziós sima teret. Hogyan tehetek különbséget a háromdimenziós terek között, mik az invariánsok? Nem véletlen, hogy Henri Poincaré híres sejtését, amely a háromdimenziós gömbfelületet jellemzi a háromdimenziós sokaságokon belül, száz évig nem sikerült bebizonyítani. Azután a kétezres évek elején egy orosz matematikus, Grigorij Jakovlevics Perelman bebizonyította.

– *Az algebrai geometria hogyan jön itt a képbe?*

– Az algebrai geometria az algebra és a geometria között teremt kapcsolatot. Algebrai egyenlettel, polinommal, többváltozós polinommal írunk le az objektumot. Például az $x+y=1$ a síkban egy egyenes, az $x^2+y^2=4$ pedig kör, melynek a sugara 2. Három dimenzióban az $x^2+y^2+z^2=1$ egy gömbfelület. Így akár több dimenzióban, több egyenlettel, több változóval írhatom le az objektumot. Lehet, hogy akár száz változóval, kétszáz egyenlettel,

de azok mind polinomiális egyenletek. Ezeknek az egyenleteknek a közös zérushelyei az az objektum, amit meg szeretnék érteni. Ennek is általában nagy a dimenziója. Ezt bizony nehéz elképzelni. A háromdimenziós térünkbe beágyazott kétdimenziós felületet, a gömböt vagy az úszógumit könnyen elképzeljük. De ahhoz valahogy már hozzá kell szoktatnunk magunkat, hogy például egy háromdimenziós objektumot elképzeljünk, mint absztrakt sokaságot beágyazás nélkül, vagy akár beágyazva egy mondjuk hatdimenziós térbe. Részben egy intuíciót kell kifejleszteni, amivel látjuk mindezeket, ugyanakkor meg kell találnunk mindazokat a matematikai fogalmakat, melyek precízen leírják őket. Bonyolítja az életet, hogy nem mindig a valós számokkal dolgozunk, a komplex számtest feletti zérushelyek néha előnyösebbek, vagy szükségesek, mivel az imaginárius megoldásokat is „látják”.

Tehát polinomokat írok le, és vizsgálom azok zérushelyeit. A polinomnak egyik lényege, hogy kimerevíti az általa leírt teret. Bármelyik kis részét csak egyértelműen lehet globálisan folytatni. Az egyenesnek vagy a körnek, ha ismerem egy kis részét, akkor ismerem azt az egyenest, azt a kört. Ezek a merevség miatt szoros törvényeknek engedelmesskednek, osztályozási struktúráik varázslatosak.

Amikor polinomiális egyenleteket írok fel, nem biztos, hogy azok mindenütt „simák” lesznek. Tekinthetem például a két egymást metsző egyenest, vagy az $x^2=y^3$ zérushelyét, aminek csúcssingularitása van az origóban. Olyan „csúnya” pontja, ahol összehuppan valami. Lokálisan nem olyan, mint a kis törésmentes körlapfolt.

Egyik fő cél az algebrai sokaságok osztályozása. Ezt az algebrai módszerek és a topologikus invariánsok segítségével és ezek összefonódásával próbáljuk elérni. De ez az összefonódás a „rossz”, a nem sima pontok vizsgálatakor még határozottabbá válik. Először a szingularitást topologikusan vizsgálom. Egy kis burkot veszek körülötte, arról gyűjtöm össze az információkat, s abból következtetek arra, hogy mi történhet a szinguláris pontban. A környezetének topológiájából próbálok meghatározni az egész szinguláris egyenletét vagy az algebrai geometriai invariánsait.

– *Az általad megalkotott rácsponthomológiáról mi mondható el?*

– A topológusok többféle homológiaelméletet vezettek be, hogy osztályozásuk érdekében mérni tudják a sokaságok tulajdonságait, különbséget tehessenek a terek között. Én a komplex felületsingularitásokra dolgoztam ki egy ilyen típusú elméletet. Nagy előnye, hogy kapcsolatban áll a topologikus kohomológia-elméletekkel is, ugyanakkor az algebrai geometriának a kéveelméletével is. A rácsponthomológia híd, ami átjárást teremt a két elmélet között, összekapcsolja azokat. Egyszerre teremt rálátást a topológia homológiaelméleteire és az algebrai geometria invariánsaira is. A rácsponthomológia ennek a harmóniának a megfogalmazása.

– *Hogyan lehet rájönni ilyen elméletre, amely hidat teremt két terület között?*

– Ez lassú folyamat volt, több lépésből állt, és a felismerés természetesen nem a semmiből jött. Először bizonyos konkrét szingularitáscsaládok megvizsgálása során megmutatózó numerikus egybeesés fogalmazódott meg. Akkoriban egy román fiú, a topológus Liviu Nicolaescu Columbusban töltötte a szabad évét. Beszélgettünk, elmondtam neki, min dolgozom, mit szeretnék megérteni, és hogy biztosan valami mélyebb összefüggést kellene kiásnia. Erre ő is lelkesen nekiállt a munkának. Végül rengeteg beszélgetés és próbálkozás után megtaláltuk a keresett titkot, és sok példán ellenőriztük. Ez egy numerikus összefüggés volt. A topologikus Seiberg–Witten-invariánst köti össze az algebrai geometriai génuossal. Utána próbáltam ezt még jobban megérteni, mélyebbre szántani,

és jó pár évvel később rájöttem, hogy egy egész kohomológia-elmélet van mögötte. Ebben az alacsony dimenziós topológia legújabb fejleményei is segítettek.

– *A számszerű adatok egybeesése tehát mélyebb összefüggésre utalt. Megpróbáltál elméletet építeni hozzá, és sikerült.*

– Ahogy mondod. A rácspont-kohomológia így született.

– *Milyen volt a visszhangja az elméletednek?*

– Mint minden új elmélet, ez is csak lassan, pár év késéssel került be a köztudatba. Érdekes, hogy adott pillanatban a topológusok döbbsenek rá, hogy a rácspont kohomológia mekkora segítséget ad a kutatásaikhoz. Rengeteg példával, alkalmazással teszteltem, alátámasztottam az elméletet. A topológusok pedig látták, hogy amiket kidolgozok, azok számukra is kulcsfontosságúak, de a saját módszereikkel nem elérhetőek. Elkezdtek olvasni a cikkeimet. A mai kisdimenziós topológiában sok tehetségés fiatal, több erős csoport dolgozik. Számukra hasznosnak bizonyult az elmélet, megérett nekik, alkalmazni kezdték. Párhuzamosan a szingularitás-elméletek is elkezdtek tanulni.

– *Mitől lett annyira divatos az utóbbi évtizedekben az algebrai geometria? Látjuk, hogy e terület kutatói mennyi Fields-érmet kaptak, ami a matematikusok egyik legnagyobb elismerése.*

– A matematikának vannak nagy hullámai. A húszas években az algebrai topológiának volt ilyen hihetetlenül erős hulláma. Akkor az Henri Poincaré által bevezetett homológia- és homotópiaelméletek új kapukat nyitottak, új lehetőségeket teremtettek. Olyan volt ez, mint amikor a XVII. század végén Newton és Leibniz felfedezte a differenciálszámítást. Akkor is új világ született a matematikában. Száz évvel ezelőtt az algebrai topológia évtizedekig ontotta az eredményeket az új módszer, a homológia-elmélet segítségével. Azután a kezdeti nagy lendület leállt, sok mindent megoldottak, a még nyitva maradt kérdések pedig már túl nehéznek bizonyultak. Nemrég egy új nagy fellángolás kezdődött: az alacsony dimenziós topológiának adtak új lendületet a fizikából érkező impulzusok.

Párhuzamosan, a múlt század közepén Serre és Grothendieck hatására az algebrai geometriában megjelentek az úgynevezett kéve-kohomológiák, melyek hasznos eszköznek bizonyultak az algebrai sokaságok osztályozásában. Az új formalizmus segítségével olyan bizonyításokat sikerült leírni pár sorban, amelyek addig százoldalasak vagy elérhetetlenek voltak. Ismét gátak szakadtak át, új módszerek jelentek meg, átgondolásra készítette az egész algebrai geometriát. Ennek modern változatai a Fields-érmes japán Shigefumi Mori munkája és a nagy magyar matematikus, Kollár János tevékenysége.

– *Hogyan ismerted meg Kollár Jánost? Milyen volt a kapcsolatokat, dolgoztatok együtt?*

– Jánosról már Bukarestben hallottam, kivételes tehetségét ott is nagyra értékelték. Személyesen Amerikába való megérkezésem után pár hónappal találkoztunk egy konferencián. Akkor is, azóta is csak bámulom matematikai nagyságát. Idővel megismertem emberi nagyságát is. Utahba meghívott előadást tartani, amikor Princetonba került, oda is. Néha találkoztunk, néha levelet írtunk egymásnak. Egy-egy tanácsa, a körülötte levő életforma nagy hatással volt rám. Tudva, hogy milyen magas szakmai és emberi mércével méri az embereket, minden tőle kapott jelzés és elismerés nagy öröm volt számomra. Négy évvel ezelőtt fél évet töltöttem a Princetoni Egyetemen – ő és Szabó Zoltán meghívására –, akkor megoldottuk az egyik Durfee-sejtést. Egy másik, új területet teremtő közös hatvanoldalas munkánk a rangos *Inventiones mathematicae* folyóiratban jelent meg.

- Az algebrai geometriai kutatásokban most tehát hullámhegy van?
- Reméljük, mindig az lesz.

- A matematikában is szaporodnak a többszerzős publikációk. Hogyan vagy ezzel? Szeretsz csoportban dolgozni?

- Szeretek együtt dolgozni másokkal, mert nagyon sok témát futtatok, sok emberrel kommunikálok. Az együttgondolkodás hasznos lehet akkor is, ha nem ugyanazon a területen dolgozunk. Így voltam Liviúval is. Én felvettem valamit, ő rezonált arra, és az együttgondolkodás meghozta az eredményt. Nekem elég sok cikkem van másokkal. A közös munkába megpróbálok mindent beleadni, remélem, a társaim is ugyanezt teszik. Az az igazság, hogy állandó időproblémáim vannak. Olyan ember vagyok, akinek több az ötlete, mint amit le tudna írni. Akkor pedig miért ne osszam meg azokat másokkal, például a diákjaimmal? Amikor kutatási témákat adok a diákjaimnak, két dologra törekszem. Egyik, hogy a feladatok, ha sok munkával is, de számukra is elérhetőek legyenek, a megoldásukkal pedig nemzetközi mércével is mérhető, jó eredmény szülessen. Ilyenkor pörgetjük a feladatot, ösztönözzük egymást. Nincs időnk várni, mert megcsinálja előttünk más, elvész az ötlet, ha nem dolgozzuk ki, nem írjuk le. Ugyanakkor elmondok olyan feladatokat is, amik állócsillagok. Ott vannak fönny az égen, lehet, hogy nem érhetjük el őket, de világítanak. Mutatják az irányt. Feljűk közelítűnk, s közben értékes eredményekhez juthatunk.

Barátokkal, tanítványokkal együtt dolgozni mindig öröm.

- Melyik eredményedet tartod legértékesebbnek?

- Nehéz erre válaszolni. Amire most jólesően gondolok, büszke vagyok, az a rácspony-kohomológia, amit a felületsingularitásokhoz rendelt három-sokaságok vizsgálatára vezettem be. Egyre többen ismerik fel, milyen eredményesen alkalmazható. Elismertté vált, beépűt a matematika világába. Bevezettem a gradált (fokszámozott) gyökér fogalmát is, amit világszerte egyre többen használnak, továbbfejlesztenek. A Springer Kiadónak van egy matematikai topsorozata, felkértek, írjak könyvet ezekről a fogalmakról, a hozzájuk kötődő eredményekről, amik eddig megszülettek, és a további célokról.

- Mi a határidő?

- Az már régen elműt. Remélem, az idén elkészűlök vele. Régóta írom, húzom, halasztom, mert forrong a terület. Hogyan írjam meg, amikor minden mozog, nap mint nap új eredmények szűletnek? Talán nem is lenne szabad ilyenkor könyvet írni róla.

- A monográfia megírásán kívül mik a közeljövűbeli teendűid, távolabbi céljaid?

- Igyeeksem a nemzetközi kutatással együtt haladni, a diákjaimat felemelni és oda behelyezni. Szeretek a diákjaimmal együtt dolgozni, ha boldogulnak a nekik adott témákkal, akkor bekerűlhetnek a kutatások fűsodrába. Az ELTE-n most három PhD-s és egy mesterszakos diákom van. Már az első évben igyeeksem megszólítani a tehetséges hallgatókat. Van, aki velem jön, van, aki nem. Most négyen írnak ilyen BSc-szakos dolgozatot velem. Az egyik különlegesen tehetséges PhD-s diákommal, Nagy Jánossal egy egészen új elméletet próbálunk kidolgozni. Sietni kellene vele, ugyanakkor érlelni is a gondolatot.

A kutatás mellett előadásokat is tartok, konferenciákat szervezek, konferenciákra hívnak... Rengeteg munka van.

- A konferenciáknak a napi internetkapcsolat mellett is lehet jelentűségűk?

– Igen, mert a közösség látja, hogy ki hol tart a tudományterületén. Fontos, hogy főleg a fiatalok találkozzanak jól látó szakemberekkel. Hallják, milyen sejtéseik vannak, a kutatás milyen irányát látják követendőnek, mit zsákutcának. A matematika nem csak abból áll, hogy ülök és dolgozom. A tudás elmélyítése, az ötletek cseréje nagyon sokszor beszélgetések útján történik. Néha elég ehhez két-három mondat, és már érted is azt, amit addig nem.

– *Az együttműködéshez, az értékkeremtő beszélgetéshez nyitottság, közvetlenség kell. Úgy látom, ez belőled nem hiányzik.*

– Persze, mert ha más emberrel akarunk együtt dolgozni, akkor meg kell nyílni, kitárni az inged, megmutatni: ez vagyok! Van, aki ilyenkor beléd ló, van, aki átölel. Mindkettő megtörtént már. Nem érdekel, mert nyitottság nélkül nem lehet hatékonyan együtt dolgozni. Milyen munka az, ha bujkálunk, hazudunk, eldugjuk tudásunk felét vagy eltakarjuk magunkat! Meg kell mondani: ezt tudom, azt meg nem!

– *Tetszik, amiket mondasz. Ingemar Hedenius, a svéd filozófus is hasonlóképpen vélekedett: „A gondolatok világában meztelennek kell lennünk, és ehhez bátorság kell.” Példád nyomán hozzátehetjük: és tisztesség. Matematikusként miben rejlik az erő?*

– Talán az intuitív látásmódban. Ráérzek összefüggésekre, s ha megsejtek valamilyen struktúrát vagy tulajdonságot, akkor azt már nem engedem el. Bízom a megérzéseimben, és ezekre támaszkodva nagyon sokat dolgozom, hogy megértsem a mélyebb összefüggéseket. Ugyanakkor a technikai módszerek elsajátítása is elengedhetetlen. Ahogy mondani szoktam: fusson a ceruza! Az ötlet kidolgozásához technika kell, szükséges abban is fejleszteni a tudásunkat. E kettős képesség, intuitív látás és technikai erő nélkül nehéz előrejutni.

– *Az intuícióhoz, a lényeglátáshoz is nagy háttérismeret szükségeltetik. Én például már hiába álmodoznék a matematikában.*

– Valóban, az embernek ahhoz, hogy lásson, az elmélet minden részletét tudnia kell, annak minden csavarjával együtt. Csak sok tudás és munka tapasztalatával jöhetünk rá a mélyebb kapcsolatokra.

– *Már korábban meg akartam kérdezni: géométernek vagy algebristának tartod magad?*

– Mindkettőnek, hiszen pont e két tudományág összefonódó területén dolgozom. Látásmódom geometriai, legtöbb ötletem ebből fakad. A kutatási módszereimben, eredményeim leírásának apparátusában pedig sok az algebra.

– *Válaszod Bolyai Farkasnak is nagyon tetszett volna, hiszen az aritmetika és az algebra kapcsolatáról azt vallotta, hogy „két örök testvér, az erőszakos elválasztás helyett egymás kölcsönös segítségére öszve kellene ölelkeztetni... , észrevétlen is rászorul mindenik a másikra”.*

– Na, ez tökéletes! Ez tükröződik a mai munkánkban. Ugyanakkor a kutatásaimban prioritása van a geometriának, a topológiának.

– *Becsvágyó ember vagy?*

– Hát..., azt hiszem, bennem is van némi hiúság.

– *A becsvágy nem egészen hiúságot takar.*

– Nem tudom. Az embernek jólesik, ha a szakma elismeri az eredményeit, talán néha szükség is van erre. Például nagyon örvendtem annak, amikor meghívtak Rio de Janeiróba előadónak. Ugyanakkor azt is elfogadom, ha az élet nem ad meg valamit.

– Akkor most hallgasd meg két híres ember véleményét a becsvágyról. Nemrég írtam ki magamnak ezeket.

A nagy matematikus, Godfrey Harold Hardy szerint: „Az ember elsőrendű kötelessége – egy fiatal emberé mindenképp –, hogy becsvágyó legyen. A becsvágy nemes szenvedély, amely megengedett módon is sokféle formát ölthet... A világ majdnem minden kiemelkedő teljesítményének a becsvágy volt a hajtóereje...”

A neves genetikus és rákkutató, Klein György pedig így vélekedett: „A sikerközpontúság a legtöbb embert megfertőzi. Mint folyékony parafin a gyertya lángjából, úgy csepeg le lelkünk fehér papírjára... A sikerközpontúság beszennyezi a levegőt, amit beszívunk. Ahol sikerközpontúság uralkodik, ott sikerközpontúság uralkodik. Érezni a kézfogásban, látszik a mosolyokon, megszínezi minden kérdést és választ, felbukkan a legtöbb asszociációban és disszociációban. Áthatja a barátságot és a szerelmet. Súlyos esetben elállhatja az útját minden más gondolatnak.”

Most akkor mi az igazság?

– Azt hiszem, mindkét vélekedésben nagy igazság van. Önmaga lelkében mindkettőt megtapasztalja az ember. Az már minden bizonytalansággal nevelés vagy habitus kérdése, hogy a kettő között hol állunk. Abban Hardynak igaza van, hogy a kiemelkedő eredmény eléréséhez szükségünk van a sikerre vágyás hajtóerejére. Miként a sportban, úgy a tudományban is rengeteg munkával kell megküzdeni a sikerért. Mindez akkor válik károsná, ha a kapcsolataink kárára történik, ha a saját személyünk szeretete és hatalmunk megtartása válik fontossá, erősödik fel. Tény, hogy egy szint fölött, ha az ember a csúcson szeretne maradni, nehéz megtalálni az egyensúlyt. Egyensúly nélkül pedig sérül az emberi élet minősége. A túlzott ambíció vagy önimádás oda vezethet, hogy egy idő múlva már a saját valós helyzetünket sem tudjuk megítélni a környezetünkben. A világot járva sokszor talákoztam törtető, egoista emberrel, aki igyekezett magának kisajátítani a sikert, a hatalmat, a pozícióbeli lehetőségeket. Ők nem tudják elviselni, ha valaki felnő mellettük, ha valaki túlnő rajtuk. Pedig pont azt kellene a lényegnek tekinteni, hogy azon munkálkodjunk, a fiatalok túlnőjenek rajtunk. Én mindig is igyekeztem megosztani az ötleteimet, a tudásomat a környezetemmel, a diákjaimmal. Igaz, folyamatosan mozgatom is őket, buzdítom a munkára: itt egy égető feladat, muszáj ezt nekünk megoldanunk, miénk legyen a siker! Remélem, ez a buzdító akarat olyan hiúság, amit a Jóisten is megbocsájt.

– Kaptál valakitől olyan tanácsot, amit egy életre megfogadtál, amit máig magadban hordozol?

– Apám kevés mondata, vagy akár el nem mondott mondatai most is bennem élnek. Ahogy öregszem, őseim, nagyapáim, nagyanyáim mozdulatai, életjelenetei egyre többször előtörnek, lehet, hogy csak most kezdem igazán megérteni azokat, megérteni őket. Ma pedig, furcsamód, úgy, ahogy egykor az apám mondatai, most a felnövő fiaiméi is belém vésődnek.

Már beszéltem több matematikusról, akik néha tanácsokkal láttak el. Szeretném még megemlíteni Pierre Milman nevét is, nála többször jártam Torontóban. Találkozásaink, beszélgetéseink számomra nagy matematikai és emberi élményt jelentettek. Nála tapasztaltam meg leginkább a minden féltékenység nélküli nyitottságot.

– A tudományterület, amit művelsz, formálta-e a jellemedet?

– Biztosan formálta.

– Miképpen?

– Alázatosságra tanított. Igaz, ezt még mindig lehetne gyakorolnom, jó sokat.

Amikor az ember fiatal, azt hiszi, hegyeket tud mozgatni. Ez jó, szeretem az ilyen hozzáállást. Idővel azonban eljön a pillanat, amikor el kell fogadnunk a korlátainkat, a végességünket. Alázatosan. A matematika egyenes beszédre tanít, itt nem lehet hazudozni, csúzni-csavarni a dolgokat. A matematikai küzdőpályán csak igazmondással érvényesülhet az ember.

– *Ugye, nem csak a matematikus szemével látod a világot?*

– Persze, igyekszem más szemmel is nézni. Az természetes, hogy a fizikus szemével is vizsgálom, mert a geometria, a szingularitások, a végtelen az ő kutatásaikban is előjön. S bár én másként kezelem, matematikai fogalomként dolgozom a végtelennel, de azt is nagyon át tudom élni, ahogyan József Attila érezte a végtelent.

– *Ma már Budapesten dolgozol, az MTA Rényi Alfréd Matematikai Kutatóintézetben, részmunkaidős egyetemi tanárként pedig az Eötvös Loránd Tudományegyetem Geometria Tanszékén. Ki hívott haza Amerikából?*

– Feleséggel eldöntöttük, hogy haza akarunk költözni. Nézelődtem, hogy hová. Az algebraista Márki Lászlót már korábban ismertem. Ő nagyszerű ember. Vele beszélgettem először erről a lehetőségről. Nem itt nőttem fel, de néhány matematikust azért jól ismertem: Katona Gyula volt akkor a kutatóintézet igazgatója, Pálffy Péter Pál az igazgatóhelyettes. A fiatal Böröczky Károllyal is jól ismertük egymást. Recski András is bátorított, aki a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen volt tanszékvezető egyetemi tanár. Végül a matematikai kutatóintézetben kaptam állást. Meg is mondták, azt remélik, velem a geometria új ága erősödhet az intézetben.

– *Mert az algebrai geometria Magyarországon kissé hiánycikk volt.*

– Igen, de jó topológusok vannak, elég itt Stipsicz András és Szűcs András említenem.

– *Jól döntöttél? Jól döntöttetek a feleséggel, amikor 2004-ben hazajöttetek Amerikából?*

– Jól érzem itt magam, hálás vagyok az intézetnek. Igaz, Budapest kicsit nagy város nekem, de végül is itt vagyok Magyarországon! Feleséggel és három fiammal Európa e sarkában próbáljuk megtalálni az életünket.

– *A megérdemelt elismerések is jöttek: 2007-ben Rényi-díjat, 2010-ben Akadémiai Díjat kaptál, 2017-ben pedig Széchenyi-díjat.*

Most egy jellemzést olvasok fel neked, nem lesz nehéz kitalálnod, hogy kiről szól: „Nemcsak mint tudóst, hanem mint embert is nagyra értékeljük. Megemlíteném két cselekedetét. Már megalakulása óta egyik fő támogatója volt a segesvári Gaudeamus Alapítványnak. Akkoriban éppen az Egyesült Államokban volt egyetemi tanár, és nemcsak saját, hanem az általa megszólított személyek és intézmények adományaival is óriási segítséget jelentett számunkra. Amikor 2017-ben megkapta a Széchenyi-díjat, azonnal hárommillió forintot utalt át az alapítvány bankszámlájára.”

Tovább nem olvasom, az már túl személyes lenne. Rövid a kérdés: miért?

– Mert ott nőttem fel. Ismerem, milyen körülmények között működnek az erdélyi iskolák, mekkora erőfeszítéseket tesznek a fennmaradásukért. Mi pedig akkor a gazdag Amerikában éltünk. Természetes, hogy igyekeztünk az otthoniakon segíteni. Feleségem, Krisztina is nagyon mellettem áll, támogat ebben. Ha nem próbáltunk volna segíteni, akkor kellene most azt kérdezned: miért nem?

– Többeket igyekeztetek feleségeddel együtt rábeszélni arra, hogy segítsenek megvalósítani Farkas Miklós tanár úr álmát: a magyar iskolának is legyen kollégiuma Segesváron. Hogyan gyűjtöttetek ehhez pénzt?

– A honlapomra feltettem egy Segesvárt bemutató részt, képeket az iskoláról, a diákokról. Megírtuk, hogy milyen célra gyűjtünk. Farkas tanár úr Gaudeamus Alapítványa akkor már megvett egy régi épületet a kollégium céljára, de még nem tudta kifizetni a teljes vételárat. Ehhez, majd az épület felújításához kellett a pénz, és a működtetéséhez: a bennlakó gyerekeknek enni adni, a jobbaknak ösztöndíjat...

– Kikhez fordultatok támogatásért odakint?

– Rengeteg levelet írtunk: embereknek, akiket ismertünk, az összes kinti magyar egyháznak, cserkészegyesületnek. Pontosan leírtuk, hogy mire gyűjtünk, hogy lássák, becsületes a kezdeményezés, jó helyre kerül az adományuk. Volt, ahonnan választ sem kaptunk, de azután elkezdtek érkezni az adományok, borítékokban csekkek, kisebb-nagyobb összegekről. Voltak szervezetek, amelyek még rendszeres támogatást is felvállaltak. Írtunk Angliába is több helyre, ott a londoni Szent István Házban gyűjtötték össze az adományokat, és egyben küldték el a háromezer fontot. Mi azután szépen továbbítottuk az adományokat Segesvárra, ahol a régi épületet gyönyörűen felújították, új épületszárnyat is építettek hozzá. Most a dévaiak is helyet kaptak ott, abban az épületben Böjte Csabának is van egy kis csoportja.

A segítségnyújtás nem csak kötelesség, annak életünk részévé kell válnia.

*

Az Akadémikusok Gyűlése 2019. május 7-én tartott zárt ülésén a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta Némethi Andrást.

„Világéletemben szabad ember voltam...”

Apáti-Tóth Sándorral Rigó Róbert beszélget

– 1948-ban születtem, és elég korán belekerültem a fotós világba, édesapám, Tóth István fotóművész és a Ceglédi Fotóklub révén. Nagyon fiatalon, ha jól emlékszem, tizenhat éves korodban már nemzetközi kiállításon is szerepeltek a képeid. Édesapám révén egyértelmű, hogy sokféle hatás ért téged a fotográfia irányából, de mégiscsak kellett ehhez valamiféle személyes, belső elkötelezettség, utánajárás, indíttatás. Hogyan kezdődött a fotográfia iránti érdeklődésed?

– Hatéves koromban kaptam az első fényképezőgépet, egy Altissa boxot, azóta is szeretnék egy ilyen masinát szerezni, hogy meglegyen az első gépem egy példánya. Nos, ez a kis doboz komoly veszélyforrássá vált az életemben. Nekem valamitől erős vonzalmam volt a kiélezett, életveszélyes szituációkhoz, csoda, hogy a mai napig nagyobb gond nélkül megúsztam. Apámat városszerte minden második ember ismerte, tehát a kisfiát is. Számtalan alkalommal az ismerősök riasztották atyámat, hogy „mentse meg az életemet”, így történt ez egy május 1-jei felvonuláson is, amikor a földön, a kockaköveken fekvé fényképeztem az ott parádézó lovakat. Máskor egy városi motorversenyen a fényképezőgéppel egy halálkanyarban annál a villanypóznánál álltam, ami körbe volt fogva zsákokkal meg szalmabálákkal, és onnan fotografáltam.

A későbbiekben ez az extrém helyzetek és látványok iránti vonzalmam, már ami a fotográfiát illeti, eltűnt az életemből, és sokkal inkább egyféle filozofikus, a belső világ mozgására, törvényeire figyelő látásmód lett az, ami jellemzővé vált a munkáimra. Visszatérve még 16 éves koromra, akkor a Ceglédi Fotóklubbal valóban remek sikereket értünk el, számos nemzetközi kiállításon fogadták el fotóimat. Gyönyörű Tóth István-képeket készítettem, hibátlan Tóth István-kompozíciókat, Tóth István-megvilágítással, úgyhogy apám képei között nyugodtan elmehettek volna. Az nem volt kétséges, hogy valamiféle tehetség van bennem. Ám volt még egy másik adottságom is, hogy fölismertem ennek az apai útnak a járhatatlanságát, az, hogy én ifjabb Tóth Istvánként még 60 éves koromban is Tóth István-képeket készítek, az számomra nem lehetett perspektíva. Más karakterű ember vagyok, másként látom a világot, ez nem volt járható út. Meg kellett találnom a saját hangomat.

– Ez körülbelül mikor volt?

– A felismerés 18 éves korom körül történt, a mai napig el-elcsodálkozom ezen. Akkor elkezdtem más utakon is próbálkozni, mert nagyon erős közlé-

si vágy volt bennem. Az érzelmeimet, a gondolataimat mindenképpen meg akartam osztani másokkal. Azt akartam megmutatni, hogy én miként látom a világot, ami nem feltétlenül olyan, mint ahogyan azt mások látják. Irodalmi, képzőművészeti, de főként filmes próbálkozásaim, illetve vonzódásaim voltak, akkoriban néhány éven keresztül egyáltalán nem is fényképeztem. Egy a Német Demokratikus Köztársaságban tett kirándulásunk alkalmával, melyen a feleségemmel együtt voltunk, kaptam rá újra a fotózás ízére. Akkor már egészen más látásmóddal, egészen más technikát alkalmazva, merőben más képeket készítettem, mint korábban. Ez volt az az anyag – egy új út –, amin akkor elindultam és folytattam hatvanéves koromig.

– *Visszatérve az előző témához, a neved is ekkoriban változtattad meg?*

– Huszonegy-két éves koromban történt, akkor már sajtófotósként dolgoztam, illetve a sajtóban is megjelentek a fotóim, akkor kezdtem el új nevet keresni magamnak. A Tóthot meg akartam tartani, semmiképpen nem kívántam ettől megválni. Cegléd előtelepülései között keresgéltem, és akkor találtam rá az Apátira. Az Apáti-Tóth tehát már megvolt, a keresztségben én az István Sándor nevet kaptam. Anyai nagyapám csodálatos parasztember volt, és Sándornak hívták, az iránta érzett tiszteletből előrehoztam a második nevemet, így lettem Apáti-Tóth Sándor. Ezt sajtófotósként, illetve művésznévként is használtam, így lettem a Magyar Fotóművészek Szövetségének az akkori legfiatalabb tagja, de a civil nevem még sokáig megmaradt, egészen a 90-es évek elejéig, amikor a gyerekeink megkérdezték, hogy ők miért nem Apátiak, ők is azok szeretnének lenni. Akkor beadtam a kérelmet, és így hivatalossá tettük a nevemet, úgyhogy a 90-es évektől személyi okmányaimban is ez szerepel, hivatalosan ez a nevem. Egyébként oly mértékben azonosultam az új nevemmel, hogy már a 70-es években sem tudtam másképp bemutatkozni.

– *Az anyai nagyapáddal sok időt töltöttetek együtt? A képeiden látszik, hogy erős a paraszti tradícióhoz, tanyasi életmódhoz való kötődésed, ez a mai napig megvan?*

– Igen, így van. Nagyon sok időt töltöttünk együtt, hiszen egy házban laktunk, három generáció élt egy háztartáson belül, annak összes előnyével és hátrányával.

– *Ez hol volt?*

– Cegléden, a Csatorna utcában. Roppant szoros érzelmi kapcsolatom volt anyai nagyanyámmal és nagyapámmal, akik végigéltek két világéget. Nagyapám az Isonzónál súlyosan megsebesült, rokkantan, hihetetlen akarrattal és paraszti tudással takaros birtokot épített. A második világháború után kuláklistára kerültek, mindenüket elvették, de ez már egy másik, megszire vezető história. Nos, részben az ő történeteik hatottak rám, részben a néprajz iránti vonzódásom, ugyanis a 70-es évek elejétől a ceglédi Kossuth Múzeumnak voltam részállású fotográfusa. Ez alapvetően meghatározta a pályám első szakaszát. Tehát a 60-as évek végén visszatértem a fotográfiához, 1970-ben már megvolt az első önálló kiállításom Szegeden, az Orvostudományi

Egyetem klubjában. Ezt az anyagot tovább bővítettem, és először Budapesten a legendás Kassák Klubban, Sebőék törzshelyén állítottam ki, majd az Eötvös Kollégiumban kerültek falra a képeim; ez már egy elég tekintélyes mennyiségű, és minőségében is értékelhető anyag volt. De még mindig volt bennem valami hiányérzet, hogy ez mégsem tükrözi teljesen az én világlátásomat, ez még mindig nem az, ami engem belülről feszít. És akkor – nyilván nem egyik pillanatról a másikra, de – végiggondoltam az addigi életemet, a világhoz való viszonyomat, három nagy témát gondoltam fontosnak, amit úgy véltem, hogy mindenképpen meg kell mutatnom, fel kell dolgoznom. Az első, nagyapámhoz és nagyanyámhoz kötődő szoros kapcsolatom miatt, annak a letűnt paraszti világnak az emlékéllátása, amelynek ők a megtestesítői voltak a szememben, és akik személyesen is szerepeltek ebben a kollekciónban, róluk is szólt, és nyilván sokkal többről, az egész eltűnőfélben lévő tradicionális paraszti létről.

– Ez a „Csöndek” című kollekción?

– Ez volt a „Csöndek”, amit eleinte „Etűdök”-nek neveztem. Itt már egy teljesen redukált tónusvilággal dolgoztam, a témára szabott formanyelven készítettem el ezt az anyagomat. A második blokk a szerelem, a születés, az elmúlás hármasa, ami mindannyiunk közös alapélménye. Ez a második témakör volt a „Jelek”. A harmadik ciklusban, az „Emlékek”-ben pedig Európát akartam megmutatni, a mögöttünk hagyott évtizedeket, de nem eseményeket dokumentálva, hanem a lényegét, az esszenciát megragadva. Nagyon izgalmas vállalkozás volt, hiszen amikor ehhez hozzákezdtem, akkor még „népi demokráciában” éltünk.

– Ez az „Auschwitz” című sorozatod?

– Igen az „Auschwitz”, illetve azok csak egyik színterét adták a ciklusnak, a mellette lévő képek ragadták meg, tükrözték az egész szellemét. A másik nagy diktatúrát, a kommunizmust – amit most hazudnék, ha azt mondanám, hogy egy rettenetes diktatúraként éltem meg – is igyekeztem bemutatni. Ezzel a három anyaggal, vagyis az első változatával a 80-as évek elejére készültem el. Nem pontos, hogy készültem el, a 80-as évek elejére került olyan állapotba, hogy úgy gondoltam, ezt már frekvenciált helyen kell bemutatnom. Ekkor pályáztam meg az Ernst Múzeumban a kiállítási lehetőséget, ami nem ment simán, de végül is 1985-ben létrejött a bemutató. Erről nyilvánosan még soha nem beszéltem, ezért igyekszem megfontoltan, pontosan fogalmazni. Volt egyszer a tiszta képlet, a parasztvilág, a „Csöndek”, ami akkor „Etűdök”-ként szerepelt, a szerelem, a születés és az elmúlás a „Jelek” és az „Emlékek”, amiben ott volt hatalmas tömbként az auschwitzi anyag, és ott volt mellette a „Horgászó fiú”, ott voltak a „Fivérek”, ott volt a „Testvérek születésnapja”. Ezek mind-mind a kor embereken visszatükröződő, azokat eltorzító lenyomatai. De valami nekem még hiányzott belőle, s budapesti képeket emeltem be ebbe a sorba. Egy olyan öt vagy hat képből álló sorozatot, ami régi budapesti nyomasztó épületrészeket, utcarészleteket, valamint új, a 70-es években épült lakótelepi helyszínt is tartalmazott. A mai napig nem tudom, hogy ez a sorozat miként mehetett át a zsűrizésen. Hangsúlyozom, nem voltam ellenálló – félreértés ne essék –, tehát nem

kívánom magam most valami nagy ellenzékinek beállítani, ez nem lenne igaz. Én azt a rendszert egy olyan történelmi realitásnak gondoltam, aminek a megváltoztatására az én életemben semmiféle esélyt nem láttam. Ezt azért mondom, hogy nem a rendszer megváltoztatásának a szándéka miatt készítettem el ezeket a képeket, hanem egész egyszerűen valami belső sugallatra, ami miatt nekem ezt meg kellett fogalmaznom.

– *Azt érezted, hogy nem kerek a történet?*

– Ebben a sorozatban voltak moszkvai és bécsi fotók is, Európára szerettem volna kitérni. Akkori ismereteimmel hitelesnek éreztem, közel tíz évnek kellett eltelnie, valamint a kommunista rendszer összeomlásának kellett elérkeznie ahhoz, hogy kikerekítsem a történetet, hogy ne legyen féloldalas, s elkészíthessem a kísértetjárta volt szovjet laktanya képeit is felmutató „Ecce homo” blokkot.

– *Ez egy sikeres kiállítás, időszak volt a munkásságodban.*

– Igen, nagyon sikeres kiállítás volt, hiszen miniszteriumi nívódíjat kapott, az Ernst Múzeum után kivitték Prágába, majd Helsinkibe, és jó néhány más városban is szerepelt utána az „Etűdök, Jelek, Emlékek”. A hazai fotókritika viszont igazából nem tudott vele mit kezdeni, meglehetősen tanácstalanul állt előtte.

– *Később, a rendszerváltás környékén irodalmi lapnál is dolgoztál, és itt, Cegléden a városi tévénél is. Hogy történt ez a váltás?*

– A *Tekintet* című folyóiratot Ördögh Szilveszter alapította 1988-ban, és tartotta életben, kolduló barátként kalapozva össze a megjelenés, működés költségeit. Mi egészen fiatal korunkban kerültünk kapcsolatba, barátságba, és meghívott képszerkesztőnek a *Tekintet*hez. Néhány éven keresztül részt vettem a munkában.

– *Ez budapesti munkát jelentett?*

– A folyóirat Budapesten jelent meg, évente négyszer. Tudomásom szerint a mai napig létezik, de most már csak online formában, több mint egy éve készült az utolsó papíralapú szám. Ott képszerkesztőként dolgoztam, a lapnak nem akármilyen szerkesztői voltak akkor, mert Ördögh Szilveszter mellett Kiss Anna volt az egyik szerkesztő, a másik Bor Ambrus. Mindketten hihetetlenül művelt és nagyszerű írók, költők voltak, Kiss Anna a mai napig publikál, a közelmúltban kaptam meg *Suhogások* című legújabb kötetét. A szerkesztőség minden évben kiadott egy vagy két *Tekintet*-díjat az adott időszak legizgalmasabb írásait közreadó szerzőket jutalmazva. Az egyik képem, amely egy hatalmas szemű, csodálkozó tekintetű kislányt ábrázolt – egyébként ez a kép volt az első években a *Tekintet* folyóirat címlapja is –, volt a *Tekintet*-díj, úgyhogy ezt minden évben bekeretezve megkapták a kitüntetettek. Nos, ez néhány évig tartott. A városi tévére térve: fotóriporterként több évtizedes sajtótapasztalat állt mögöttem, fotóművészként kiállításrendezői rutint szereztem, alkalmazott fotográfusként néprajzi és egyéb katalógusokat terveztem és szerkesztettem, a film, a tévé, a „mozi” elmélete, hatásmechanizmusa pedig régóta érdekelt.

– *Nem állt távol tőled ez a terület?*

– Nem, nem állt távol tőlem. A 90-es években, a rendszerváltozás után, a kábeltelevíziók elkezdtek éledezni, és Cegléden is egy nagyon szűk kis területen elindult a kábeltévé. Akkor engem, mint ismert fotóriportert, újságíró felkértek, hogy próbáljam megszervezni a városi tévét. Ez azért volt különös ajándéka a sorsnak, mert én egész életemben sok olyan dolgot tanultam, amiről azt hittem, hogy az életemben nem fogom tudni használni, és egyszer csak egy ilyen hihetetlen lehetőség nyílt meg előttem. Úgyhogy a 90-es évek elején a semmiből szerveztem, szerveztük meg a Ceglédi Városi Televíziót. Olyan sikert értünk el, hogy Lakiteleken, egy országos pályázaton első díjat nyertünk egy filmösszeállításunkkal. A kezdetekkor mosolyogtatóan szerény technikai eszközökkel dolgoztunk, ugyanis egyetlen SVHS kameránk volt, az adásokat – talán egy éven keresztül – ezzel a felvevővel vágtuk is, mert nem volt videomagnónk, amivel összerakhatunk volna. Ez egy hőskor volt, gyönyörű időszak volt heti egy felvételtől lejátszott adással. Amikor a hatvanas években a televízió kezdett terjedni Magyarországon, akkor egy utcában legfeljebb egy-két készülék volt, s előfordult, hogy valamelyik futballmeccs vagy más jeles esemény alkalmával négy-öt család is összejött, és együtt azon az egy tévén nézték az adást. Itt is valami hasonló zajlott le, mert a városnak csak egy kicsi részén épült ki a hálózat, de a könyvtárban nyilvános vetítéseket tartottak, és 20-30-40 ember is összejött az adások idejére a könyvtárban, ott nézték végig és vitatták meg a műsorunkat. A városvezetés látta, hogy népszerű, van értelme, egyre erősebben támogattak, és mi szépen elkezdtünk fejlődni. Négy évig, 1995-ig voltam a Ceglédi Városi Televízió vezetője. Ez idő alatt kiharcoltunk egy székházat, azt felújítottuk, a helyi vállalkozók is támogattak bennünket, a TIGÁZ például ingyen bekötötte a gázt, szóval tényleg mesészerű és hihetetlen összefogással sikerült az első stúdiót létrehozni.

– *1995 után eljöttél a tévétől?*

– Finoman szólva nem teljesen szabad akaratomból... Én egészen valószínűtlenül tiszta, és ma már azt mondom, naiv hittel gondoltam azt, hogy egy csettintésre, alapvető erkölcsi megtisztulás és változás fog bekövetkezni Magyarországon. Ahogy magammal szemben, másokkal is kegyetlenül őszinte vagyok. Ezt a munkát csak úgy tudtam elképzelni, hogy ha valami gyalázatosat találok úgy a múltban, mint a jelenben, akkor én arról beszámolok. Úgy gondoltam, hogy mindannyiunknak, úgy az egyénnek, mint a társadalomnak, a megtisztuláshoz őszinte – nem bántó, másokat megalázni akaró –, de mindenképpen tiszta, szókimondó hangra van szüksége. Eszerint igyekeztem vezetni a Ceglédi Városi Televíziót. 1994-ben az országgyűlési, majd az önkormányzati választásokon egy más színű önkormányzat került hatalomra, és onnantól kezdve már csak idő kérdése volt, hogy meddig maradhatok.

– *Mindent értek. Az idő nem ilyen volt, és a politika sem szereti az őszinteséget és a kritikát.*

– Ismétlem, hogy ez az időszak életem egyik legszebb időszaka volt, fantasztikus ajándék a sorstól. Alig volt pénzünk honoráriumra, de csodálatosan

lelkes és tehetséges gárdát sikerült toborozni, jöttek pedagógusok, könyvtárosok, a kamerával ügyesen bánó emberek, szóval ez remek periódusa volt az életemnek. 1995-ben ott tartottam, hogy világeletemben szabad ember voltam, rendkívül rosszul tűrtem és tűröm ma is a kötöttségeket, gyakorlatilag szabadúszóként dolgoztam egész életemben. Korábban kisebb szerződéseim voltak, múzeumi részmunkaidő, a *Pest Megyei Hírlap*nak húsz éven keresztül voltam tudósítója, mindenféle szerződés nélkül, külsősként. A televízió volt az első „rendes” munkahelyem, ahol fizetést kaptam, nem nagy, de rendszeres havi juttatást. Két cseperedőfélben lévő gyermekünk volt a 90-es években, és nyomasztott a felelősség, hogy az ő taníttatásukat, jövőjüket valahogy rendezni kell. Ez nagyon komoly teherként nehezedett rám. Számot vettem azzal, hogy riportfotóból, sajtófotóból, alkalmazott fotóból egy ilyen kisvárosban, mint Cegléd, anélkül, hogy valamilyen politikai érdekcsoporthoz meggyőződésem ellenére oda kelljen csatlakoznom, nem lehet megélni. Ehhez nekem nem volt kedvem. Így valami polgári foglalkozás után próbáltam nézni, számba vettem a lehetőségeket, és egészen abszurd ötletek is fölmerültek bennem, nagyapáméknál ott állt üresen egy épület, megfordult a fejemben, hogy csirkekelletőt üzemeltetek vagy halotti kegytárgyakat fogok forgalmazni... Végül arra jutottam, hogy nekem szerkesztői, képszerkesztői múltam van, és akkor a *Tekintet* folyóirat éppen nyomdahiánnyal küszködött, nem volt megfelelő nyomdájuk. Úgy döntöttem, hogy belevágok, nyomdát csinállok.

– *A mai napig is működik, ugye?*

– Igen, már második éve, hogy visszavonultam, egy hosszabb előkészítési folyamatot követően Áron fiunk vette át, a nyomda a mai napig sikeresen működik és fejlődik.

– *Főleg helyi kiadványokat, vagy országosakat is nyomtattok?*

– Cegléd elég kicsi piac, egyedül nem adna elég feladatot, távolabbról is kell munkát vállalni.

– *A fotózásra visszatérve, ott hagytuk abba, hogy a 80-as évek közepén volt az említett sikeres kiállításod, amit több országban is bemutattál. Azóta folyamatosan fotóztál is?*

– Kisebb-nagyobb megszakításokkal dolgoztam az újabb anyagokon. Én lassan készítem el a ciklusaimat, nem egyik pillanatról a másikra, éveken át érlelem a témáimat.

– *A képciklusok címeit is nagyon megfontoltan választod ki...*

– Igen, sokáig keresgetem azokat is. Amikor a televízióhoz kerültem, akkor az számomra annyira új terület volt, és annyira igénybe vett, hogy évekig a fényképezőgépet alig tudtam a kezembe venni, nehezen tudtam befejezni a megkezdett anyagomat. Ez az „Ecce homo” volt, az „Emlékek” pandantja, ahol már, mint említettem, a szovjet laktanya is megjelenhetett, így vált teljessé a 20. századi tömb. A tévé után következett a nyomda, ahol éveken át naponta 12-14 órát dolgoztam. A fényképezőgépet ugyancsak pihentetnem kellett.

Amikor már kezdett a vállalkozás a maga lábára állni, akkor tértem vissza oda, ahonnan elindultam. És folytattam ugyanon, ahol korábban abbahagytam. Fiatalkoromban nagyon szerettem Ernest Hemingway-t, és neki volt az a módszere, ha igaz, minden nap, amikor befejezte az írást, tudta, hogy mi lesz a következő mondat, amit másnap le fog írni. Én 15 éven keresztül tudtam, hogy mi lesz a következő kép és anyag, amit el fogok készíteni. Úgyhogy nem egyszerűen, hazudnék, ha azt mondanám, hogy zökkenőmentesen, de sikerült visszatalálnom oda, ahol abbahagytam. Közeledett 2008, a hatvanadik születésnapom éve. Úgy éreztem, hogy mindazt, amit valamikor elérendő célként, feladatként magam elé tűztem, teljesítenem kell. Nyilván ez nem ment egyik pillanatról a másikra, de végül sikerült egy nagy, közel kétszáz képből álló egységgé rendeznem az addigi képeimet, és ezt mutathattam be egy önálló kiállításon a Magyar Nemzeti Galériában. 2008. augusztus 8-án, hatvanadik születésnapomon volt a megnyitó. Csodálatos, felszabadító érzés volt, hogy a lezárással egyben – amit ugyan sokkal korábban terveztem – új lehetőséget nyitottam ki magam előtt. Közben a fotótechnika hatalmasat változott, hiszen az analógtól a digitális technika átvette a vezető szerepet. Nem is az a lényeg, hogy átvette a vezető szerepet, hanem az, hogy olyan új kifejezési lehetőséget kínál, ami az én képi világomnak a teljes megújulását hozhatta magával. Elkezdtem 2008 után az „Atlantisz”-t, az új ciklust építgetni. Ismétlem, nem dolgozom gyorsan, 2015-ben mutattuk be Budapesten, a Petőfi Sándor utcában, a FUGÁ-ban, aztán a ceglédi Kossuth Múzeumban, Szentgotthárdon a Templom Galériában, majd egy fantasztikus helyen, a Tihanyi Bencés Apátság kiállítótermeiben, elképesztő, hogy micsoda pluszt adott hozzá az anyaghoz. Révkomáromban a Dunamenti Múzeumban, majd Nagyváradon, Szegeden, legutóbb Esztergomban a Nemzeti Múzeum Rondella Galériájában, lenyűgöző szakrális térben, s a sor idén is folytatódik.

– *Minek tulajdonítod ezt a sikert? Hogy érzed, miért ilyen népszerű ez a kollekció?*

– Elérkeztem egy olyan életkorba, amikor számot vetettem és visszatekintettem eddigi életemre. Sietve előrebozsátom, hogy tele vagyok tervekkel, tehát nem az elmúlásra készülök, de mindazt az élményt, emlékanyagot, emléktöredékeket, gondolattöredékeket, amik bennem felgyülemlettek és a korábbi anyagaimban nem mondtam el, most azokat jelenítettem meg ebben a ciklusban. Meghökkenítő, szinte abszurd vállalkozás az emberi emlékezetben élő, de már alásüllyedő világot fotókon rögzíteni, ám úgy tűnik, hogy ezek a képek nemcsak az én magánemlékeimet idézik, hanem másokban is rezonanciát keltenek, másokban is felébresztenek olyan emlékeket, élményeket, gondolatokat, mint amik bennem kavargtak, amikor ezeket készítettem. Azt hiszem, ez a lényege, de hát valahol a művészet lényege is az, hogy az egyediben ott legyen az általános, minden néző társzerző is egyben.

– *A kapocs édesapád, Pista bácsi és közted, a fotókat és a művészeteket illetően, számomra, ahogy nézegettem a képeket, ahogy Pista bácsi is mondta, őt úgy emlegették, hogy a fekete Tóth Istvánt, azaz alapvetően feketék a képei. Azt látom, hogy alapvetően, a fekete*

szín, a fekete háttér nálad is domináns. Most, ahogy így az „Atlantisz” című albumodra ránéztem is ez jutott eszembe, ez helytálló lehet?

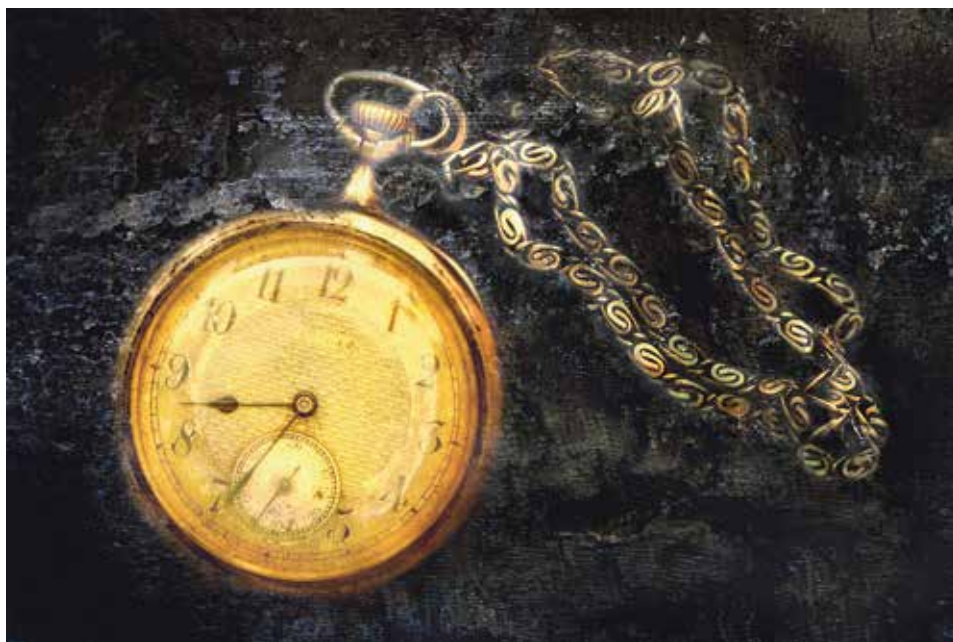
– Néhány éve, amikor egy művészettörténész barátommal beszélgettünk atyám és az én képeimről, azt mondtam, hogy a kettőnk munkája között gyakorlatilag egy kapocs van, a fényképezőgép. Ő erre azt válaszolta, hogy nem, van még egy. Az, hogy mindketten Cegléden éltek. Most egy harmadikat tettél hozzá, azt, hogy a fekete alapból kijövő képek dominálnak. Az Atlantiszig nem volt jellemző rám a sötét háttér – bár valóban volt olyan ciklusom is –, de a mondanó most ezt követelte. Atyám életművének meghatározó része fekete-fehér, az Atlantisz szinte csak színes képekből áll. Más karakterek vagyunk, más korban is éltünk, szocializálódunk. Ha most meg kellene neveznem, hogy mi az, ami közös, akkor az mindenképpen a maximális igényesség. Nyilván nem mindig sikerül az embernek hibátlan képet kiadni a kezéből, de törekedni kell arra, hogy mesterségbelileg, technikailag hibátlan legyen, súlya legyen, ne csupán fecsegjen.

- *Igen, én is úgy látom, hogy a perspektívád teljesen más.*
- *Igen, nyilván más, persze, de ez nem értékrendbeli rangsor.*

– *A technikai lehetőségek is most teljesen mások, mint néhány évtizeddel ezelőtt.*

– *A technikai lehetőségek teljesen megújultak. Ezen túl – kisebb megszakításokkal – végigolvastam az életemet. Mindig megvolt bennem az igény, hogy ne csak a fotográfián belül pozicionáljam magam, én a munkámat az egyetemes emberi kultúra részeként próbálom látni. Érdekes módon, eltekintve egy-két fotográfus kollégámtól, akikkel szeretjük, tiszteljük egymást, a barátaim sem szakmabeliekből kerültek ki.*

- *Köszönöm szépen a beszélgetést.*

Nagyapám órája

Kharon ladikja

Egi lajtorja

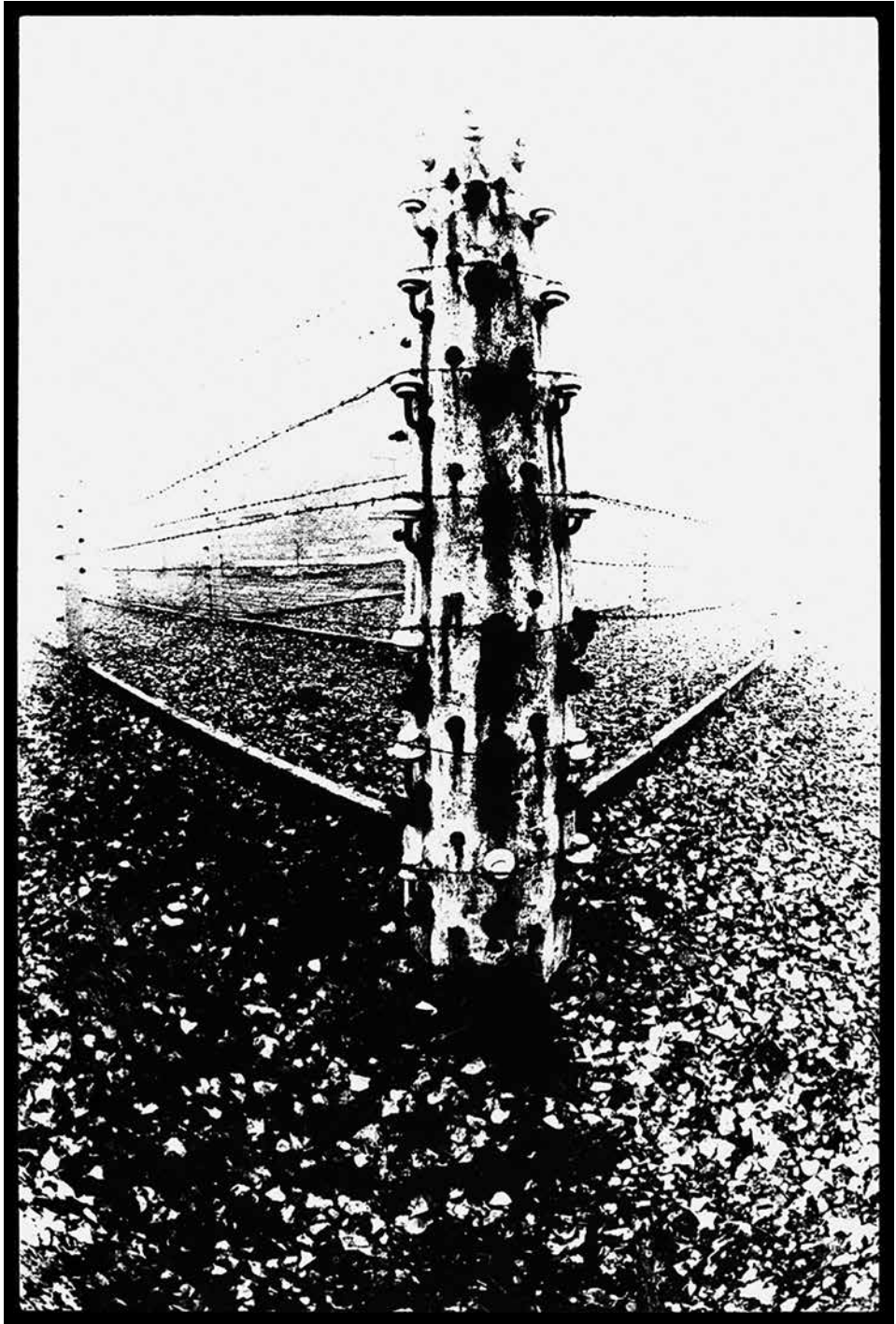
Horgászó fiú

Horgászó fiú

Horgászó fiú

Auschwitz

Auschwitz

Auschwitz

Fogoly

Fogoly

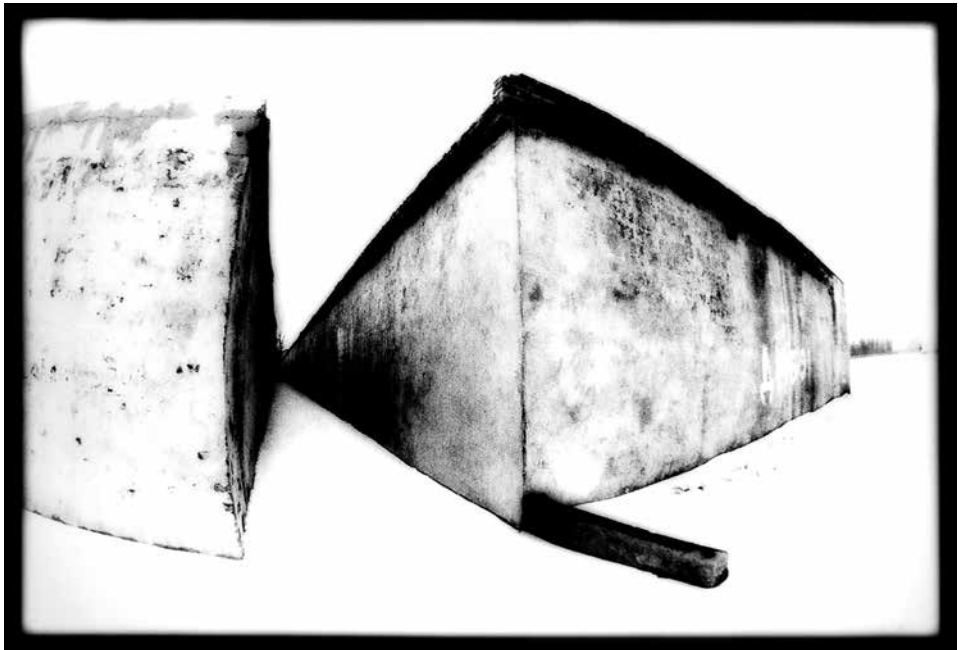
Fogoly

Fogoly

Laktanya

Laktanya

Laktanya

Laktanya

Fiverek

Fiverek

Fiverek

Fiverek

Galaxis

A kisasszony levelei

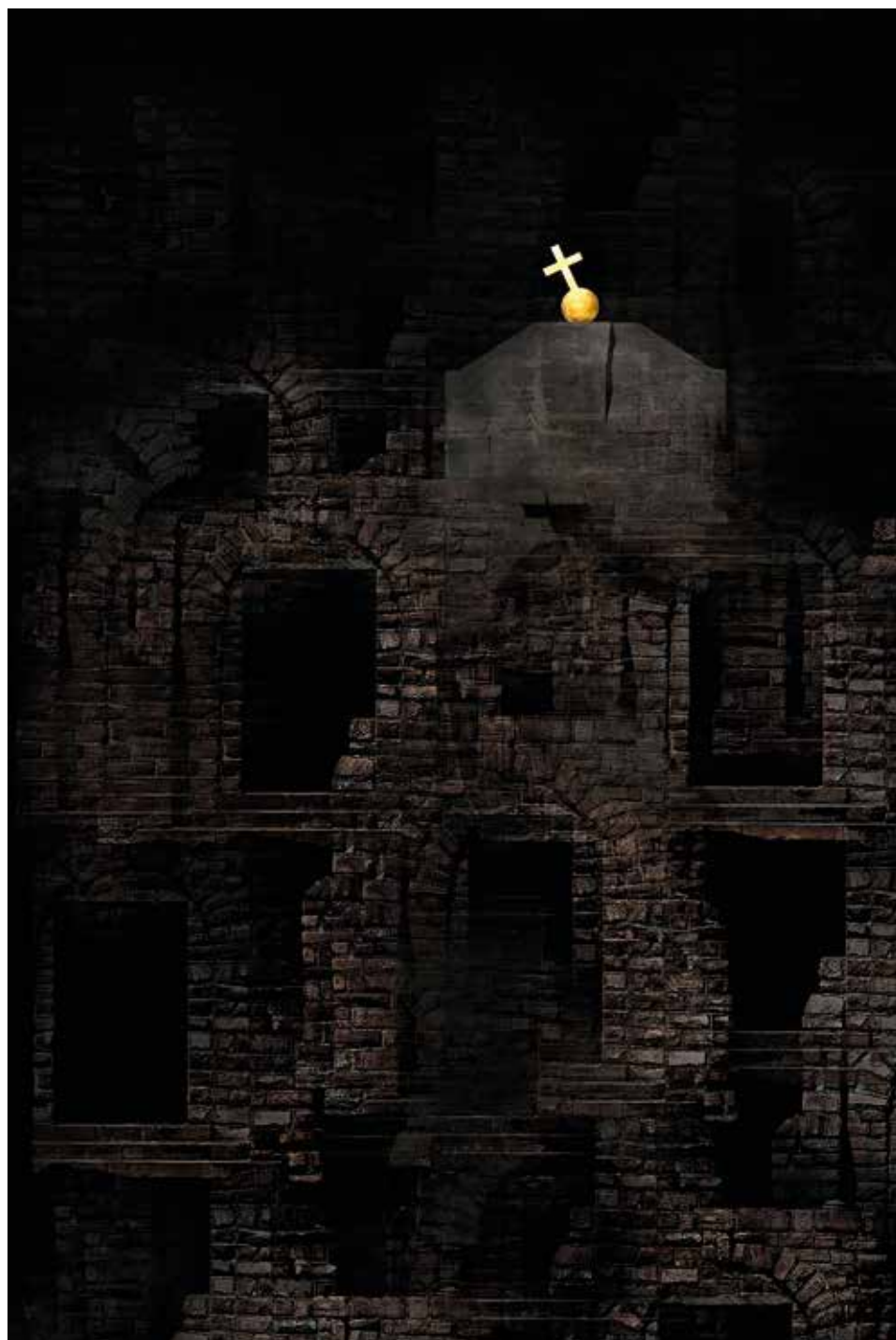
A kisasszony báli cipője

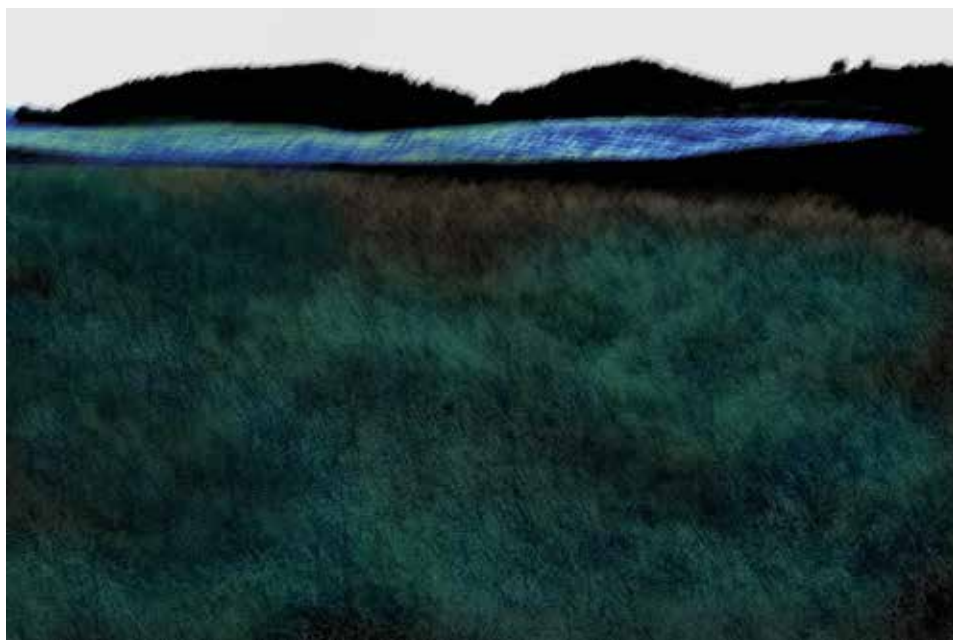
Glóbusz

Az elnök keze – Antall József 1993

Boltozatok

Belső tó

Kagyló

Kabdebó Lóránt

A mindenség szerelmese

Amióta valamelyik Nagy (Ernő vagy Lajos) évfolyamtársam kezembe adta *A virágok hatalma* című kötetet valamikor 1956 őszén, másodéves koromban, amikor az ELTE két bölcsészkarának irodalmi folyóiratát, az első, ősi, csak egyetlen számot megélhetett *Tiszta szívvel* szerkesztettük, és én, a készülő ókortörténész bódultan olvasni és írásban üdvö-zölni kezdtem Juhász Ferenc verseit, meg az *Új Hangban* még a forradalom előtt megjelen-hetett *A szarvassá változott fiú kiáltása a titkok kapujából*, és a *Fekete páva* című balladákat, akkor tudtam már, a felismert bartóki zene hangjai megsúgták, hogy a magyar költészet egyik halhatatlanjának a látomásaival találkoztam. Ez a könyv vezetett az élő magyar költészethez. Utóbb azt is megértettem, hogy *A tékozló ország* nélkül talán az '56-os forra-dalom se születhetett volna meg, *A halottak királyában* én is végigszenvedtem létezésünk tényét, hogy abban az időben, amelybe beleszülettünk, miként lehet nyíltan elmondani a hivatalos keretektől különbözhető tájékozódásunkat a világban, milyen a megszólalás kompromisszuma (e mostani könyvben Kemény István versesszéje éli át e vívódást újra, a múltba tekintve!), a hosszú című verssel (*Latinovits Zoltán koporsója kívül-belül teleírva, mint az egyiptomi mumia-bábok*), amit csak Latinovits-siratóként emlegetünk, magam is elgyászoltam az így-úgy elhulló klasszikus kortársainkat, a *Halott feketerígóért* lelkesedve megtanultam, miként lehet felszabadultan megküzdeni a boldogságunkért, és a *Fekete Saskirályt* megismerve rájöttem, miként kell mindig számot vetni személyes múltunkkal, magunkban is megkeresve a szörny kísértéseit, amelyen diadalmaskodva találhatjuk meg önmagunk megtisztuló létezését, amellyel aztán elszámolhatunk életünkkel és tetteinkkel, megállhatunk szembenézve a ránk figyelő világgal. És a *Mérgezett Mennyország* ijesztő túl-világképében a felvillanó kétségbeesésre is rányithattam szememet. Mert ott voltam, talán az *Új Írás* szerkesztőségében, barátok között – az ő mindig oly igen pontosan fogalmazó szavaival – emlékezett valamelyik vaskoporsóban hazaszállított őse-rokona kiföldelésére, akit a koporsó felvágása pillanatában még eredeti formájában megláthatott, majd mindez porrá omlott – ezzel az ősképzettel épülhetett meg az emberi létezés a huszadik század ismeretvilágában megújító költői látomásvilága, amely *A szivárványszínű cethaltól A haza-térő halott* című hosszúversében a Bartók-újrateremtésre készülve a test pusztulásának végiggondolásával az egyetemes líra világképét újította meg. Megismertem verseiben a kétségbeesés ijedelmét és büszkeségét, de a mind evilági és ezt követhető megváltottság reménysugarait is.

Emberi nagyságát csodálhattam, amikor egyik délelőtt behívott főszerkesztői szobájá-ba, és közölte: „tőlem tudjad meg, kirúgtam”. Legyőzte a hatalom és az érzékiség megkö-töző kísértését, a jelenetben a legszentebb ima szövegének testet öltését érzékeltem: „et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos a malo”.

Mégis, amikor kezembe vettem a könyvet, amelyet a költő felesége és két leánya készí-tett, olvasása során rádöbrentem, hogy Juhász Ferenc, ez a világcsodája költő miként for-

málódott ebben a megkötözve táncoltató világban. Hogyan került kapcsolatba mindennel, ami a huszadik század második felében értékke válhatott az utókor szemében. Miként sikerült kiválasztania barátait úgy, hogy az egyben korának legmagasabb szintű tájékozottságát segítette magában megalakítani. Mert ekként válhatott kora legtájékozottabb, legösszeszedettebb vizslató koponyájává, melyben született tehetségével a kor legellentmondásosabb gondolatvilágainak ütköztetését tudta összehozni. Hihettük, vélhettük személyében egy-egy csoportosulás tagjának, néha elkötelezettjének. Valójában: minden gondolat végigértelmezőjeként, mint egy újkori reneszánszember élt itt közöttünk. Ismerve minden irányzatot, törekvést, választ keresve minden kételyre, és személyes kapcsolatot alakítva az egymással ellentétes személyiségekkel. „Nem tudtam, hogy Juhász Ferenc ilyen úriember” – hangzott a látszólagos túloldalról, Nemes Nagy Ágnes szájából. Nehéz helyzetben, sokféle nagy költő utazásának mindent megpróbáló idejében.

Ezt a csodát, a világegészen valóságosan, emberi kapcsolatokkal benne élő Juhász Ferenc-jelenséget menti ki az ismeretlenségből legközelebbi hozzátartozóinak bölcsen az élettényeit összegyűjtő emlékezése. Ezt a Juhász-portrét egyetlen filosz sem tudná utólag összegyűjteni. Említsem az Illyésékkal szövődő kapcsolatát. Ahogy a szomszédságukban élő Illyés Gyula apai érzelmeit kiváltották elárvult kislányával első felesége tragikus pusztulását követően. Megőriznek egy jelenetet, amint segít az idős mester a pusztulással vívódó fiatalnak a tűzfát felhordani az erkélyre, mondván: „Nem való ez neked!” Majd a legfontosabb titkukban, Flóra asszony József Attilára emlékező kéziratának megítélésében rábizva a véleménymondás sorsdöntő feladatát: „Te olvasd el!”

Vagy amint a sokak szemében ellenfél újholdasok legnagyobbjának korai halálakor itt látom a könyvben a gyertyát gyújtó Juhász Ferencet, és hallom szavait: „Ő már boldog, megismerte a titkot.” Mily közeli létezésstudat élhetett bennük. És ott látom Ted Hughes-t, mindkettejük nagyszerű műfordítóját, amint Juhással feleségeik (Szeverényi Erzsébet és Sylvia Plath) közös betegségét említik, és tragikus végét félve gondolják végig.

Legfontosabb kortársaival kerül kapcsolatba: barátjainak barátjává válva. Bretonnal és Beckettal például Hantai révén. Ki ez a Hantai? Hantai festményével én először a Vatikáni Múzeumban találkozhattam. Régen, még élete javában. Pedig élő művésznek ritka dolog odakerülnie.

És ott élnek egymás mellett Weöres és Juhász, koruk talán két legnagyobb magyar költője. És megelevenedik összetartozásuk a Weöres-anekdoták ellenében, amint a valódi összetartozást meséli el a költő családja.

És mennyire megtisztul az összetartozó és sokak szerint egyszerre csak szétváló testvér-barátok útja. Az elbeszélésben benne a buktatók, de az összetartozás teljes pátosza felülírja a vélt ellentéteket. Innen, a Nagy László – Juhász Ferenc-búcsúból virágozik ki a Juhász életét felszabadító második házasság létrejötte. Kilián Katalin doktor nő is ott van Nagy László feleségének, Szécsi Margitnak az estjén a Kassák Klubban. Orvos lévén, látja Nagy László baját előre. Felhívta a figyelmét, menjen haza, hisz, látszik, rossz bőrben van, lázas. Nagy László maradt, nem ment. Másnap reggel holtan esett össze. És a Nagy Lászlót gyógyzó Juhász első emberi-baráti szűk körű összejövételén is ott lesz majd Kass Jano szervezésében. A látnok-költő egy telefonbeszélgetés során barátjának mondva a szavakat – mint mindig, most is pontosan, konkrétan, láttatóan fogalmazva – elképzelni eljövendőjét. Jano pedig egymással szembe ülteti őket.

Emberek, segítők barátok (ebben a könyvben címszóként is megnevezve: Hantai Simon, Nagy László, Csernus Tibor, Weöres Sándor, Ferenczy Béni, Tamási Áron, Kassák Lajos, Illyés Gyula, Pilinszky János, és rajtuk keresztül a huszadik század oly sok nagysága) – a mi szemünkben már koruk géniusza. Egymást kiegészítő nagyságok. Ebben a halhatatlan körben kérdezett a világ sorsára, kereste az ember hivatását és sorsát klasszikus költőnk.

Közöttük a helye. Egymást életben tartó és megtartó létezői a múlt huszadik századnak. És beleélői megnyíló új, éppoly veszélyekkel és kérdésekkel teljes századunknak. Ő maga is nemcsak nagy költő volt, de százada egyik géniusza.

És ezzel eljutottam Juhász Ferenc világirodalmian egyéni formátumához. Miként ezt megírtam 85. születésnapjának köszöntésére itt, a *Forrás* című folyóiratban: „Költészete személyesen szörnyűséges adottsága: látni belülről mindent, ami benne és körülötte történik. Juhász Ferenc ennek a képességnek világirodalmi méretű zsenije. A Mérgezett Mennysors és a Halott feketeerigó rettenetét és a belőle megváltódás csodáját egyként versébe fogni képes poéta. Látja, és szavakkal meg is idézi mindazt, amit az ember önmagában megél, szenved, élvez, gyönyöríttasan átél, veszettség tudattal megszenved – miként az életét megélő ember, és ahogy az egészségéért aggódó másik ember, az egészségéért felelősséget vállaló orvos. De leírhatóan látja a világmindenséget, életre kelthetőbben, mint a legjobb csillagászok. És el tudja képzelni ugyanennek a mindenségnek a még talán fel sem fedezett picinységeit, jobban, mint bármelyik fizikus. És rácsodál – leírható szavakkal is formálva – a biológiai organizmusokra, pontosabban talán, mint az annak tanulmányozására szakosodott biológus. És még egy »kiegészítő« adottság: képes átélni az egyes ember különlegesét. Sokszor elgondolom: hogyan lehet ilyen terheltséggel természetes emberi életet élni. Mert Juhász Ferenc ennyi »látás« súlya alatt nem összeroskad, nem széthullik, hanem egészséges személyiségként éli meg ezt a számára adódó csodás lehetőséget.” Verseiből próbáltam felépíteni az embert. Most ez a könyv megválaszolja kérdésemet: elmeséli, miként alakult a századnak ez a géniusza, milyen emberi kapcsolódások tarthatták életben ezt a csodás költészetet, és milyen egyetemes érdeklődésre kereste a válaszokat az emberiség történetének egyik legnehezebben elfogadható korában.

(Juhász Ferenc, a mindenség szerelmese 90. Összeállította Juhász Anna, Juhász Eszter, Juhász Ferencné, a verseket válogatta M. Nagy Miklós, Helikon, Budapest, 2018)

Bertha Zoltán

Tanító és intő költői sorstörténelem

Kovács István: Shakespeare a Corvin közben

Kovács István a magyar nemzeti sorsköltészet folytonosságát biztosító szellemiség egyik legkiemelkedőbb kortárs letéteményese. Ha végigtekintünk a Nagy Lászlóék költői forradalmától a Hetek, a Kilencek, majd Nagy Gáspárék, Baka Istvánék, Pintér Lajosék, Döbrentei Kornélék jellemezte törekvésekig zajló irodalomtörténeti folyamatokon: az irodalmi nemzet legnemesebb közösségi önismereti és személyes lelkiismereti kifejezőmódjainak az összekapcsolódó szemléleti jellegzetességei mellett a legváltozatosabban megélnéknülő esztétikai formahagyományok tárulhatnak elénk. A hiteles sorsbeszéd élő erkölcsi tradíciók és megújuló versalkatok önkiteljesítő gazdagságában bontakozik és árad tovább, napjainkban is avulhatatlan érvényességgel.

Egyéni és kollektív időtudat, súlyos egzisztenciális mulandóságélmény, az örökös veszélyeztetettségnek kitett emlékhelyek („*lieux de mémoire*”; „*zarándoklat a kápolnáig, / hogy minden lépésünk / történelmi emlékhely legyen*” – Hóhegy) léttanúsító vonzalma: emlékezet és történelem életmeghatározó érzelmi, intellektuális jelentősége telíti Kovács István minden költeményét is. A sorsproblémák rengetegét görgető „idő súlya” nehezíti a megszólalást is, amely kálváriás terhekkel rakottan még feszültebben, még intenzívebben fejezi ki a levetkőzhetetlen historikus gondtapasztalatok lényegét („*Keresztre feszített a szent ég, / fény a pléhpártás Krisztus arcán*” – *Félúton*; „*szemtől szemben / a bennünk Uralkodóval*” – *Ikon*). A nyelvi és kulturális emlékezet az emberi létezés elidegeníthetetlen humán minőségét szavatolja, s ha sorvadásra ítéltetik: az élhető világ fordul ki magából. „*Súlyosak / az anyanyelven szóló sírkövek, / ha ráomlik a nyelvi Babel. // Súlyosak / az erődtemplomok ledöntött falai / s a kifordult szőlőtövek*” – halljuk *Az idő súlya* című versből a pusztulás rémét az elháríthatatlanul felelősségteli észrevétel és ténymegállapítás szikár-szilárd moralitásával ellenpontoszó kijelentések ugyancsak súlyos szavát. (S hogy a „lét: bomló emlékezet” – *Összegzés*.) Az apokaliptikus fenyegetettség a tömör helyzetjelentések hátborzongató sűrűségében és súlyosságában tárul elénk. Riasztó látlelet és igéző igazmondás torokszorító kettősségében. A művészi igazságbeszéd visszafogott szenvedélyű, kigyöngyözötté csiszolt, látványt, hatást, tanulságot, intelmet kivételes koncentrációval összefogott, kikristályosított mondataiban. A fojtogató légkört folyamatosan, szakadatlanul sugározva. Hiszen a könyörtelenül múltó idő szorításában vergődünk mindahányan. Megállítása reménytelen, a profán és szakrális jeleket adó és hagyó éthosz példaállító törekvései azonban segítheti az életben maradást,

és élhető jövőt teremtő autentikus esélyekkel biztathat. Folytonos küzdelem ez: a múlt porladó tárgyi és szellemi építményei hogy miképpen lényegülhetnek jelenkori és jövőbeli megmaradást ösztönző jelekké, jelképekké, messzeható létmintákká? A megtartó örökség éltető tradícióvá? (Mert „a múlt jövő-előleg”). Hasonlóan „ahhoz a templomhoz, / amely mintha megakadt volna / a völgyön végignyúló idő torkában”. Az *Idő torkában*: címadó darabja ez a költő 2007-ben (Bp., Magyar Napló Kiadó) megjelent válogatott verseskötetének is. Mert eszméletű sorsszimbólum ez az ősi hagyományokat töredékeiben is fenntartani igyekvő monumentum – régi korok mívesen szépen megmunkált és imádsággal átörökített boltíves szentélye –, s az idővel dacoló kitartása, helytállása, reményt sugárzó jelenléte: egyúttal a rajta szemlélfelhető feltartóztatathatatlanság és minden mai otthontalanságba zuhanható enyészete: „Teteje megroppant, / falai omladoznak... / ablakai bordásan bedeszkázva / bennem is”; „Kiáltanék... / s a rám csapódó visszhangtalanságtól / vérhólyagosan lüktet a kérdés: / ki indít útnak / újra és újra ide, / ebbe, az otthonosságából / könnyen kiforgatott világba?” S meddig állhatunk ellent az elemésztő erőknek? Az idő torkában – vagy ahogyan Sütő András magyarázza a szülőházához és szülőközösséghez kötődés kiiktathatatlanságát törvényszerűségeit és nélkülözhetetlen etikai imperatívuszait szintén korszakjellemző (s egyik válogatott esszéjének főcímét is szolgáló) esszéjében: *Az Idő markában*.

„Ágaskodom, / hogy hasadékaikat át / magamba nézve kilássak” – az idő repedéseiben, a templomkövek réseiben, a történelem hézagain és nyílásain keresztül figyeli a fátumos jelenségeket a lírai személyiség, amelynek határai és irányai – a külső világ és a belső tekintet perspektívái – szorosan összefonódnak, kibogozhatatlanul egybejártszanak. (Hiszen „minden költészet, / így vers a hallgatás is, / himnusz, / végtelen poéma...” – Sted.) Kívülről és belülről egyszerre lehet felbecsülni mindannak az egzisztenciális és metafizikai történéssornak az egyetemes (introspektív és univerzális) emberi vonatkozás-szféráját, kontemplatív bölcséleti mélységét és magasságát, amelytől nem szakadhatunk el – éppúgy nem, mint földtől a lélek. Nem lehetünk érzéketlenek pusztuló népünk, magyarságunk fájdalma iránt sem. Ha például Marosszentimrén, fejünkre hulló por és vakolat alatt már csak „tízen vagyunk: ez a gyülekezet (...) tizenegyedikünk az árva pap, / tizenkettedikünk maga az Úr” (Jékely Zoltán: *A marosszentimrei templomban*), s erre rímelve Kányádi Sándornál már „ledőlt a cinterem fala / kövei földbe vástak / védtelen áll a dombon / maholnap egyesegyedül / istené lesz a templom / csupán egy ajkon szól már / paptalan marosszentimrén / haldoklik szenci molnár” (Egy csokor orgona mellé), akkor Kovács Istvánnál a rogyadozó tetők és falak azért „Noé templom-bárájaként / még őrzik a halottakat”, s a „halált nyelődés torokban / öntvény lett Isten éneke, / megégethet forrósága, / mindegy, hogy ezrediknek-e. / Elsőnek-ezrediknek itt ma / az egykor tízen voltakért, / kik százak helyett énekeltek, / s az árván prédikált papért. / Pelikán-éhes tél jöhet még. / És cserben hagyhat is az Úr... / Csak énekeljenek mibennünk, / kiket kiirtott az idő gazul” (Történelem). A történelem szakadékos kataklizmái („Nyelvünk huszita máglya”; „Harangok hazátlan hangja” – Csángók) tehát romlás és ragaszkodás, pusztulás és hűség birkózó végletei között – „merülő mélységek felett” – mutatkoznak meg – és feloldhatatlan paradoxonok özönében, a „láthatatlan kilátástalanságba” (*Távlatok*) tartó, egyensúlyozó kőéltáncos szemszögéből.

A subjektív életérzésen átszűrődő valóság tényei és lenyomatai összeolvadnak. A letaglózó történelmi kínok évszázadokat itatnak át. („Lenni az időben / az idők

ellenére: / kegyelem? / érdem?" – Töprengés egy beszélgetés után.) Mennyi gyötrellem, szenvedésözön torlódik, halmozódik forradalmaink és szabadságharcaink leveretésében, a gyilkos háborúkban, a sokszoros trianoni országfeldaraboltságban és szétszaggatottságban, a zaklatott, vészterhes menekülésekben, az örökös külső és belső száműzetésekben, a már Ady megsiratta szétszórattatásokban, a diktatúrák poklában, a szovjet megszállásban és leigázásban, ötvenhat vérbe fojtásában, a terror tombolásában, a vértanúság passiójában, a tönkrezilált nemzettudat romjai között, a határon túli kisebbségbe taszított magyarok „hungarocídiumában”. (A „feltámadásra és kárhozatra születés / dermesztő varázslatában” – Levélféle Jankovics Marcellnak.) A nemzeti sorstragédiák velőkbe ivódó rengetege gyúlik az emlékezetben, az idegekben, a lelkekben. („Lelküink sebes, vagy sebhelyes, / s az lélegzetvételünk is” – Levél Utassy Józsefnek.) S itt a példázatos versekben pedig mindezeknek a szívbe markoló megjelenítése sokasodik, teljesedik jelképes magyar (és közép-európai) sorstükkörré. És a felidézés a mementó-költemények bravúros, mesteri tömörségében élesedik. A lírai arányítás poétikai és hangnemi csodája zajlik: az érzékletes, szemléletes képek-képzetek, a gondolati-fogalmi helyzetmegnevezések, a kihagyásos, talányos, elliptikus sejtetések, filozofikus és emocionális sugallatképzések éppen úgy vegyülnek, éppen annyira egészítik ki egymást, hogy sem a túlságos érzelmi áradás, sem a lecsupaszító szenvtelenség nem borítja fel azt a kényes egyensúlyt, amelyet a különleges esztétikai-stiláris hatásformák együttesen alkotnak. Hogy a metszetszerűségükben is elégikus sugalmú pontos (és leginkább higgadt nyugalmú tudósítói, beszámolóí, krónikási) leírások („vésetek”) előadásmódja és intonációja (Ekler Andrea szerint is „pontosan kidolgozott képi világa és mesterien felépített ritmusa”) éppen elégséges, de mégis megrázó szuggesztivitással közvetíthesse az alapvetően tragikus és drámai sorsesemények elhomályosíthatatlan és elhazudhatatlan jelentéstartalmait. („Csak a fuldoklók látnak élesen” – Álom a költészetről.) A kisebbségi magyarság elveszejtő felszámolásának, erőszakos asszimilációjának és megsemmisítésének a stációit például, textuálisan kimondatlanul is, hogy valójában kivel és mi történik (miközben ez nyilvánvaló a befogadói kontextusban is), és hiányos, tört mondatokba, nyelvtani igék nélküli jelnyelvi gesztusokba sűrítetten: „Előbb a regölest / aztán a regét // Előbb a földet / aztán az otthont // Előbb az iskolát / aztán a nyelvet // Előbb a fejfát / aztán a hitet // Előbb a jövőt / aztán a múltat // és / mindezt / egyszerre: / jelenidőben” (Beolvasztás).

A betiltása egy népek: maga a „lélekarangos” nemzethalál – és mindennemű identitáshalál. A természetes kontinuitás szétverése időben és térben. Ezért létkérdés a kollektív és kommunikatív emlékezetkultúra fenntartásának igénye, szüksége. Kovács István sajátosan egyéni, szuverén műfajú, cizellált embléma-verseket (s bennük telitalálatos szállóigéket) kijegecesítő költői geográfiájában egész Kárpát-medencei (és a rokonlelkű kelet-közép-európai kiséni, főként lengyelföldi) térképek rajzolódnak, tájak, falvak, városok, példa-emberek lakta és nemesítette szülőföldekkel, s minden időket átölelő intelmekkel, üzenetekkel. A balladatermő erdélyi vidékeken, az „ágyúöntők földjén” a történelmi hősök ellenséges, „országrontó seregek elé / döfik kardjukat”, őrzik a hitet, ha ágyúba öntve is, mert „szent ez a föld, / a folyó, / hegyek ölébe ejtett glóriában / a tó, / templom falán a Király, / s a nép, / az örökzöldnyelvű, / életadó”, mely e földből vétetett s rajta örökbecsű kultúrát épített.

Igézetes téridő-univerzum boltozódik föl tehát a költő versvilágában, empíria, história, humanitás varázslatos (de folyvást veszedelmekkel övezett) egységében. A múlt egyéni élet- és emlékképei rendre átítatódnak a tágabb közérzet és a szimbolikus közösségi sorsélmények hangulatiságával; „formálja belülről az élet / hanggá a csöndet / haranggá a hangot / a harangot virággá / a harangvirágot csönddé / formálja belülről az élet”. A tűnődő retrospekció a folyvást jelenlévő múltidő megragadó atmoszférájával töltekezik. (Az idősíkok egymásba tágulnak – így aztán sem a történelem nem pusztá múltidő, sem az emberi élet nem „igeidő”: „nem a volt, van és lesz száználmas függvénye... / A voltra mondható, hogy van, / a lesznek megfelelője a volt, / s a vannál se több a lesz: / ez a mai halhatatlanságunk...” – Sted.) Így válik jelentéssé minden apró emlékdarabka, külső és belső képzetforma, látomásrészlet („háztető”, „cserepek”, „vers-töredékek”, „arcvonások”, „bor-izek” – Öncsendéletrajz). Az új verskötet, a *Shakespeare a Corvin közben* (2018) az életmű egészébe szervesen illeszkedő, mégis, önállóan is számvető, lét- és vilásképp-összegző összeállítás. Markáns költői karakterét, summázó jellegét csak tovább erősíti a végső létkérdések hamleti exponálása: magyar történelmi körülmények között. Lenni vagy nem lenni: névtelen hőssé, mártírokká nemesedő névtelen kisemberek is az örökkévalóság dimenziójába emelkedve világítják meg ezeket az alapvető nemzeti sorskérdéseinket: hogy nemzeti mivoltunkban osztályrészünként az elenyésztés vagy a fennmaradás adatik-e meg számunkra. A mindenre elszánt, legendás ötvenhatos Corvin közti harcosok, köztük a halálmegvető bátorsággal küzdő gyerekek példája: egyfajta örök magyar szenvedéstörténet, mártírológia és sajátos üdvtörténeti, eszkatológiai távlat szintézise. Az áldozatiság és az erkölcsi eternitás csorbíthatatlan együttese. „Strázsahegy-csillagvizsgálón”, fölnyergelt „táltos-hajnal”-ban „mindhalálig álmodók” ők, a szabadság igazmese-héroszai. S mindez mégsem érzelmes, pláne nem patetikus hangvételben tárul elénk. Ebben a kötetcímadó költeményben is különös, visszafojtott, s mégis mérhetetlenül megdöbbentő belső izzás teremtődik a képi átvetítés folyamatában: dráma, színház és valóság, parabolikus kultúrtörténeti utalásrendszer és szörnyű, végzetes történéspilاناتok villannak, szikráznak össze és valósulnak át valamifajta szakrális létparadigmává: „A gyomorban abrak-parázs: / a szabadság lobbanó vágya... / A suhanc Hamlet jelre vár: / benzinnel töltve koponyája... // Monológjával feltűnik / a lenni-vagy-nem-lenni tankja. / A mese-dráma véget ér... / Már lángol a halál vastapsa.” A rövid helyzetleíró kijelentések tömondatos („példamondatos”) veretessége, egyszersmind tiszta emelkedettsége és méltóságáteljes elokvenciája: az intenzív költői megjelenítés remeklése.

A könyv szöveganyagában is centrális szerepet nyer, a különböző ciklusok szerint is mintegy középütt helyezkedik el az ezerkilencszázötvenhat drámaiságát rekapiituláló verscsoport. Kiemelt jelentőségűek ezek a darabok, az őket megelőző, gyermek- és ifjúkori emlékeket rajzoló, majd az élettörténeti kronológia alapján is később következő időket megelevenítő művek sorában. Hiszen a tizenegy éves fiúcska most önvalomásosan kimondott felnőtté érése is erre a krízisállapotrú datálható. A romhalmazzá lőtt Budapesten maga a feledhetetlen látvány ég a memóriába: s vele a történetek mélyebb értelme: „Második otthonom volt / a rút Teleki tér. / Gyalog megyek Budáról / nagyanyám angyalához / két szaloncukorért // kilencszázötvenhatnak december havában. / Tankok a Széna téren, / ágyúik löterében / a már szétlőtt házak. // Statáriumhirdető / plakátok oszlopa. / Letartóztatott nevek / s felkiáltójeles / kivégzendők sora. // Hajóhintók... sírhalmok...

*/ Temető a téren. / Fejfatorzók, virágok, / örökmécs-gyertyalángok... / Lánctalpas lidércek. // Járőröző sűrályok... / Vacogó léptekkel / vonulok át a hídon... / Bevallhatatlan titkom / az, hogy felnőttem. // Tizenegy éves felnőttem... / Gyermekként ennyit élt. / Vonulok át Budáról / nagyanyám angyalához... / Földig pernyés az ég" (Ezerkilencszázötvenhat). Siralmas énekek, zsolttáros „planctusok” ezek mind szemérmes indulatokkal, jelzésszerűen kiabrázolt tényekkel – s tényközlő hangnemben felrajzolt látképekkel, diagnózisokkal. A mai, „országos bambaságra kábító” világban, a tűzijáték sem lehet más, mint „történelmi korszakokkal megrakott / kiolthatatlan máglya” (Decemberi hangulat, 2009), s a borzalom árnyai végig kísértenek. „Játszótereken elhantolt hősök”, megölt játszótársak, kiátkozott, elgazosodott parcellák, jeltelen (és „hátradrótozott kézzel”, „arccal lefelé” bedobáltakkal tele) sírhantok (vagy amelyek huszonöt év után eltűnnek, s akiket takarnak, még holtukban sem érthették meg a krisztusi kort), a szörnyűséges „bánatidő” rémképei „vastagbőrű bőrkabátosok”-kal, téesz-szervező „boldogság-agitátorok”-kal, a „gépesített földi mennyország” „dózer-induló”-ra erőszakoskodó propagátoraival, tanyákat, hagyományos falutársadalmakat felszámoló agresszióval, „ateista balhorgoktól” megroggyant templomok kínjával, „a túlélők miatt / tetszhalott temetők”-kel és a többivel. A lélek nélküli, úgynevezett haladás évadán (amelyet még 2006 októberében, az egykor Szabad Kossuth Rádió udvarán látható „alvadt vérfoltok a cementpadlón” is gyászosan és tragikusan jelölnek – ahogyan a hűséges baráti nemzedéktárs Oláh Jánosnak dedikált *A fény százada* című összefoglaló nagy vers is dokumentálja), az állítólagos haladást dísztribünökről bálványozó hazug időkben – értékveszejtő korunkban – (amikor pedig csak „világrésznyi munkatáborokat, / a mindent elborító termelést” lehet konstatálni), nem zajlott és zajlik tehát más, mint hogy a „bilincsszagotónak hirdetett / jelszavak / rövid és hosszú távon / egyaránt az ölést, / öldöklést” akarták hitelesíteni („zavartalanul működő halálgyárak” közepette), vagyis a „gyűlölettől torkolattüzes / világmegváltások / századában éltünk. / Túl azon, amely / forradalmi módon / eltörölte volna a vasárnapot is. / Merthogy a munka tesz szabaddá, / az ördögös személytelenség, / nem az örökös tartozás – / családhoz, / baráti körhöz, / hazához, / hithez.” A megalázott „Magyarország börtön” – mondhatná Hamlet is a vers szerint, s a gyilkos és bűnös álságosság uralkodik: az „életszínvonal / mint édeskés varázsige / az elnéptelenedett mesék idején, / amikor a páciens / csukd-be-szemed-nyisd-ki-szád / cukorbetegségben szenved.”*

Az életes és ítéletes látleletek képzetársításai a precízen leíró modern lírai realizmus keretei közé feszülnek, s a felkavart energiák bizonyos filmszerű, fotografikus historizmus szövedékébe tömörülnek. Gyakori a fényképmotívum („ahogy a vers üzen, / ahogy talán a fénykép” – Öncsendéletrajz; „összekarcolt fény vacogása / a megnémított film kockáin” – Jánossal azon az őszön): a gyermekkorból származó fotó (Első két fényképem), a diáktársakról készült tabló vagy csak ábécérendbe szedett névsor vagy osztálynapló a tűnődő visszarevédesben (A IV. c. balladája), de feltűnik egy széttépett iskolai „Ellenőrzőkönyvecske” is, s a régi öregek, rokonok emléke („Szemöldökívű kerete a képek: / elfásult ovális portré, / üvege nincs, / fából a hátlap”; „szemfödél-fénykép” – Nagymama), és „hangok és nevek” és tényfoszlányok gomolyognak elő („az élehetetlen valóság kócai”), meg *Törzslapok* a sok nyomorúságot szenvedő szegény magyar katonákról, ártatlan véreinkről és őseinkről. Megrendítő meditatív tónus kíséri ezeket a férfias elégiákat (*Romvárosok csönd-elégiája*), amikor beszédes relikviák, tárgyi hagyatékok üzennek – s ha a levéltár zárni készül is: csukhatatlan marad „a nyitott gerincű iratsomag”.

A háborúk, s a nagy háború traumája is máig kísért – s mint kristályosan éles filmekben, a körülövező fények is keménnyé, ércessé jegesednek (Érces fényözön): „És megfűrtösödött kék szilánkjai / etlalálják a verklizett filmekben / halálba vonuló vén bakákat is. (...) S rohamoznak a sisakok, a bornyúk, / és halál-hagyományt éltet a szurony... / Avarrá rongyolt tölgyfalomb a sorsuk, / s bombatölcsérekben adagolt iszony. // Marad-e élő a front ösztüzeiben? / Halála helyén ássák meg a sírját; / így épül egyre a harctéri skanzen / a lövészárkok torzult sokszögében. (...) Száz éve is / hogy helytállt a honvéd! / Mit sem tudva azt, / mi vár rá otthon. / A széthullott haza... // Nagyapáinkké a porladó visszhang: / földmélyi marsban éneklük a nótát / a csillagokról... / S korhadt mankóiknak / támaszkodnak a vénséges diófák.”

A dokumentáris tárgyi emlékekből összerakódó álló- és mozgóképek együttese, a jelenetek érzékletes deskripciója a tragikus fenség modalitását sugározza. Egyfelől a vissza-visszatérőn kimerevített valóságdarabkák sajgása (nem véletlen a sötét dermedés expresszív fogalmának gyakorisága: „Látó romokra dermedt alkonyat” – Romvárosok csönd-elégiája; „Elég volt tudnom egy belém dermedt / családi történetből: / ha éjfél körül / apám után felsírtam, / mindig kézen fogott anyám, / és felöltöztetett, / hogy nekivágjunk az éjszakának” – Gyermekhang az éjszakában; „éjfélé dermedt pillanat” – Decemberi hangulat, 2009). A személyes fájdalmat jelentő hadiárvaság ösztönriadalma, a második világháborúban elveszített édesapa hiánya, a rettenetes mind-mind a lehetséges legmélyebb értelmű egzisztenciális és kozmikus létérzékeléssel társul és tetéződik: „Mintha a csodálkozás / hasonmása volna a félelemnek” (Első két fényképem); „Micsoda tánc? / Úr-döngölő / az összetört víztükörben” (Balatoni vihar); a szalmaszál „nem pusztán riasztó sorsjelkép, / hanem életünkben ólálkodó valóság” (A búcsúzás kétségei). Zsáneres, olykor szinte anekdotikus életképek, karakterrajzok közegeből is (például az egyikben a festőművész barát a személyi igazolványának a foglalkozási rovatába azt írta, hogy „paraszt” – merthogy „művész sok van, paraszt meg alig”) minduntalan fölsajog (s A lélek vízjelei, a Mesebeli kert, a Virrasztás további ciklusaiban is) az éber múlttudat, s a jelen- és jövőféltő indulat. Az emlékezet megőrizte, hogy a valahai gimnáziumi osztály egyik tanára amikor Zrínyit emlegette, akkor mindig ezerkilencszázötvenhatra gondolt, „a Piros a vérre... / és az Egy mondatra, / amely nem egy mondat volt. / (Biztos / meg kellett volna tanulnunk / mind a száznyolcvanot, / ha másként alakul a történelem.)” (Hiszen „Illyés Gyula Egy mondata maga volt a forradalom”). S a szent és mitikus, keresztény misztikus hagyományokhoz, a transzcendentális nyitottsághoz („A templom zsinórtetős tornya / csöndvisszhangos szekercelárma. / Pár lépés tőlünk a lajtörja, / de rálelünk-e fönn az Ácsra? // És körbejár bennünk a templom, / vagy körbe mi járjuk... Ki tudja? / Bezárt annak, ki nyitott nem volt, / akit csak erre vitt az útja” – Félúton) való ragaszkodás vetül ki az erdélyi utazásokat („próbatételeket”, „úton-úttalanságokat”) megőrkítő darabokban is, a kalotaszegi Bánffyhunyadiot, Szék városát, a kirabolt bonchidai kastélyt, Válaszutat, a Mezőséget, Háromszéket, Futásfalvát, Bukovinát és mind a többi felvillantó útiversekben; bennük a Kányádi-féle „fekete-piros” motívumra rimelő (és „lebonthatatlan égi táncház”-akra utaló) sorokkal: „Gyász és vér. / Hegedűhúrba font / fekete-piros dallama / a mindegyre közeledő halálnak, / s hajnal köszöntő lassúi azoknak, / akik az örökkévalóságot / megérni szeretnék” (Próbatétel), vagy a spirituális dimenziókra mutató versszakokkal: „A templomtoronyhoz érő napot / fölnégyeli a kereszt, / lángra kap a déli harangszó is, / bronzba önti az őszi tájat” (Jánossal azon az őszen). Arany János, Kallós Zoltán és mások (köztük Duna-deltai Golgotákat járók) megidézése összekapcsolja az

eszményeket és a realitásokat, pontosabban felmutatja a szellemi magasságszférákat, miközben láttatja a valóságos romlás elkeserítő mélységperspektíváit, s a kisebbségi zsugorodás szörnyű negatív távlatait is – s megint a fotografikus filmszerűség hasonlataival. (Az illúziótlan „tárgyilagosság drámaiságával” – ahogyan Görömbei András jellemezte ezt.) Demonstrálva a katasztrófát: „*Újkori rémfilmet forgattak / a hatalom folytonosságának bizonyítékaként / örök életű Drakuláról*” (Próbatétel); ugyanakkor a helytállás reménységét az időtlenséggel határos hitben és közösségben: „*Úgy állt ott, / mint vásári fényképész / harmonikás dobozmasinája előtt / állt régen a megilletődött ember... / Mintegy véletlen / szólítottam meg őt / az anyanyelv kifosztott peremvidékén. (...) A közösen ragozott létigében / azóta érzem / a lélek lüktető vízjeleit – / jelen időben és többes számban. (...) Az egésznél maholnap / már fontosabb a részlet / létünk közös arcképcsarnokában*” (A lélek vízjelei).

„*Imádkozni nagymamám tanított, / Befektetve 'a testi koporsóba'. / Félttem. Ő halt meg. S mindazok, kiket / Családi képén láttam egy csokorban*” – hangzik a Töredék az árvaságról című versből. Rebbenő érzékenység hangolja ezeket a konfessziókat; sorsra, emberminőségre, titokra, idő-misztériumra („*Az idő / kerengője beláthatatlan. / Kiközvetett körforgás... / Örövénylés-monumentum... / Eredj, amerre látsz...*” – Terméskövek avagy a teremtés kövei). A virrasztó, sorsvigyázó, körbetekintő költő magatartása, ars poeticája mindez. Az „*életfogytig tartó / jelen idő kísértete*” a társunk, de befelé és fölfelé nézve, hallgatózza bizony kinyílik, ami a létezésben és a létezésen túl is felfoghatatlan: „*Nyisd ki kapud, a magadba-zártat... / Hagyd imádkozni a zarándokot. / A kerengőben eltűnődve szállnak / a fénylő gregorián dallamok*” (Virrasztás egy altemplomban). Így lesz pátosz nélkül is szívszorítóvá a „testamentum”-szándékú kötetzáró költemény is (A be nem telt idő) – az evilági életidő, a megmaradás szinte himnikus áhítatát kottázva, esdekelve, hogy soha ne hagyjuk elveszni, fiatalon, őregen, mártírként, örök kiszolgáltatottként senki fia nemzet- és embertársunkat: „*Simítgasd ki a szárnyas kezektől / kihullott legendát, / ne csak a tenyértől szöghelyeset. / És felebarátaidat, / akik megrendülésedtől / életre kelnek, / ne engedd újra / szószékre – világmegváltónak, / máglyára – hitvitázónak, / virághantossá váló helyé / géppuskázható köztérre – tüntetőnek, / harctérre – hősnek, / árvaházba – megaláztattnak, / s a ki tudja, / miért és hová, / de végül mégiscsak elindított / halálvonatra – kiteszítottnak. (...) Száműzött álmaikat / folytassák jelen időben, / sziklának vetett háttal, / a be nem telt idő / habprémes hullámaiktól / újra és újra betakartan – / még itt a Földön, / ha már-már odaát is.*”

Kovács István ekképpen felkavaró és drámai öneszmélésre hívó líravilágáról ma is érvényesek Kiss Ferenc ötödfélévtizede elvégzett elemzésének kongeniális megállapításai; a versek sziklaszilárd erkölcsi bátorságáról, bajlító és bajvívó férfiasságáról, zord, vagy éppen üde, szelíd, gyöngéd tárgyiasságáról, páratlan szemérmességéről, a magyarság- és létezésélmények bensőséges áramáról, a személyiség prizmaín áttetsző, egyszersmind eredeti otthonos varázssukat is megtartó tájak, vidékek, országrészek metszettefinomságú költői képi formáiról, a „*célja felé lejtő dikció ritmikái hangoltságáról*”, a poétikai koherencia örömről és veretességéről, a nyelvi megalkotottság különös zeneiségéről – „*szavalható, mormolható, dúdolható*” beszédmódozatáról. Hogy nála a nemzeti kérdéssel felvetések ihletettsége egyúttal a kitágított hidépitő készletekkel és erudícióval ötvöződik. S a tragikummal szemben a „*személyes, etikai és létérdekű vitalitás az ellenpont*” – ahogyan pedig Görömbei András szögezte le. A létbe vetett és a történelemben gondolkodó ember a „*halállal, a rombolással, a reménytelenséggel az életet,*

a teremtést állítja szembe” – állapítja meg Vasy Géza, s Ekler Andrea, hogy ebben a költészetben „a történelem által meghatározott ember, az ember által alakított véres történelem, egyéni és közösségi sors összefonódása látomásossággal, szólás és cselekvés belső kényszerével, az igazság keresésének igényével párosul.” Nagy Gáspár szavaival: a kérlelhetetlenül tiszta eszmeiségű „filmes vágások” és „nagy ívű létmetaforák” költője igaz „krónikásául szegődött múltnak és jelennek, mert feljegyez, és nem akar felejteni”.

Az *Elérhetetlen föld* (1969) – a Kilencek költőcsoport fél évszázada megjelent legendás antológiája – markáns írástudói karaktereket vonultatott fel. A címadó vers szerzője, Oláh János lakonikus-racionálisan kifejeződő, konkrét-elvonatkoztató látásmódjához, a „történelemszünet” fojtogató közérzetéről valló Rózsa Endre intellektualizmusához, Utassy József sziporkázó imagista entuziazmusához, Kiss Benedek érzelemtelítetten ötletes, mágikus dalpoéziséhez, Péntek Imre groteszk, abszurd villódzású nyelvbravúrijaihoz, Mezey Katalin profanitást és szakralitást ötvöző stílusához, Konczek József neoavantgárd, újexpresszionisztikus hangütéseihez, Győri László játékosan fantáziamozgósító versmodorához képest is: Kovács István sajátos – talán és talányosan képzettömörítő – versvilága szuverén utakon-módokon ugyan csak a legjelesebb kortárs irodalmi teljesítmények közé emelkedett. Amit bizvást tanulhatunk belőle: mint eddig, ma sem lehetünk meg ilyenféle katartikus művészi igazságszbeszéd, intő sorsbeszéd, figyelmeztető és vigasztaló bölcsességszbeszéd nélkül.

(Magyar Napló Kiadó, 2018)

Pikó András Gáspár

Magát emésztő, szikár alak

Keszthelyi Rezső: Magányt ragyogni

Keszthelyi Rezső élete nagy részében szerkesztőként dolgozott előbb a Corvina, majd a Magvető Könyvkiadóban. 1993-ban, a visszavonulása évében írott rövid szakmai önéletrajzában több százra becsüli az általa szerkesztett könyvek számát.¹ Mindemellett költő volt, a hatvanas évek végétől jelentek meg verseskötetei, néha évtizednél is hosszabb időközökkel, élete utolsó szakaszában pedig kisprózákat is írt. Költészete életében a kevés számú beavatottak meditációs tárgya volt: recepciója kevés kivétellel elismerő, nemegyszer a szakmán belülről (többek között Borbély Szilárdtól, Tandori Dezsőtől) érkezik, szélesebb körű visszhangot viszont sosem váltott ki. Ilyen irányú ambíció láthatóan nem is volt Keszthelyi Rezső sajátja: a halála után két évvel megjelent gyűjteményes kötet, a *Magányt ragyogni* egy saját ideáljainak kompromisszummentes követésére feltett életművet mutat.

Nevezett recepció sok lényeges észrevételt megtett már: a Keszthelyi-líra Mányoki Endre által összegzett állandó jelzőinek sorát („ritka szavú, szűkszavú, magányos, szemlélődő, enigmatikus”²) gyarapítani, talán az egy – mások által megjegyzett – hermetikus³ kivételével, nem áll szándékomban. Az indulás, az 1969-es *Vonalak kertje* kötet a XX. századi magyar líra meglehetősen telített időszakában látott napvilágot. Mai szemmel nem tűnik úgy, mintha a mezőny nagyjai nyomták volna el: diszkrét, finom, nagy feltűnést kerülő költészet olvasható itt, reflexív, tárgyain merengő élmény- és elmélkedés líra, amelyre ugyanúgy jogos Marno János „absztrakt impresszionizmus” terminusa,⁴ mint a Kis Pintér Imre által megállapított, a francia posztszürrealizmushoz fűződő rokonság.⁵ A sorjázó absztrakt, nemegyszer túltelített képekből út menti látványok, érzetek, az itáliai tájjal, természeti és ember alkotta környezettel való szembesülés gyermeki-animisztikusan rekonstruált pillanatai sejlenek fel, valamint és főképpen a legkésőbb Rimbaud óta örök „tenger-egybegyűrva-a-Nappal”-élmény. Klasszikus versforma alig van, de a hagyományos szintaxis is ritka: a sorok, strófák többnyire központozás nélküliek, gyakori az antiptózis és a non sequitur. A tónus jellemzően ünnepélyes, már-már szertartásos, ugyanakkor egy-egy légius kinyilatkoztatás („Befejezhetetlen / az idők nyugalma” – Országúton), vagy váratlanul hétköznapi megfogalmazás („számolni kell a reggelekkel” – fehér lovak) néha meglepően jól sikerül.

1 Keszthelyi Rezső „Szakmai önéletrajz”, = Keszthelyi Rezső „Magányt ragyogni” (Budapest, Fekete Sas Kiadó, 2018) 484.

2 Mányoki Endre „Egyforma különbség”, Ex Symposion, 93. sz. (2016): 18–24., 18.

3 Sturm László „Vágott virágok: Keszthelyi Rezső: Magányt ragyogni”, Kortárs 62, 8. sz. (2018) 93–96., 93.

4 Marno János „A köztes kert titkai”, Ex Symposion, 93. sz. (2016) 9–11., 9.

5 Kis Pintér Imre „Keszthelyi Rezső: Vonalak kertje”, Kritika 8, 5. sz. (1970) 56–57., 57.

Keszthelyi költészete, mint azt Mányoki is többszörösen bizonyítja, már a kezdetekor sem rokontalan hazájában:⁶ Weöres Sándor meditatív introspekciója, Tandori Dezső szubverzív nyelv- és költészetfelfogása, a kései Pilinszky minimalisztikus közlési habitusa, Juhász Ferenc tobzódó képisége mind kimutatható hatásokként vannak jelen. Ez utóbbi az, ahol Keszthelyi túlzásba esik: noha képei érzékletesek, többségük ma is nagyon torlódónak, túlterheltnak hat. Az olyan sorok, mint a „rózsák görcse rántja tollakká a száját” (a kőbe-néző) vagy „a búzvéruű szörny is / elképzelte az agyam s hogy bántson / a fehérebb szomorúságot dáiának nézte” (az árnyék kardjai) nem magyarázhatók a neoavantgárdra jellemző zabolátlansággal, viszont kifejezetten sűrűn fordulnak elő. Egy-egy hosszabb vers, mint az *eső bárkái* vagy a *lépések közt keringő madár* szinte végig ilyen képek összütését zúdíítja az olvasóra. A terjedelmi visszafogottság pedig nem párosul nyelvi-poétikai visszafogottsággal: még az újhordasok négy sorosait idéző *Hazatérés* is inkább szentimentális, mint frappáns. Az összhatás így alapvetően zárványszerű: a sok feloldhatatlan enigma érdektelenségbe fullad, és az Adria-tenger fényéből a versenyag nagy részére már csak arisztokratikus csillámpor jut.

Ha ezen soha nem is lép egészen túl, de az 1986-os *Katalekták* kötetre megjelenő groteszk humor és önreflexió határozottan felfrissíti és földközelve hozza az addig elérhetetlen elefántcsonttorony-magasba zárkózott költészetet. A képalkotó fantázia is visszafogottabban csapong, már a versek szolgálatában, nem pedig céljaként van jelen; a *Vonalak kertje* tónusa a második rész csiga-ciklusára korlátozódik. A hosszabb, rímelen háromsoros strófaból felépülő kvázi-ciklus darabjai, mint *A nagy tengeri halandók*, *Kihagyások a levegőből* az ünnepélyesség és ironia közti ideális arányt többek között a Bibliából és az angol metafizikus költőktől (Miltontól, Donne-tól, Henry Vaughan-tól) vett intertextusok⁷ által valósítják meg: „Vágy-nesz voltál, ki látsz / engem, és megvizsgálhattad / irántad való érzéseimet: // szakítsd külön őket, mint / a mézszárszékre való juhokat, és / készítsd őket a megölésnek napjára!” (Hát nem példabeszédekben beszél ez?) A narratív hosszúversek egyrészt tovább erősítik a nyelvi-poétikai diverzitás, a könnyedebb hangvétel által megtalált grandiozitást, másrészt a későbbi, verses és prózai életműben egyaránt jelentőssé váló fiktív dialogikus forma első kísérleteinek is teret adnak – példa erre a *Levéltervezet Per Bengtssonnak* episztolaformája és a francia kamaszt megszólító *Egy napló emléke*. A – Keszthelyi által is fordított – Guillaume Apollinaire hatását mutató *Levegő osztása levegővel* ékes példáját nyújtja a humort sem nélkülöző önreflexív distanciának: „Látod, hány- / szor ismételttem: az / összpontosított öröm dekoncentrált / szorongás. Hagyd hát / a képzelet komolykodását. / Böngecszd inkább / az autóbusz-menetrendet, / és szállj fel csomagjaiddal / a kiszemelt járatra.” Saját korábbi költészetéről is szubverzív, sőt: pimasz humorral szedi le az ünnepélyesség mázát: „Végig-csak-végig zsolozsmázta / a bármennyi zöldet, akár egy kert- / nélküli, szár nélküli virágözönt. / Viszont mégse kerteljünk” (Egy napló emléke). Van makulátlan formafegyelmű szonett is: a címével John Donne-ra utaló *Holy Sonnets XIX.* felveti a kérdést: nem lett volna érdemes komolyabb figyelmet szentelni a klasszikus formáknak, lévén megdőböntő erejű ars poetica és az életmű egyik legjobb verse („Ahogy szerelmeimben is, féktelenül higgadt vagyok, / könyörgés, rémület olyan hiába, / akár a cselekvés lázas odaadása, / mindettől, mert valódi, megszabadulok.”). És felbukkan a recirkuláció, a korábbi művek új versekbe felvett sorai, partikulái is, amely gyakorlat a későbbi művek meghatározó vonása lesz.

6 Érdekes, hogy a számos találó és inspiratív képzőművészeti párhuzamot is megvonó Mányoki nem említi meg Váli Dezső nevét, pedig a saját legközvetlenebb környezetét aszketikus elszántsággal megfigyelő, és ebből dolgozó kortárs művész attitűdje egyértelműen rokonítható Keszthelyiével.

7 Ezt a kapcsolatot Báthori Csaba is észleli a kötet végén szereplő esszé-nekrológiájában: Báthori Csaba „Magányt ragyogni – Keszthelyi Rezső művészetéről”, = Keszthelyi *Magányt ragyogni*, 459–457., 465.

A *Kézirat Monzába* a kötetben – műnemi besorolás szempontjából érthetően, az olvasónak viszont csak egy utólagos, könyv végi feloldókulccsal jelezve – a *Kispróza* szekcióban kapott helyet.

„A személy elbizonytalanodása – a szerelemhez hasonlóan – a fokozhatatlan magány állapotában is megtörténhet, ahol ön maga képével és létező valójával kell egyre élesebben szembesülnie” – írja Borbély Szilárd az 1990-es *aszimptot*. kötet Báborka-versei, párhuzamos monológjai kapcsán. Egy lépés a közérthetőséggel ellentétes irányba, a direktebb avantgárd felé: poétikai frissességükből, amennyi volt nekik, jóformán semmit sem vesztek ezek a darabok. A hosszú, egymásnak csapongva-fecseggve monologizáló (feltehetőleg férfi- és női) hangok többnyire élet-halál nagy kérdéseinek naiv konyhafilozófiai futamaihoz társítanak szabad asszociációval emlékeket; ironia, ha van is, nem éreztem jelét. A fő téma érzhetően a két ember – vagy egy ember lelkének két oldala? – kapcsolatának titokzatos természetrajza, a koncepciózus túlbeszéltség viszont ismét a fentebb már említett, „kevesek ritka meditációs objektuma” kategóriájába sorolja a kötetet. A szűk évtizeddel későbbi *Római nulla* rövid, számozott, elmélkedő-kontemplatív szabadversei mintegy sűrített esszenciáját adják az életmű eddigi sajátosságainak. A korábbiaknál is erősebb a szóalkotási kedv: sajátos figura etymologicák („*havazik a hó*”, „*virágot virágozó virág*”), hapax legomenonnak minősíthető összetett szavak („*csöndesemény*”, „*örömszenvedés*”, „*holdemlék*”, sőt: „*fehérfehér*”) sorjáznak, valamint jelentős az alanyi igék fentebb már említett, cselekvő-tárgyas értelmű használata (többek között: „*létezik*”, „*történik*”). Az első kötetet idéző tónus mellett az eddigieknél jóval egyértelműbben megjelenik Keszthelyi költészetének fő ontológiai alapja: a magyar lírában leginkább Weöres Sándorhoz köthető, a keleti(es) misztikával rokonítható meditálás a Semmin. A formai egységen túlmenően is komplett, szerves egész benyomását keltő kötet, ugyanakkor egy-egy erősebb kép („*őszül ereimben a vér*”, „*fénykébe hajló égiéj*”), vagy váratlanul eltalált öndefiníció („*vagyunk / és ez / elég*”) annyira kitérnek, hogy a kötetegész összehatása ebben a kontrasztban még inkább a magába zárt, rejtőzködő, feladványszerű jellegét mutatja.

Báthori Csaba a 2005-ös *Hasonmásokat* határozza meg az életmű csúcscaként⁸; jómagam inkább a lecsengés kezdetének látom. Egyre több a változó minőségű szentenciózus bölcsesség, az éteri, éppen csak néhány körvonalában megragadott látvány, a metareflexívnek szánt cím („*Sosem nélkülözhető szöveg*”, „*Másik nélkülözhetetlen szöveg*”) – ennyiben az utolsó alkotói szakaszban a legerősebb Ungaretti hermeticizmusának végig kimutatható hatása. Főként pedig: egyre több a korábban már megjelent szövegek újrahasznosított része. Ez olyan számottevő vonás, hogy külön ki kell térnem rá. A korábban is alkalmazott technikát Keszthelyi a *Hasonmásokban* viszi el a megelőző kötetekből azonos címmel és egy-két kicserélt szót leszámítva azonos szöveggel szereplő versek átvételének szintjéig. Egy ilyen költői gyakorlat aligha könnyíti meg az életműkiadás szerkesztőjének dolgát; ugyanakkor jóval több aspektusa van, mint egy lehetséges szerzői fixáció az összegzés teátrális gesztusán. Keszthelyi láthatóan végig tömbszerű, monolitikus életművet alkot, amelyikben a variációk párhuzamos jelenléte nem szemlélteti, hanem semlegesíti az időbeliség, az előrehaladás, esetleg a tökéletes változat keresésének képzetét. Mintegy alkotói működése minden pillanatát egyszerre kívánja tartalmazni.⁹ A mégoly képlekeny posztmodern szövegeszménnyel sem rokoníthatatlan ez a fogás, noha jó néhány, fél évszázaddal ezelőttről beillesztett elem egyszerűen érthetetlen idegen test marad az eredeti szöveg ismerete nélkül. Ennyiben minden kötete kicsit „összegyűjtött versek” is, bár az

8 Báthori Csaba „*Magányt ragyogni...*” 468.

9 Hasonló gondolatokat Báthori Csaba is megfogalmaz, ezeket azonban fontosnak tartottam saját nézőpontom felől is kifejteni.

utolsó két kötetre – főként a válogatott és új verseket tartalmazó, 2015-ös *Emlék kertre* – hatványozottan igaz ez. Emellett persze egyenértékű értelmezés lehet akár a „folyamatos tatarozás”¹⁰ Füst Milán-i gesztusa, akár a komolyzenei szekvencia-forma általi ihletettség¹¹, vagy akár a szavak, mondatok, a költészet fizikai (vizuális, akusztikai etc. jelleggel bíró) vagy szintaktikai-szemantikai építőköveinek (meditációs) tárgyá, témává emelése is – viszont a legfőbb koncepciózus szándékot az időbeliség vonatkozásában látom. Ezért is jó, hogy megjelent a kötet: noha az ismétlésekről egy szinten túl lefoszlik a vertikális többlettartalom, és elkezdenek aura helyett papírszagot kapni, a Keszthelyi-életmű ezen aspektusát igazán az egy könyvben való térbeli létezés teljesíti ki. Érdekes tanulsága egy ennyire az időbeliség ellenében megírt életműnek, hogy a magyar líra XX. századi alakulástörténetét milyen szervesnek és szükségszerűnek tudja láttatni: Keszthelyi a korszak költészetének azon mélyáramába – vagy tetszés szerint: perifériájára – sorolható, amelyben többek között Kondor Béla, Fodor Ákos, Csajka Gábor Cyprian alkottak – Weöres, Tandori, Pilinszky, Juhász Ferenc, rajtuk kívül és keresztül főként T. S. Eliot és Wystan Hugh Auden, az említett francia posztszürrealisták, alkalmanként a keleti versformák és filozófia, valamint az általában vett avantgárd és neoavantgárd hatásaiból kiindulva. Viszont a narratív szabadvers, vagy a szürrealisztikus képesség ilyenén használata révén a Tandori-, vagy akár Zalán Tibor-hatással egyenlő mértékben azonosítható be – tudva vagy akaratlanul – Szijj Ferenc kilencvenes-kétezres évekbeli költészetének előképeként is. Szijj pedig többek között a Telep-csoport alkotóinak is egyik legjelentősebb hatása. Ennyiben Keszthelyi a slam poetry-n inneni kortárs magyar költészetnek fontos – ismeretlensége miatt valószínűleg csak mélystruktúrában kimutatható, jórészt tudattalan – elődjeként tűnik fel.

Essen még szó a kisprózáról: a *Magánbeszéd* darabjaiban (a „Kafka kezdőknek” hatást keltő *Összel* kivételével) a versek eszmeiségének prózaformára applikált kibontását kapjuk – és részben a versek formaiságának is, hiszen a Jagdish-Chiara házaspárral folytatott korrespondencia, levelezés, a közös emlékeken merengés az *aszimptot*. Bíborka-verseinek vonalát viszik tovább, olyannyira, hogy a prózai megvalósítás voltaképpen részletkérdés. A szintén beszédes című *Öntalálkozó* – András Sándor által tökéletesen „esszéisztikus dialógus”-ként meghatározott¹² – darabjai az ekkorra már tényleg megkopott fényű nosztalgikus futamok mellett különös új funkciót hoznak be: a narrátor és H. beszélgetése egyfajta filozófiai, eszmetörténeti, poétikaelméleti tárlaton vezeti végig az olvasót, ahol az egy-egy velős bekezdésben összefoglalt eszmék, irányzatok, művek – Platóntól a kanti esztétikán át Roland Barthes jel-képzetéig és tovább – néha szó szerint átvett idézeteket is tartalmaznak az eredetijükből. És nem utolsósorban: vannak tényleges eredetiek, a kötet elején és végén például Hugo von Hoffmansthal két verse, közben számos másik – külföldi – szerző versbetétei, az előzéklapon tételesen felsorolva a fordítókkal együtt: láthatóan saját szellemi-művészi világképpel, fejlődéstörténetével való számvetés, összegzés ez, de pont a személyesség ezen szintje miatt objektíve értékelhetetlen. Mintha egy kevésbé szuggesztív Hamvas Béla-esszé eszmeifuttatásai keverednének a *Karnevál* öniróniájának szelídített változatával – ezt többek között hirtelen be-bedobott gyereknyelvi és szlengszavak hivatottak hordozni. A Keszthelyi-életmű bűvkörében élőknek nyilván megejtő olvasmány, a kívülről érkező számára viszont egyszerűen túl sok a „hol van a szél, amikor nem fúj” típusú gondolatmenet.

10 Báthori Csaba „*Magányt ragyogni...*” 476.

11 Megjegyzendő: Keszthelyi nagyra tartotta az e forma által szintén termékenyen megihletett Borbély Szilárdot.

12 András Sándor „*Keszthelyi Rezső költészetéről*”, *Parnasszus* 3. sz. (2017), 35–44., 37.

Jó, hogy a kötet megjelent, jó egy helyen összegezve tudni Keszthelyi verses és prózai műveit, főként az időbeliséggel kapcsolatos, fentebb tárgyalt szempontok miatt, de a könyvnyebb számon tarthatóság miatt is. Kár viszont, hogy egy igazán soha ki nem teljesített potenciált mutat az összkép. Az olvasótábor bővülésére jelenleg vajmi kevés esélyt látok: egy aszketikus, remetehajlamú szerző kizárólag önmagának és ideáljainak megalkotott műve ez, ami nehezen enged közel magához új olvasókat. Lehetséges, hogy mindezek a fenntartások csak egy lírában szegényebb korszak földhözragadt ítézését határozzák meg. Nagy hatása nincs, de a mű van, és ez éppen elég – tanulság meg, ha más nem, annyi, hogy így is lehet.

(Fekete Sas Kiadó, 2018)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

NYOMDA KFT KECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap

forrás

2019

SZEPTEMBER

Ára: 500,- Ft
(előfizetőknek 400,- Ft)

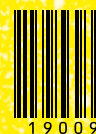
EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

nka

ISSN 013-3056X

9 770133 056007

19009